

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”

ПРАВОЗНАВСТВО

КУРС ЛЕКЦІЙ

Навчальний посібник

За загальною редакцією доктора філософських наук,
професора В. О. Ананьїна

*Рекомендовано Вченою радою ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра
за освітньою програмою “Комп’ютерні системи і технології спеціального
зв’язку / Безпека державних інформаційних ресурсів / Спеціальні
телекомунікаційні системи” спеціальностей
122 “Комп’ютерні науки”, 125 “Кібербезпека”, 172 “Телекомунікації
та радіотехніка”*

Київ
ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського
2023

**УДК 340(075.8)
П68**

Авторський колектив: д-р філос. н., проф. *Ананьїн В.О.* – науковий редактор; к. філос. н., доц. *Волошина Н.М.* (2.1.1; 2.1.2; 3.1); к. філос. н. *Гангал А.В.* (1.3; 2.2; 2.3); к. філос. н., доц. *Горлинський В.В.* (1.1; 1.2; 1.4).

Рецензенти: *Уваркина О.В., доктор філософських наук, професор*
Коропатнік І.М., доктор юридичних наук, професор

П68 Правознавство. Курс лекцій : навч. посіб.; за заг. ред В. О. Ананьїна. [Електронний ресурс]. – Київ : ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. – 267 с.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського
(Протокол № 7 від 08.06.2023)*

У курсі лекцій викладено змістовні положення навчальної дисципліни “Правознавство”, які містять основи правових знань з теорії держави і права, з урахуванням спрямованості підготовки сучасних військових фахівців у сфері спеціального зв’язку, захисту інформації та кібербезпеки. У матеріалі лекцій значна увага приділена правовим засадам військової служби і професійній діяльності за допомогою методики наближення складного теоретичного правового матеріалу до сучасних реалій діяльності структур сектору безпеки та оборони України.

Курс лекцій призначений для здобувачів ступеня бакалавра за спеціальностями 122 “Комп’ютерні науки”, 125 “Кібербезпека”, 172 “Телекомунікації та радіотехніка” ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського. Курс лекцій з правознавства буде також корисним для фахівців Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України.

**УДК 340(075.8)
П 68**

© ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023

Передмова	4
Розділ 1. Держава і право	6
1.1. Поняття та загальна характеристика походження держави і права	6
Запитання для перевірки знань	45
Список використаної та рекомендованої літератури	46
1.2. Предмет та історія конституційного права України	47
Запитання для перевірки знань	73
Список використаної та рекомендованої літератури	73
1.3. Інформаційне право і кібербезпека. Правові засади діяльності Держспецзв'язку	75
Запитання для перевірки знань	107
Список використаної та рекомендованої літератури	107
1.4. Основи правосуддя, правоохоронна і правозахисна діяльність в Україні	109
Запитання для перевірки знань	133
Список використаної та рекомендованої літератури	133
Розділ 2. Військовослужбовець як суб'єкт права	135
2.1. Військовослужбовець як суб'єкт права.....	135
2.1.1 Військовослужбовці та їх статус.....	135
Запитання для перевірки знань.....	165
Список використаної та рекомендованої літератури	165
2.1.2 Шлюб і сім'я військовослужбовця за сімейним законодавством України.....	166
Запитання для перевірки знань.....	184
Список використаної та рекомендованої літератури	184
2.2. Поняття і види юридичної відповідальності військовослужбовців.....	186
Запитання для перевірки знань.....	209
Список використаної та рекомендованої літератури	209
2.3. Кримінальне право України.....	211
Запитання для перевірки знань.....	229
Список використаної та рекомендованої літератури	229
Розділ 3. Основи міжнародного гуманітарного права, правового регулювання збройних конфліктів України	
3.1. Міжнародне гуманітарне право, як галузь міжнародного публічного права. Правові засади євроатлантичної інтеграції України.....	231
Запитання для перевірки знань.....	262
Список використаної та рекомендованої літератури	263
Список рекомендованої літератури	

ПЕРЕДМОВА

Метою курсу лекцій є надання курсантам методичної допомоги в опануванні та закріпленні правових знань з основ теорії держави і права, з урахуванням спрямованості підготовки сучасних військових фахівців у сфері спеціального зв'язку, захисту інформації та кібербезпеки, вплив на формування правосвідомості, професійних, світоглядних і громадянських позицій.

Завданням курсу лекцій є озброєння курсантів знаннями змісту ключових правових, гендерних проблем суспільного життя, правосуддя, правоохоронної та правозахисної діяльності, міжнародного гуманітарного права. Значна увага приділена правовим засадам військової служби і професійній діяльності.

Курс лекцій “Правознавство” містить лекції прочитані курсантам Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”.

При підготовці курсу лекцій використані матеріали наступних видань: “Правознавство” авторів В. О. Ананьїна, В. В. Горлинського, О. О. Пучкова; за ред. В. О. Ананьїна. – К.: ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. – 278 с.; Правознавство: навчально-методичний посібник / В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков; за ред. В.О. Ананьїна. – К.: ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. – 55 с.; Погорілко В. Ф. Правознавство: підручник / В. Ф. Погорілко, Г. А. Шпіталенко. – К.: Каравела, 2011. – 592 с.; Правознавство: підручник / Г. І. Балюк, Е. Ф. Демський, В. С. Ковальський; за ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.; Шпіталенко Г. А. Основи правознавства: навч. посіб. / Г. А. Шпіталенко, Р. Б. Шпіталенко. – К.: Каравела, 2008. – 376 с.; Коваленко Л. Т. Правознавство: навч.-метод. посіб. – К.: ІСЗІ НТУУ “КПІ”, 2011. –162 с., статті довідникової літератури та Інтернет-видань; Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч.посібник; / О.В. Кривенко, І.І. Качан – К.:2008 – 182 с.; Правова робота в Збройних Силах України: Навчальний посібник / за заг. ред. В.І. Кириленка. – К.: РВЦ “Військовий інститут”, 2010. – 408 с.

Курс лекцій складено за темами відповідно до силябусу “Правознавство”. Усього до курсу включено тексти дев’яти лекцій, питання для самоконтролю, рекомендовану літературу.

Курс лекцій підготували науково-педагогічні працівники ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського професори В. О. Ананьїн, О. О. Пучков, доцент Н.М. Волошина, А.В. Гангал, В. В. Горлинський.

РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВА І ПРАВО.

ЛЕКЦІЯ 1.1. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

План

Вступ.

1. Рейтингова система оцінювання результатів навчання, предмет і завдання навчальної дисципліни “Правознавство”.

2. Держава і право: поняття, джерела та функції.

3. Система права, її структурні елементи. Військове право як галузь правової системи України.

4. Поняття “гендер”, “гендерна” рівність у суспільно-політичному та науковому дискурсах.

Висновки.

Вступ

Навчальна дисципліна “Правознавство” сприяє засвоєнню теоретичних положень діючого в державі Україна законодавства, поступовому оволодінню вимог до військовослужбовця Державного спеціального зв’язку та захисту інформації операцій.

Навчально-виховною метою даної лекції є визначення предмета та усвідомлення структури і основного категоріального апарату навчальної дисципліни “Правознавство”.

1. Рейтингова система оцінювання результатів навчання, предмет і завдання навчальної дисципліни “Правознавство”.

У ході підготовки фахівців для Державного спеціального зв’язку та захисту інформації передбачено вивчення навчальної дисципліни “Правознавство”. На освоєння даної дисципліни відводиться 60 годин, з них 18 годин лекції, 18 – семінари і 24 години на самостійну роботу.

Рейтинг курсанта з навчальної дисципліни складається з балів, що він отримує за:

– виконання 5 письмових експрес-контролів;

– поточний контроль на практичних і семінарських заняттях (3 усних відповіді);

– виконання модульної контрольної роботи (далі – МКР);

– виконання індивідуального семестрового завдання (далі – ІСЗ) у формі реферату.

Кожна експрес-контрольна робота оцінюється максимум в 5 балів:

– “відмінно” – повна, логічна і обґрунтована відповідь (не менше 90% потрібної інформації) – 5 балів;

– “добре” – достатньо повна і аргументована відповідь (не менше 75% потрібної інформації), або повна відповідь з незначними неточностями – 4 бали;

– “задовільно” – неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації) з незначними помилками – 3 бали;

– “незадовільно” – відповідь не відповідає вимогам на “задовільно” – 0 балів.

Тобто максимум $5 \times 5 = 25$ балів.

Максимальний бал за кожну усну відповідь на семінарських заняттях оцінюється в 10 балів:

– “відмінно” – повна, глибока, логічно струнка і обґрунтована відповідь (не менше 90% потрібної інформації) – 9-10 балів;

– “добре” – достатньо повна і аргументована відповідь (не менше 75% потрібної інформації), або повна відповідь з незначними неточностями – 8 балів;

– “задовільно” – неповна і недостатньо аргументована відповідь (не менше 60% потрібної інформації) з незначними помилками – 6-7 балів;

– “незадовільно” – відповідь не відповідає вимогам на “задовільно” – 0 балів.

Тобто максимум $3 \times 10 = 30$ балів.

Модульний контроль містить 2 питання. Кожне питання оцінюється за шкалою від 6 до 10 балів. Максимальний бал за МКР оцінюється в 20 балів за такими критеріями:

– “відмінно” – повна, глибока, обґрунтована і логічна відповідь (не менше 90% потрібної інформації) – 18-20 балів;

– “добре” – достатньо повна, аргументована відповідь (не менше 75% потрібної інформації), або повна відповідь з незначними неточностями – 15-17 балів;

– “задовільно” – неповна, неаргументована відповідь (не менше 60% потрібної інформації) з незначними помилками – 12-14 балів;

– “незадовільно” – відповідь не відповідає вимогам на “задовільно” – 0 балів.

Тобто максимум 20 балів.

Максимальний бал за ІСЗ (реферат) оцінюється в 25 балів за такими критеріями:

– “відмінно” – творчий підхід, всебічне, глибоке, логічне, аргументоване розкриття проблеми з посиленням на наукові джерела, обґрунтуванням її значущості для майбутньої соціальної і професійної діяльності і розвитку світогляду – 23-25 балів;

– “добре” – повне, науково обґрунтоване, логічне розкриття проблеми з відображенням власної позиції – 19-22 балів;

– “задовільно” – неповне і недостатньо аргументоване розкриття проблеми з певними недоліками – 15-18 балів;

– “незадовільно” – ІСЗ не виконане, тобто ІСЗ не зараховано – 0 балів.

Тобто максимум 25 балів. Наявність позитивної оцінки за ІСЗ є умовою допуску до залікової контрольної роботи.

Курсанту за роботу в семестрі можуть бути виставлені додаткові заохочувальні r_z (зі знаком плюс) бали до 10 балів або штрафні $r_{ш}$ (зі знаком мінус) бали – до 10 балів. Заохочувальні бали r_z виставляються за: наявності конспекту всіх лекцій, тем самостійного вивчення і семінарських занять; роботу у науковому товаристві за тематикою дисципліни; участь у інститутській або університетській конференціях (конкурсах, семінарах); виконання завдань викладача щодо вдосконалення наочних і навчально-методичних матеріалів з навчальної дисципліни. Штрафні бали $r_{ш}$ нараховуються за: не відпрацювання у конспекті тем пропущених лекційних і самостійних занять; спробу використання недозволених джерел під час проведення експрес-контролю; затримку подання ІСЗ.

RD з кредитного модуля формується як сума всіх рейтингових балів **r_k**, а також заохочувальних **r_з** та штрафних балів **r_ш**

$$RD = 100 = \sum_k r_k + \sum_k r_z + \sum_k r_{ш}$$

Залікова контрольна робота оцінюється в 100 балів. Її оцінка визначається як сума балів із залікової контрольної роботи **r_{ЗКР}** та балів із індивідуального семестрового завдання **r_{ІСЗ}**.

Контрольне завдання ЗКР складається з трьох питань, із переліку, що наданий у робочій програмі навчальної дисципліни і на які, курсанту потрібно дати письмові відповіді. Максимальний бал за виконання контрольного завдання ЗКР, що складається з трьох теоретичних питань по 25 балів, оцінюється в 75 балів за такими критеріями:

- “відмінно” – повна, глибока, логічно струнка і науково обґрунтована відповідь (не менше 95% потрібної інформації) – 72-75 балів;
- “дуже добре” – повна і аргументована відповідь (не менше 85% потрібної інформації), або незначні неточності) – 64-71 бал;
- “добре” – достатньо повна і аргументована відповідь (не менше 75% потрібної інформації, або незначні неточності) – 57-70 балів;
- “задовільно” – неповна і недостатньо аргументована відповідь (не менше 65% потрібної інформації та деякі помилки) – 49-56 балів;
- “достатньо” – неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації та деякі помилки) – 45-48 балів;
- “незадовільно”, відповідь не відповідає умовам на “достатньо” – 0 балів.

Максимальна сума вагових балів, набраних за залікову контрольну роботу, з умовою зарахування балів, отриманих за виконання реферату, складає 100 балів.

Сума рейтингових балів, отриманих курсантом протягом семестру, переводиться до підсумкової оцінки згідно з таблицею.

Якщо сума балів менш ніж 60, курсант виконує залікову контрольну роботу. У цьому разі сума балів за виконання ІСЗ та залікову контрольну роботу переводиться до підсумкової оцінки згідно з таблицею. Курсант,

який у семестрі отримав $RD < 60$ балів, може прийняти участь у заліковій контрольній роботі. У разі отримання оцінки $r_{ЗКР}$, меншої ніж за попередніми результатами рейтингу RD , результати отримані за виконання залікової контрольної роботи скасовуються і курсант отримує оцінку за результатами попереднього рейтингу RD .

Таблиця переведення рейтингових балів до оцінок:

<i>Рейтингові бали RD:</i>	<i>Оцінка</i>
100.....95	Відмінно
94.....85	Дуже добре
84.....75	Добре
74.....65	Задовільно
64.....60	Достатньо
Менше 60	Незадовільно

“Правознавство” це навчальна дисципліна, яка спрямована на формування у курсантів системи юридичних знань про державу і право. “Правознавство” одночасно є і однією із юридичних наук. Юридичні науки, або юриспруденція (з лат. *Jurusprudentia* – знання права) – це комплекс теоретичних і прикладних наук, що вивчають правові форми організації та діяльності держави, політичних і суспільних інститутів.

Юриспруденція охоплює такі галузі як вчення про закон; юрисдикцію – повноваження відповідних органів розглядати і вирішувати справи; здійснення правосуддя, про договори і угоди; правопорушення; право власності; правила тлумачення закону тощо.

Юриспруденція поділяється на загальнотеоретичні науки і галузеві теорії права. До загальнотеоретичних наук належать загальна теорія держави, загальна теорія права або правознавство, філософія права, юридична соціологія, правова психологія та ін. До галузевих відносять теорію конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, трудового, сімейного, фінансового, кримінального, міжнародного права тощо.

“Правознавство”, як юридична наука, безпосередньо спрямоване на вивчення правових основ функціонування держави. Стосовно усіх інших юридичних наук, “Правознавство” є теоретичною і узагальнюючою наукою. Але, потрібно відрізнити розуміння “Правознавства” як науки від навчальної дисципліни, як за цілями, методами, так і за обсягом. Обсяг наукових знань з права, що вивчаються у навчальних закладах, складається з базових теоретичних положень і узагальнюючих вивідних знань – утворюють зміст “Правознавства” як навчальної дисципліни.

Як навчальна дисципліна “Правознавство” має свій об’єкт і предмет, використовує власну систему категорій, має власні функції. Об’єктом дисципліни “Правознавство” є державно-правова система. Це найважливіший суспільний інститут, що закономірно виник внаслідок тривалого історичного розвитку цивілізації. Предметом правознавства є зміст, структура і принципи і закономірності функціонування правової системи держави.

Цінність держави і права як соціального блага виявляється, насамперед, у здатності організовувати та упорядковувати малі й великі людські колективи і суспільство в цілому.

Отже, держава і право виступають засобами регулювання суспільних відносин, протистоять безладдю і свавіллю, сприяють матеріальному і духовному вдосконаленню суспільства. Вони відіграють роль організаторів спільної діяльності людей, засобів цивілізованого розв’язання соціальних суперечностей і конфліктів.

Як кожна наука, “Правознавство” має власну систему специфічних, найбільш загальних універсальних понять – категорій. Категоріями “Правознавства” є юриспруденція, закон, держава, право, система права і правова система, форми правління і державного устрою, норма права, правова гіпотеза, диспозиція, санкція, джерела права, нормативно-правовий акт, галузь права, інститут права, правові відносини, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, правосуддя, судоустрій, правопорушення.

Навчальна дисципліна “Правознавство” складається з трьох розділів. Перший розділ “Держава і право” призначений формувати у курсантів необхідні знання щодо поняття, ознак, походження, функцій та форм

держави; поняття, принципів і функцій права, норм права та інших соціальних норм, системи права і системи законодавства, розуміння суті правових відносин, правопорушення і юридичної відповідальності; конституційних норм, які закріплюють і регулюють суспільні відносини, що забезпечують організаційну і функціональну єдність суспільства як цілісної соціальної системи, основи конституційного ладу України, статус людини і громадянина, територіальний устрій держави, форми демократії, систему органів державної влади про судову владу і судочинство, правоохоронні й правозахисні органи, їх діяльність в Україні, правові засади діяльності Держспецзв'язку.

Другий розділ “Військовослужбовець як суб’єкт права” має на меті надати курсантам знання таких найважливіших питань як військовослужбовець та їх статус, правове регулювання виконання військової служби, правові основи матеріального забезпечення військовослужбовців, поняття і види юридичної відповідальності військовослужбовців, кримінальне право України, що є важливим для формування у курсантів інженерних спеціальностей цілісного і системного уявлення про таке соціальне явище, як право.

Третій розділ “Міжнародне гуманітарне право” дозволяє курсантам засвоїти основи міжнародного гуманітарного права, міжнародно-правового забезпечення гендерної рівності, правові основи регулювання збройних конфліктів (війн), а також юридичну відповідальність за порушення міжнародних норм і правил, закріплених в конвенціях і законах.

“Правознавство” як юридична система знань виконує низку соціальних функцій. Теоретико-пізнавальна функція спрямована на формування у курсантів системи правових знань, необхідних у соціальній і професійній діяльності, соціальному житті людини. Світоглядна функція полягає у формуванні правового світогляду як системи цінностей і норм права, правових настанов, що спрямовують діяльність, громадянську життєву позицію людини у руслі правового поля.

Праксеологічна функція полягає у формуванні здатності майбутніх фахівців застосовувати набуті правові знання у практичній професійній діяльності, військовій службі й соціальному житті.

Культурно-виховна функція спрямована на формування у військовослужбовців загальної правової культури і свідомої правослухняності. Поряд із зазначеними функціями “Правознавства”, відокремлюють, також, інтерпретаційну функцію, яка спрямована на формування навичок тлумачення нормативно-правових актів, пояснення сутності і закономірностей держави і права; прогностичну функцію, пов’язану з розробкою прогнозів щодо державно-правових явищ; рекомендаційну, що полягає в участі у розробленні пропозицій щодо розвитку законодавчої бази в державі; ідеологічну функцію, спрямовану на правовий вплив на масову свідомість.

Згідно з визначеними функціями, метою навчальної дисципліни “Правознавство” є засвоєння курсантами знань основних закономірностей розвитку держави та права; системи права і законодавства України; основ конституційного права, конституційних прав, свобод і обов’язків громадян; джерел конституційного права та їх юридичної сили; конституційних засад правосуддя в Україні; основ військового права, основ соціального захисту військовослужбовців, основ кримінального права; правових засад діяльності Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України; особливостей юридичної відповідальності особового складу Держспецзв’язку; змісту і організації правового забезпечення у підрозділах; основ міжнародного гуманітарного права.

Практичним завданням “Правознавства” як навчальної дисципліни є сприяння формуванню у курсантів здатностей: забезпечувати дотримання вимог законодавства, військових статутів, наказів Держспецзв’язку, органів управління, командирів і начальників; використовувати правові засоби для успішного вирішення задач службової і професійної підготовки, виховання підлеглих; кваліфікувати правопорушення, розрізняти правовідносини різних галузей права та керуватися нормами права в соціальній та професійній діяльності; самостійного пошуку, аналізу і засвоєння правової інформації в соціальній і службово-професійній сфері діяльності; створювати необхідні умови для застосування і реалізації норм права в конкретних життєвих ситуаціях і в межах своєї професійної компетенції;

критично оцінювати власну соціальну і професійну діяльність з правових позицій.

Протягом вивчення дисципліни, програмою передбачено отримання курсантами певного досвіду: аналізу власної соціальної та професійної діяльності на підставі норм права, громадянської і юридичної відповідальності; врахування норм права в соціальній та професійній сферах діяльності; самостійного пошуку, перероблення та засвоєння правової інформації та підготовки рефератів і повідомлень з правових питань; аналізу і кваліфікації правопорушень на підставі знання норм юридичної відповідальності військовослужбовців.

Опанування навчальною дисципліною, передбачає ознайомлення курсантів :з державно-конституційними традиціями та політико-правовими ідеями в історії України; конституційними гарантіями захисту та практичного здійснення прав та свобод громадянина, гендерної рівності чоловіків і жінок; конституційним статусом і повноваженнями Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України; повноваженнями Конституційного Суду України; організацією та діяльністю прокуратури і судів загальної юрисдикції; відповідальністю за учинення кримінальних та військових злочинів, за порушення міжнародного гуманітарного права; законодавчою базою організації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Узагальнюючи, потрібно підкреслити, що вивчення курсу спрямовано на формування у курсантів знання та розуміння законодавства України, переконаності щодо ефективності права як засобу регулювання суспільних відносин, звички діяти згідно з приписами правових норм, вміння використовувати у практичній діяльності правові знання, здатності реалізовувати й захищати свої суб'єктивні права і законні інтереси, використовувати правові засоби для успішного вирішення завдань службової і професійної діяльності, виховання підлеглих, сумлінно виконувати власні соціальні і професійні обов'язки, створення умов для більшої збалансованості між сімейним та професійним життям.

2. Держава і право: поняття, джерела та функції.

Етимологія українського терміну “держава” – походить від слів “держати”, “тримати”, “утримувати”, “володіти”, і фактично це форма землеволодіння, але без жодного натяку на правлячий стан суспільства. У поняття “держава” з моменту його появи вкладався різний зміст.

Виникнення універсального терміну “держава” пізніше появи самого феномена. Справа в тому, що перші державні утворення з’явилися близько 5 тис. років тому. Це були держави Стародавнього Сходу: Давній Єгипет, Древній Вавилон і т. п. Однак саме поняття “держава” в сучасному значенні виникло лише на початку XVI ст. У науку його ввів італійський мислитель Ніколо Макіавеллі (1469-1527). Він використовував для позначення держави слово *stato* (від лат. *Status* – положення, статус). До цього всі державні утворення позначалися різними термінами: “республіка”, “міська громада”, “княже панування”, “земля”, “поліс”, “єдиновладне правління”, “тиранія”, “олігархія” і т. п. Тепер усі ці державні утворення позначалися одним терміном “держава”.

Мабуть, жодне явище соціального життя не викликало стільки суперечок і прямо протилежних суджень, як держава. Так, давньогрецький філософ Аристотель (384-322 до н.е.) вважав державу уособленням розуму, справедливості, краси та загального блага. На його думку, воно є відображенням родової сутності людини як “політичної тварини”, що прагне до “спільного співжиття”. Людина, яка знайшла своє завершення в державі, – зауважував Аристотель, – найдосконаліше з творінь, і, навпаки, людина, що живе поза законом і права, займає найгірше місце у світі.

Англійський мислитель Т. Гоббс (1588-1679) порівнює державу з левіафаном – чудовиськом, описаним в Біблії: “З пащі його виходять полум’я, виринаються іскри огненні. З ніздрів його виходить дим, немов з того горшка. Подих розпалює вугілля, а з пащі виходить полум’я”.

Парадокс історії полягає в тому, що абсолютно очевидно виявилася користь держави для всіх і менш очевидно вона була для кожної людини окремо. Створивши одного разу державу в ім’я загального блага, вільна особа в подальшому боролась з його опікою і намагалася всіляко обмежити владу держави над собою.

Як свідчить історичний досвід, держава не може бути ні доброю, ні злою. Вона є особливою організацією влади, мета якої – узгоджувати неспівпадаючі інтереси людей, груп і виражати їх загальнозначущі потреби, спираючись на примус і норми права.

Термін “держава” має багато значень. У побутовій лексиці “держава” виступає як синонім поняття “країна”. Наука під **державою** розуміє певну форму організації суспільства, яка характеризується наявністю встановленої території, населення, що мешкає на цій території та спеціального апарату здійснення суверенної політичної влади.

Держава, за своєю сутністю, є публічною політичною владою, що поширюється на все суспільство, є офіційним представником суспільства, має право до легітимного примусу, здійснює управління суспільством, є організатором і гарантом правових суспільних відносин, конкретний зміст яких залежить від певного етапу розвитку суспільства. Сучасна демократична держава покликана гармонійно поєднувати задоволення потреб та інтересів як суспільства в цілому, так і кожного його члена шляхом здійснення державної влади, яку вона отримує від народу і здійснює від його імені.

Основними ознаками держави є наступні: наявність системи суверенної політичної влади; територія; монополія на легальне застосування примусу; наявність державної мови; апарат для управління державою; наявність національної правової системи; населення.

Сутність і зміст держави проявляються у її функціях. Коротко розглянемо функції держави і як вони поділяються за видами. Функції держави – це основні соціально важливі напрями діяльності держави, що розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві. Функції держави пов’язані з суспільними відносинами, на які держава намагається активно впливати своєю політикою відповідно до своїх потреб.

За видами державної діяльності функції поділяються: на основні й неосновні, внутрішні та зовнішні. Основні функції – це такі напрями діяльності держави без здійснення яких вона не може нормально функціонувати і розвиватися, характеризують призначення держави – функції оборони, захисту правопорядку, охорони прав і свобод громадян

тощо. Неосновні – є складовими елементами основних функцій, але окремо не розкривають сутності держави. Наприклад, оборона країни – це основна функція, а розвиток технічного забезпечення та озброєння Збройних сил це – неосновна.

За сферами діяльності держави функції поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні – здійснюються в межах даної держави і забезпечують внутрішню політику держави по таким напрямкам, як політична, економічна, соціальна, правоохоронна, демографічна, культурна, оподаткування тощо. Зовнішні – забезпечують здійснення зовнішньої політики держави, як зовнішньополітична (дипломатична), зовнішньоекономічна, гуманітарна (культурна), екологічна, оборонна, зовнішньо-інформаційна, підтримка світового порядку тощо.

За строками виконання: постійні та тимчасові. Постійні здійснюються протягом усього часу існування держави (оборона, охорони правопорядку). Тимчасові здійснюються протягом певного проміжку часу (під час стихійного лиха, війни).

Форми держави, її поняття і складові елементи. Форма держави – це спосіб (порядок) організації здійснення державної влади. Основними формами держави є: державне правління – це організація вищої влади в державі; державний устрій – територіальна організація і поділ влади; політичний або державно-правовий режим – це засоби і методи здійснення державної влади.

Розглянемо детальніше основні форми держави. Традиційно виділяють наступні основні форми державного правління:

монархія – це форма державного правління, при якій вища державна влада повністю або частково зосереджується в руках одноосібного глави держави і, звичайно, передається у спадок;

республіка – форма державного правління, при якій вища державна влада здійснюється виборним колегіальним органом, що обирається виборцями на певний строк. З латинської, республіка перекладається як право публічне. Термін був запроваджений Н. Макіавеллі. Відрізняють три види демократичних республік: президентська, парламентська, змішана (парламентсько-президентська і президентсько-парламентська (Україна)).

Державний устрій – це поділ території держави на певні складові й розподіл влади між нею і цими складовими. До основних форм державного устрою належать унітарна держава, федерація, конфедерація, імперія. Унітарна держава не містить у собі інших відокремлених утворень і може бути централізованою або децентралізованою – (місцеве самоврядування у Франції, Україні) системою державних органів. Федерація – союзна держава, що складається з територій, що мають обмежений суверенітет (США, Канада, Австрія, Швейцарія). Конфедерація – договірний союз держав (ЄС, Британська співдружність, СНД). Імперія – складна держава, що поєднує державу – метрополію та не суверенні держави (колонії, держави-клієнти), має силовий характер утворення.

Політичний (державний) режим – це сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявних стосунків між державною владою і суспільством, панівних форм ідеології, соціальних і класових взаємовідносин, стану політичної культури суспільства.

У сучасних умовах державні режими класифікують наступним чином:

❖ демократичний режим – характеризується децентралізацією, розосередженням влади між громадянами держави з метою надання їм можливості рівномірного впливу на функціонування владних органів, це форма організації суспільно-політичного життя, заснованого на принципах рівноправності його членів, періодичної виборності органів державного управління та прийняття рішень відповідно до волі більшості;

❖ авторитарний режим – це режим, що характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб, звуженням політичних прав та свобод громадян і їх об'єднань, строгою регламентацією їхньої активності, різким скорочення повноважень демократичних інституцій;

❖ тоталітарний режим – це режим, що характеризується повним контролем держави над усіма сферами людського життя, фактичною ліквідацією прав і свобод громадян, репресіями щодо опозиції та інакодумців.

У межах поняття соціальна держава, розглядається громадянське суспільство та правова держава. Громадянське суспільство і правова держава існують відносно незалежно.

Проблема формування громадянського суспільства не може вирішуватися вольовими методами, вирішальну роль повинен відіграти об'єктивний, природно-історичний процес розвитку суспільства.

Громадянське суспільство – це спільність вільних, незалежних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватися економічною свободою та надійним соціальним захистом, іншими правами та свободами, брати активну участь у політичному житті та в інших сферах життєдіяльності людини і громадянина.

Ознаками громадянського суспільства є: приватна власність, вільна праця, підприємництво; існування вільних політичних партій, громадських організацій, трудових колективів та інших об'єднань громадян на добровільній основі; багатоманітність виховання, освіти, науки, культури; наявність незалежної системи засобів масової інформації; вільний розвиток сім'ї як первинної основи співжиття людей; переважне регулювання поведінки людини з допомогою етичних норм і здійснення людиною своїх потреб та інтересів у решті сфер приватного та суспільного життя на засадах свободи, незалежності й недоторканості.

У громадянському суспільстві повинна існувати правова держава, тобто така, в якій тільки юридичними засобами забезпечуються верховенство права, реальне здійснення, гарантування, охорона, захист і поновлення порушених прав людини і громадянина, взаємна відповідальність держави й особи, контроль і нагляд за створенням і застосуванням юридичних законів.

До основних ознак правової держави слід віднести наступні:

- ❖ вона сприймається як об'єднаність, солідарність і корелятивність усіх людей;
- ❖ у ній панує право як загальна міра свободи, рівності й справедливості в суспільстві, що й визначає зміст чинних законів, інших нормативних та індивідуальних правових актів;

- ❖ вичерпне врегулювання правового статусу людини і громадянина та забезпечення його ефективної реалізації;
- ❖ розвинена система чинного законодавства;
- ❖ взаємна відповідальність особи і держави, її органів і посадових (службових) осіб;
- ❖ провідна роль суду у вирішенні спірних питань і конфліктних ситуацій;
- ❖ ефективна діяльність інших правоохоронних органів у забезпеченні законності й правопорядку;
- ❖ високий рівень правосвідомості й правової культури громадян, професіоналізму працівників правоохоронних органів тощо.

Громадянське суспільство і правова держава можуть співвідноситись як необхідні одна одній та взаємодоповнюючі системи. Правова держава підпорядковує свою діяльність громадянському суспільству і конкретній людині, відповідає перед ними за свою діяльність. Формування в Україні громадянського суспільства і правової держави є нагальною проблемою.

У кожній державі сформовані певні соціальні норми. Соціальні норми – це загальні правила поведінки людей у суспільстві, зумовлені об'єктивними закономірностями та результатом свідомої вольової діяльності певної частини чи всього суспільства і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

Залежно від способу їх утворення і забезпечення соціальні норми класифікують на юридичні, моральні, корпоративні (громадських організацій, політичних партій, інших об'єднань громадян), звичаї чи традиції.

Юридичні (правові) норми – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені (санкціоновані) державою, охороняються, захищаються і гарантуються нею та містяться в нормативно-правових актах.

Моральні норми – це правила поведінки, що базуються на моральних поглядах суспільства на добро і зло, справедливе й несправедливе, гуманне й негуманне, а забезпечуються, насамперед, внутрішньою переконаністю та силою громадської думки.

Корпоративні норми – це правила поведінки, що встановлюються і забезпечуються політичними партіями, громадськими організаціями та іншими об'єднаннями людей.

Звичаї чи традиції – це правила поведінки, що історично склались і увійшли в звичку людей.

Право як особливий вид соціальних норм відрізняється від інших соціальних норм взаємозв'язком з державою.

Отже перейдемо до розгляду права як системної характеристики будь якої держави. Зміст і характеристика права як предмета правознавства.

Разом з виникненням держави формується право. Це було природно, оскільки держава є організацією, яка об'єднує вже не родичів, а населення, яке проживає на певній території. Для регуляції взаємин між сусідами виявляються недостатніми звичаї, традиції, норми моралі і релігійні вірування, кровноспоріднених зв'язку. Тоді й виникло право як регулятор взаємовідносин у суспільстві, де люди не рівні в майновому і соціальному положеннях.

Першими прикладами права є Закони Хамурапі у Вавилоні, Закони Ману в стародавньої Індії, Мойсеїв закон у Ізраїлі, 12 Таблиць у Римі тощо.

Поняття “право” має декілька значень. Провідним є юридичне тлумачення права як системи юридичних норм, що регулюють правовідносини. Це об'єктивне розуміння права, що за смыслом співпадає із законом, законодавством. Суб'єктивне значення права пов'язується, власно, з правами людини і громадянина.

Поряд з цим, розрізняють “природне право”, як систему прав і свобод, що завжди належать людині від народження згідно з її природою як те, що завжди спрямоване на відновлення справедливості, стосовно людини. Наприклад право на задоволення свої природних потреб, право на вільне спілкування, свободу переконань тощо. І “позитивне право”, як те, що є завжди корисним для всіх і за сенсом співпадає з цивільним правом. Усі розглянуті тлумачення права охоплюються загальним юридичним розумінням права як системного утворення, як інституту суспільства.

Юридичне право – це свобода та обґрунтованість поведінки людей, що задекларована державою відповідно до чинних нормативно-правових актів

та інших джерел права. Виокремлюють юридичне об'єктивне право – систему всіх правових приписів, що встановлені (санкціоновані), охороняються, захищаються державою, мають загальнообов'язковий характер, є критерієм правомірної чи неправомірної поведінки та існують незалежно від індивідуальної свідомості суб'єкта права. Та юридичне суб'єктивне право – певні можливості, міра свободи, що належить суб'єкту, який сам вирішує, користуватися ними чи ні.

Ознаками права є: системність, загальнообов'язковість, формальна визначеність його приписів (норм) у нормативно-правових актах (законах, постановах), державна природа встановлення, захищеність державою.

Отже ***право як волевиявлення держави – це система загальнообов'язкових, формально визначених, установлених або санкціонованих державою, гарантованих і забезпечених нею правил поведінки, що тісно між собою зв'язані й регулюють суспільні відносини між людьми в інтересах певної частини (більшої чи меншої) населення в соціально неоднорідному суспільстві.***

Сутність права, полягає в тому, що воно є соціальним регулятором, положення якого ґрунтуються на надбаннях розвитку людської цивілізації і культури та є критеріями визнання правомірності або неправомірності поведінки людей та їх об'єднань.

Основні принципи права – *це вихідні системоутворюючі теоретичні положення теорії права.* До системно-організаційних принципів відносяться: системність і упорядкованість, нормативність, імперативність, загальнообов'язковість, гарантованість, захищеність державою.

До соціальних принципів права відносяться гуманізм, рівність громадян перед законом, демократичність, верховенство закону, відповідальність, регулювання поведінки за принципом дозволено все, що не заборонено законом, регулювання діяльності посадових осіб за принципом дозволено те, що передбачено законом. Соціальне призначення права виявляється в його функціях – основних напрямках правового впливу на особу та соціальні відносини.

Функції права поділяють на загальносоціальні й спеціальні юридичні.

Загальносоціальні це: 1) гуманістична функція – захищає права і свободи людства, народу, людини; 2) організаторсько-управлінська – право суб'єктів на вирішення певних економічних і соціальних проблем; 3) інформаційна (комунікативна) – інформує людей про волю законодавця; 4) оцінно-орієнтувальна – поведінка людей оцінюється з огляду на закони держави; 5) ідеологічно-виховна – формує у людини певний світогляд; 6) гносеологічна (пізнавальна) – право само виступає як джерело знань.

До спеціальних юридичних функцій права відносять: 1) регулятивну – спрямована на врегулювання суспільних відносин; 2) охоронну – спрямована на охорону відповідної системи суспільних відносин.

3. Система права, її структурні елементи і зміст. Військове право як галузь правової системи України.

Вивчаючи право, слід виходити з того, що воно складається з конкретних норм (правил поведінки), які за певними ознаками складаються у галузі, підгалузі, інститути і утворюють цілісну систему нормативних приписів тобто систему права. Система права характеризує внутрішню будову права за певними принципами, групування його норм за відповідними галузями та інститутами.

Система права – це внутрішня побудова чинних правових норм держави за інститутами, галузями і підгалузями права, що характеризується цілісністю, єдністю, структурованістю, взаємоузгодженістю і диференціацією.

Система права акумулює в собі моральні, етичні, релігійні та інші позитивні уявлення і постанови, що сформувалися за багатовікову історію розвитку суспільства. Вона вбирає в себе історичний досвід культурного розвитку, а з другого боку – сама виробляє відповідні культурні цінності.

Водночас, слід підкреслити, система права є засобом охорони та зміцнення політичної системи суспільства, тому вона тісно пов'язана з іншими системами суспільства (економічного, культурного, соціального тощо).

За переважаною спрямованістю функцій у праві відрізняють публічне і приватне право. Публічне право – це система правових норм, що врегульовують відносини між державними органами, між державою і

особою, державою і суспільством, які складаються у процесі організації та здійснення державної влади. Функцією публічного права є сприяння реалізації публічних інтересів. До публічного права належать такі галузі права, як конституційне, фінансове, адміністративне, кримінальне, екологічне тощо.

Приватне право – це система правових норм, що врегульовують відносини між приватними фізичними та юридичними особами. Функцією приватного права є сприяння реалізації приватних інтересів. До приватного права належать такі галузі права, як цивільне, сімейне, трудове тощо.

Для системи права характерні наступні риси:

- ❖ єдність, яка виявляється у фундації системи права на єдиних принципах;
- ❖ диференціація, що характеризується поділом права на галузі та інститути залежно від особливостей суспільних відносин, що регламентуються правом;
- ❖ об'єктивність, тобто залежність системи права від рівня розвитку суспільних відносин та об'єктних умов існування і функціонування суспільства;
- ❖ нормативність, тобто наявність первинного елементу – правової норми, з якої утворюються інші елементи системи права – інституту галузі.

Система права поділяється на відносно самостійні структурні елементи: норма права, інститут права, галузь права і підгалузь права. Первинним елементом системи права є норма права, сутність, структуру і зміст якої було розглянуто раніше у першому питанні. Усі норми права за сферою регулювання об'єднуються у відповідну галузь права.

Галузь права – це сукупність юридичних норм, які регулюють певну сферу однорідних суспільних відносин. Наприклад, галузь цивільного права регулює певні майнові та особисті відносини, галузь адміністративного права – відносини, які виникають у сфері державного управління. Основні галузі права будуть розглянуті у відповідних темах.

Підгалузь права це велика група норм права, що складається з декількох інститутів у складі галузі права, яка регулює близькі відносини певного виду. Прикладом можуть слугувати такі підгалузі цивільного права

як наслідування, дарування, купівлі-продажу, орендування тощо. Проте, слід пам'ятати, що підгалузь права не є обов'язковим елементом всіх галузей права. Наприклад, процесуальне право не має підгалузей.

Інститут права – це система юридичних норм, що регулюють певне коло однорідних відносин в межах їх певного виду. Види інститутів права поділяються на галузеві, тобто ті, які стосуються лише однієї галузі права, наприклад, інститут спадкоємства, і міжгалузеві, які стосуються кількох галузей права, наприклад, у складі конституційного права виділяють підгалузі: парламентське і муніципальне право, які частково регулюються, також, і адміністративним правом; у цивільному праві, це право інтелектуальної власності, спадкове право; у фінансовому – бюджетне, податкове право. Але при певних умовах, що визначають ступінь суспільної небезпеки, ці відносини регулюються кримінальним правом.

Від поняття “система права”, що була розглянута раніше, слід відрізнити поняття “правова система”, яке є більш широким за своїм змістом і містить поряд з нормами права, форми і засоби їх реалізації. Правова система, окрім вже визначеної системи права охоплює такі структурні елементи, як правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави, власно державні інституції права (суди, прокуратура, адвокатура, нотаріат, правоохоронні органи) тощо. Отже, з погляду формальної логіки, поняття “система права” може використовуватися в узькому сенсі, як система норм права, і в широкому сенсі, що охоплює поряд з нормами і форми і засоби їх відтворення у суспільному житті.

Поряд з поняттям “правова система”, для характеристики національних правових систем, використовується поняття “правова сім'я”. Правова сім'я – це сукупність правових систем, поєднаних спільною історією формування і загальними правовими традиціями. До правових сімей належать романо-германська, англосаксонська, мусульманська і сім'я традиційного права (країни Середнього і Близького Сходу та Африки).

Правові відносини. З правом пов'язано ряд інших понять, які широко використовуються у юридичній науці і практиці. Одне з перших місць тут посідає поняття правовідносин, що є провідною формою функціонування

норм права і є важливою складовою правової системи в її широкому значенні.

Правові відносини – це специфічний, особливий вид суспільних відносин, які виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

Ознаки правових відносин:

- ❖ правовідносини є результатом свідомої діяльності людей, в якій складається модель майбутніх стосунків з огляду на існуючі людські цінності та суспільні пріоритети;
- ❖ формуються на основі реальних суспільних відносин. Вони юридично виражають економічні, політичні, сімейні, національні, релігійні та інші реально існуючі в житті відносини, є засобом їх регулювання;
- ❖ виникають, припиняються чи змінюються відповідно до правових норм, які впливають на поведінку людей і через неї реалізуються;
- ❖ суб'єкти правовідносин пов'язані між собою суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, сторони у правовідносинах мають взаємні права і обов'язки що закріплені у правових нормах;
- ❖ правовідносини охороняються державою, тоді як інші суспільні відносини такого забезпечення не мають;
- ❖ завжди мають вольовий характер. Є правовідносини, для виконання яких потрібне волевиявлення усіх його учасників (вступ до шлюбу, договір купівлі-продажу) або одного із його учасників (проведення обшуку, накладання штрафу).

Види правовідносин. Залежно від галузевої належності розрізняють конституційні, адміністративні, цивільні, господарські, трудові, сімейні правовідносини тощо. Залежно від функцій, що вони виконують, відносини поділяються на регулятивні і охоронні, майнові та немайнові, договірні та позадоговірні, купівлі-продажу. В залежності від суб'єктів відносини можуть бути односторонні й багатосторонні, прості і складні правовідносини. Існують також інші підстави для класифікації правовідносин.

Структура правовідносин. Структуру правовідносин становлять такі елементи: суб'єкт, об'єкт і зміст. Розглянемо елементи структури.

Суб'єктами правовідносин є їхні учасники. Це можуть бути громадяни та їх об'єднання, державні органи або службові особи, різноманітні організації та і сама держава. Фізичні особи є індивідуальним суб'єктами правовідносин, а юридичні особи – це колективні суб'єкти (організації). Суб'єктом правовідносин є також держава. Вона виступає як суверенний політичний владний суб'єкт.

Для того, щоб стати учасником правовідносин, суб'єкти права повинні володіти такою властивістю, як правосуб'єктність, що містить правоздатність і дієздатність. Але, при притягненні особи до юридичної відповідальності також розрізняють деліктоздатність і осудність.

Правоздатність це здатність суб'єктами мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Правоздатність фізичних осіб виникає з народження, а припиняється зі смертю або оголошенням громадянина померлим.

Дієздатність це обумовлена нормами права здатність суб'єкта власними діями набувати і здійснювати суб'єктивні юридичні права та нести відповідальність за свої протиправні вчинки. Тобто, це здатність особи своїми діями реалізовувати свої права і обов'язки. Дієздатність фізичних осіб не виникає з народження, а залежить від ряду обставин, у першу чергу – віку та стану психічного і фізичного здоров'я.

У різних галузях права дієздатність настає з різного віку. Наприклад, повна цивільна дієздатність настає з 18 років. Однак якщо особа вступила у шлюб до досягнення повноліття, то вона визначається повністю дієздатною. Особи віком від 15 до 18 років мають часткову цивільну дієздатність. Можливе обмеження дієздатності, що здійснюється в судовому порядку у випадках зловживання особою спиртними напоями чи наркотичними засобами.

При наявності в особи душевної хвороби, що не дає можливості керувати своїми діями та розуміти їх значення, можливе повне позбавлення дієздатності, що здійснюється в судовому порядку.

При притягненні особи до юридичної відповідальності до складу правосуб'єктності включають також деліктоздатність і осудність. Деліктоздатність – здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за вчинені ним правопорушення, є однією за форм прояву дієздатності.

Наприклад, кримінальну відповідальність несуть особи, яким до скоєння злочину виповнилося 16 років, а при скоєнні деяких видів злочинів – з 14 років.

Осудність це психічний стан людини, за якого вона, під час вчинення злочину, могла усвідомлювати свої дії і керувати ними. Тому особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок психічного захворювання, перебуває у стані неосудності і не підлягає кримінальній відповідальності.

Об'єкти правовідносин – це матеріальні або нематеріальні блага, заради одержання, передачі або використання яких виникають права і обов'язки учасників правовідносин.

Усі об'єкти правовідносин умовно поділяються на наступні види:

- ❖ предмети матеріального світу (природні ресурси, земля, надра, ліс тощо);
- ❖ речі і цінності (засоби виробництва, будівлі, цінні папери, гроші тощо). Вони є об'єктами правовідносин, таких як купівля-продаж, дарування, застави, обмін, зберігання, спадкоємство та інші);
- ❖ послуги як результат певної поведінки, внаслідок якої виникають права і обов'язки суб'єктів правовідносин. Вони мають місце у багатьох сферах (управління, освіти, культури, побуду тощо);
- ❖ особисті немайнові блага: життя, безпека, честь, гідність, відпочинок, здоров'я, свобода, права на ім'я тощо. Вони врегульовані нормами кримінального, адміністративного, цивільного, сімейного, конституційного права;
- ❖ продукти духовної творчості – це результат інтелектуальної діяльності (твори мистецтва, музики, літератури, комп'ютерні програми та інше). З приводу таких об'єктів виникають правовідносини духовного характеру.

Зміст правовідносин. Зміст правовідносин розкривається через такі поняття як суб'єктивне право, юридичний обов'язок, юридичний факт.

Суб'єктивне право – це дозволена і гарантована законом персональна можливість певної поведінки суб'єкта правовідносин. Суб'єктивне право передбачає можливість певної поведінки самої особи, вимагати певної

поведінки від інших осіб, звернутись до уповноважених органів з захисту своїх прав.

Юридичний обов'язок – це передбачена законом необхідність певної поведінки особи, що забезпечується можливістю державного примусу. Охоронювана законом можливість однієї сторони правовідносин вимагати обумовленої поведінки від іншої сторони є її правомочністю.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин. Без юридичних факторів виникнення правовідносин неможливе. Юридичні факти є необхідною умовою виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Юридичні факти за юридичними наслідками поділяються на види:

- ❖ правоутворюючі, на основі яких суб'єкти набувають певних прав і обов'язків: право брати участь у виборах, вступати у шлюб, здійснювати банківські операції;
- ❖ правозмінюючі, наслідком мають збільшення або зменшення обсягу певних прав чи обов'язків;
- ❖ правоприпиняючі, що ліквідують певні права і обов'язки, носієм яких, суб'єкт був до виникнення цих фактів: звільнення з посади анулює права та обов'язки особи, що були пов'язані з цією посадою.

До юридичних фактів належить правова презумпція. Правова презумпція є фактом, що припускається з великою мірою ймовірності і застосовується в юридичній практиці як засіб, що полегшує досягнення істини у вирішенні справи. Розрізняють неспростовні та спростовні презумпції.

Неспростовні презумпції – це припущення, що не підлягають сумніву і не потребують доведення. У законі закріплені правопорушення про наявність або відсутність певних факторів, які не підлягають сумнівам, а тому не потребують доказів, наприклад, презумпція недієздатності неповнолітнього.

Спростовні презумпції – це такі припущення, закріплені у законі, що можуть бути спростовані. У законі закріплені припущення про наявність або відсутність певних факторів, які мають юридичне значення для того

часу, доки відповідно до встановленої процедури не буде встановлене інше, наприклад, презумпція невинуватості. Слід підкреслити, що кожна галузь права має свій набір презумпцій.

До складу юридичних фактів належать юридичні дії. Юридичні дії – це факти, що виникають внаслідок вольової діяльності суб'єктів. Серед них розрізняють дії, які залежать від волі суб'єкта, наприклад, укладення угоди або скоєння правопорушення та події, що виникають, розвиваються і припиняються незалежно від волі суб'єктів правовідносин. Наприклад, смерть, хвороба.

Юридичні дії поділяють на правомірні, які не порушують норм права, та неправомірні, які порушують норми права. Правомірні юридичні дії поділяють на юридичні акти та юридичні вчинки.

Юридичний акт – це правомірна дія суб'єкта, яка здійснюється з метою викликати юридичні наслідки, наприклад, укладення договору купівлі-продажу.

Юридичний вчинок – правомірна дія суб'єкта, що не має спеціальної мети спричинити юридичні наслідки, наприклад, знахідка скарбу.

Неправомірні юридичні дії – правопорушення. Правопорушення поділяють на злочини і проступки (адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові та ін.).

Поняття і склад правопорушень. Важливими сторонами, що характеризують змістовний бік правових відносин є правова поведінка і правопорушення.

Правова або правомірна поведінка – це свідома, вольова соціальна поведінка особи, яка врегульована правовими нормами і спричиняє юридичні наслідки. Правомірній поведінці протистоїть протиправна поведінка, що має свій формальний прояв як правопорушення.

Правопорушення – протиправне, винне, суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за вчинення якого передбачена юридична відповідальність.

Склад правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Об'єкт правопорушення – це соціальні цінності що охороняються нормами права.

Об'єктивна сторона правопорушення – це зовнішній акт суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкт, що охороняється нормами права, завдає йому шкоди чи створює загрозу заподіяння шкоди. Вона містить: дію чи бездіяльність, суспільно небезпечні та шкідливі наслідки, причинний зв'язок між ними, місце, час, способи, засоби, обставини та ситуацію скоєння правопорушення.

Суб'єкт правопорушення – це індивід чи колектив людей. Індивідуальний суб'єкт – фізична особа, яка є осудною і досягла певного віку. Фізичних осіб поділяють на громадян, осіб без громадянства та іноземних громадян. Існують також поняття «приватна особа», «посадова особа», «службова особа» тощо. Колективним суб'єктом правопорушення може бути юридична особа, державний орган, громадська та інші організації, дії яких пов'язані з колективним ухваленням рішень.

Суб'єктивна сторона правопорушення – це внутрішня психічна діяльність особи, пов'язана зі скоєнням правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони є провина, мотив і мета правопорушника.

Під провиною слід розуміти психічне ставлення особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння і суспільно небезпечних наслідків у формі наміру та необережності.

Намір як форма провини характеризується тим, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії (бездіяльності), передбачає суспільно небезпечні та шкідливі наслідки і бажає чи свідомо допускає їх настання. Залежно від вольового критерію намір поділяють на прямий і непрямий.

Прямий намір має місце тоді, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї діяльності, передбачає настання суспільно небезпечного результату і бажає його настання.

Непрямий намір характеризується тільки вольовим критерієм, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї діяльності, передбачає настання суспільно небезпечного результату і не бажає, а свідомо допускає його настання.

Необережність під час скоєння правопорушення має місце тоді, коли особа передбачала настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння і легковажно розраховувала на їх запобігання, або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Залежно від вольового критерію розрізняють такі види необережності, як самовпевненість і недбалість.

Казус має місце тоді, коли особа не передбачала і не могла передбачити суспільно небезпечних наслідків своєї діяльності.

Мотив – це внутрішні процеси, що відображаються у свідомості особи і спонукають її скоїти правопорушення. Мотив близько наближається до провини, але не зливається з нею. Він впливає на свідомість людини, зумовлює характер її дій, формує спрямованість волі, визначає зміст провини.

Мета – це уява особи, котра скоює правопорушення, про бажаний результат, до якого вона прагне.

Мотив і мета близькі за значенням. Якщо мотив пояснює, чим керується особа, скоюючи правопорушення, то мета показує спрямованість діяння правопорушника, найближчий результат, себто те, до чого правопорушник прагне, чого хоче досягти.

Види правопорушень. Видами правопорушень є злочини і проступки.

Злочин – суспільно небезпечні, протиправні, винні, передбачені у кримінальному законі, дії чи бездіяльність фізичної осудної особи, яка досягла певного віку, що посягають на суспільний чи державний устрій країни, власність, особу та її права.

Проступок – це менш суспільно небезпечні діяння, що посягає на цінності, що охороняються всіма іншими (крім кримінальних) нормами права.

Проступки поділяються на адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові й процесуальні.

Адміністративні проступки посягають на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи осіб за які передбачається адміністративна відповідальність.

Дисциплінарні проступки посягають на дисципліну праці, військову, державну, навчальну та інші види дисципліни. За них передбачається дисциплінарна відповідальність.

Цивільно-правові проступки – це шкідливе, протиправне, винне порушення деліктоздатною особою, врегульованих нормами цивільного права, майнових і пов'язаних з ними немайнових особистих відносин.

Процесуальні проступки – це посягання на встановлені законом процедури правосуддя, – це один з видів адміністративних проступків.

Юридична відповідальність: поняття, ознаки, принципи, види, мета і функції. Юридичним наслідком правопорушення є юридична відповідальність. Юридична відповідальність це передбачене законом примусове обмеження або позбавлення правопорушника певних благ. Видами юридичної відповідальності є позитивна і ретроспективна відповідальність.

Позитивна відповідальність – сумлінне виконання обов'язків. При позитивній відповідальності особа відповідально ставиться до виконання своїх обов'язків і не порушує заборон.

Ретроспективна відповідальність – осудна, протиправна діяльність. При ретроспективній відповідальності до особи застосовується державно-правовий примус, що характеризується засудженням протиправного діяння і правопорушника, і покладанням на нього обов'язку зазнати позбавлення волі й несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за вчинене правопорушення.

Ознаки юридичної відповідальності: державно-правовий примус, негативна реакція держави, обов'язок правопорушника витерпіти наслідки правопорушення.

Принципи юридичної відповідальності: законність невідворотність, доцільність і справедливість, гуманність і своєчасність.

Мета юридичної відповідальності – превенція правопорушення, покарання правопорушника, виховання правомірної поведінки.

Функції юридичної відповідальності поділяються на превентивні, виховні, репресивні, компенсаційні, інформативні.

Існування різних видів правопорушень передбачає й поділ ретроспективної юридичної відповідальності на самостійні види. Існують різні підстави для такого поділу. Залежно від суб'єктів органів, що накладають юридичну відповідальність, її поділяють на таку, що покладається: органами влади; виконавчими і розпорядчими органами; судовими та іншими юрисдикційними органами. Щодо правопорушників її поділяють на індивідуальну і колективну. Розрізняють також внутрішню державну і міжнародну юридичну відповідальність. Поширеною є класифікація юридичної відповідальності залежно від галузевої належності правової норми, що порушена. На цій підставі розрізняють: кримінально-правову; адміністративну; цивільно-правову; трудову, дисциплінарну і матеріальну відповідальність робітників і службовців тощо.

Стисло розглянемо основні види юридичної відповідальності.

Кримінальна відповідальність – це різновид ретроспективної юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні заходів кримінального покарання до фізичних осіб, винних у скоєнні злочину.

Різновидом ретроспективної юридичної відповідальності є адміністративна відповідальність, під якою розуміють покладення на порушників загальнообов'язкових правил, чинних в управлінні та в інших сферах, адміністративних стягнень, котрі тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового чи морального характеру.

Самостійним видом ретроспективної юридичної відповідальності є цивільно-правова відповідальність, тобто відповідальність фізичної чи юридичної особи за порушення договірних зобов'язань, заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих майнових прав. Завданням цивільно-правової відповідальності є захист прав власника. Окрім майнового, цивільно-правова відповідальність має ще компенсаційний (правопоновлювальний) характер. З допомогою цивільного права регулюються й особисті немайнові відносини.

Дисциплінарна відповідальність – це різновид юридичної ретроспективної відповідальності працівника, службовця за порушення трудової та службової дисципліни із застосуванням до нього догани та звільнення. Законодавством, статутами й положеннями про дисципліну для

окремих категорій працівників можуть бути передбачені інші дисциплінарні стягнення.

Розрізняють загальну та спеціальну дисциплінарну відповідальність. Загальна дисциплінарна відповідальність передбачається Кодексом законів про працю та Правилами внутрішнього трудового розпорядку. Спеціальна дисциплінарна відповідальність здійснюється в порядку підлеглості, за статутами про дисципліну, військовими статутами або за окремими нормативними актами.

Близько до дисциплінарної стоїть матеріальна відповідальність, оскільки підставою для притягнення до обох видів відповідальності є трудове правопорушення. На відміну від дисциплінарної, матеріальна відповідальність працівника настає в разі заподіяння матеріальної шкоди. Матеріальна відповідальність розглядається як різновид ретроспективної юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків.

Військове право як галузь правової системи України. Поняття “військове право” можна розглядати у трьох аспектах: 1) як галузь права, регулюючу певну групу суспільних відносин; 2) як науку (область правознавства); 3) як навчальну дисципліну, пов'язану з викладанням військового права.

В Україні – це галузь національного права, норми якої регулюють суспільні відносини у сфері будівництва, розвитку, життєдіяльності збройних сил та інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань, в більшості інших країн – наука і навчальна дисципліна.

Військове право відноситься до публічного права будь-якої держави. Складна система військового права містить інститути (право військової служби, право воєнної безпеки, право внутрішньої служби, військово-дисциплінарне право тощо) та взаємодіє з іншими галузями публічного права.

Загальним предметом військового права є суспільні відносини, що складаються у сфері військової діяльності держави. Усередині цього

предмета виділяються кілька груп щодо однорідних суспільних відносин, що складаються в різних сферах військової діяльності держави.

До першої групи належать суспільні відносини, що складаються в сфері забезпечення оборони країни і безпеки держави військовими методами, підготовки та застосування в цих цілях всіх елементів військової організації держави; військового будівництва; управління Воєнною організацією держави та її всебічного забезпечення.

До другої групи належать відносини, пов'язані з виконанням військового обов'язку, призовом на військову службу за контрактом, проходженням військової служби, а також статусом військовослужбовців.

У третю групу включаються відносини, пов'язані з підтриманням військової дисципліни, законності та правопорядку, діяльністю органів військової юстиції.

У четверту групу входять відносини, що регулюються нормами міжнародного права, пов'язані з питаннями військового співробітництва, а також відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Всі перераховані відносини охоплюються поняттям “військові відносини”, або “воєнні відносини”.

Військове право України є комплексною галуззю національного права, здійснює регулювання військово-публічних відносин, суб'єктами яких є не лише військовослужбовці, а й спеціально-визначені законом органи державної влади та управління, військові частини та установи, органи військового управління.

Військове право забезпечує вирішення питань устрою Збройних Сил України та інших військових формувань, порядку їх комплектування і проходження військової служби, прав, обов'язків і відповідальності військовослужбовців, а також питання військового управління, охорони військового правопорядку, економічної та господарської діяльності військових частин та організацій тощо.

Військове право України засновується на положеннях Конституції України, де передбачено обов'язки громадян України щодо захисту держави, функції Збройних Сил та інших військових формувань України,

компетенцію органів державної влади в галузі військового будівництва та керівництва сектором безпеки і оборони. Найважливішою у згаданому контексті є стаття 17 Конституції, відповідно до якої “захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу”.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

Водночас згідно зі статтею 65 Конституції України “захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов’язком громадян України”.

Структуру військового права становлять підгалузі, інститути, субінститути, норми права.

Підгалузі військового права (право військової безпеки і оборони; право військової служби; військово-адміністративне право; військово-соціальне право; військово-господарське право; військово-кримінальне право; міжнародне гуманітарне право) утворюють норми, які мають ознаки спільної мети правового регулювання однорідних за своєю природою суспільних відносин. В одних випадках такі підгалузі належать виключно до військової сфери та не можуть містити норм будь-яких інших галузей права (право військової служби), в інших – підгалузі військового права

регулюють суспільні відносини, які пов'язані з відносинами держави та громадян у військовій сфері, однак безпосередньо не належать до неї (окремі інститути військово-господарського, військово-адміністративного права і військово-соціального права).

Інститути військового права об'єднують норми права, конкретизуючи ознаки однорідності та специфіки військово-правових відносин, мети правового регулювання. Інститути військового права входять до складу відповідних підгалузей права та складаються, у свою чергу, із субінститутів – більш вузької сукупності правових норм, які групуються не лише на підставі загальних ознак предмета і метода правового регулювання, але й з урахуванням мети їх правової дії. Первинним елементом військового права є правові норми, які зосереджуються у відповідних юридичних джерелах та прийняті або ж санкціоновані державою.

Відтіняючи специфіку правового статусу військовослужбовців, осіб, які проходять військову службу, військове право у своїй комплексності сприймає визначальні положення норм про працю, інтерпретуючи їх стосовно виконання військового обов'язку, а також норм про соціальний захист із їх інтерпретацією стосовно забезпечення соціального захисту військовослужбовців. І в першому, і в другому випадках забезпечується реалізація правового режиму регулювання специфічних відносин у конкретно-визначеній сфері соціальної дійсності.

Вирішуючи питання правового регулювання господарської діяльності військових частин та установ, їх матеріального забезпечення, військове право зазнає загального впливу господарського права, орієнтуючись на специфіку предмета правової дії та суб'єктів господарювання, на мету правового регулювання відносин такого рівня.

Формування військового права не позбавлено впливу правового режиму тих галузей, які несуть у собі навантаження щодо виконання охоронної функції та, насамперед, кримінального права. Норми кримінального права передбачають відповідальність за порушення з ознаками злочинів у військових відносинах, підкреслюючи їх особливості щодо об'єкта посягання, суб'єктної складової, а відтак виникають усі

підстави для висновку про специфіку військово-кримінальних інститутів у захисті основ функціонування військової сфери.

Міжнародне публічне право через урегулювання проблеми застосування Збройних Сил у міжнародних конфліктах та вирішення надзвичайно складних питань захисту цивільного населення під час воєнних дій не може не впливати на формування окремих інститутів військового права. Міжнародне гуманітарне право утворює спеціальний правовий режим військових відносин та фактично формує складний інститут військового права у національній правовій системі.

Військове право зазнає формуючого впливу правових режимів публічних галузей права. Найбільш активним є вплив на доктринальному рівні правового режиму адміністративного права стосовно формування військового права як комплексної галузі. Поряд з цим, основні інститути військового права (право бойової підготовки та застосування військ, право проходження військової служби, військово-дисциплінарне право) сформовані виключно за рахунок власних правових режимів.

Юридичними джерелами військового права є явища нормативно-правового характеру, які встановлюють конкретно-визначені правила поведінки учасників військово-публічних відносин. Юридичні джерела військового права утворюють цілісну систему із чітко визначеними ієрархічними зв'язками. Центром системи юридичних джерел військового права є Конституція України. Органічні та звичайні закони, підзаконні нормативно-правові акти, а також локальні нормативні акти ґрунтуються на конституційних положеннях та засвідчують взаємозалежність відповідно до їх юридичної сили.

У військово-правовому регулюванні нормативний договір застосовується у вигляді міжнародних угод, адміністративних договорів, колективних угод. Судові прецеденти, правові звичаї та традиції не є поширеними серед юридичних джерел військового права, яке за своєю суттю залишається консервативно замкнутим у межах системи українського права.

Юридична доктрина, як наукове опрацювання положень, що стосуються військової служби, статусу військовослужбовця, виконання

бойових завдань військ, застосовується у військовому праві як засіб дослідження гносеологічних основ цієї комплексної галузі права, напрацювання концептів для підготовки та прийняття нормативно-правових актів, їх застосування у військовій сфері. У випадках розробки фахівцями військових методик, настанов, які затверджуються органами військового управління та є обов'язковими для виконання, військово-правова доктрина належить до юридичних джерел військового права.

Нормативно-правові акти як юридичні джерела військового права мають наступні ознаки: 1) письмову форму, структуровану за певними правилами; 2) офіційний характер, обумовлений виданням від імені конституційно-уповноваженого державного органу; 3) видання нормативно-правового акту у межах компетенції щодо управління військовими формуваннями; 4) орієнтування дії нормативно-правового акту на військову (військово-цивільну сферу) публічного життя суспільства; 5) загальнообов'язковість для всіх учасників публічних відносин у вирішенні військових питань.

Для військового права поряд із юридичною силою нормативно-правових актів є досить важливим визначення їх юридичної форми, яка фактично зосереджує основні ознаки нормативно-правового акту. Відтак військові нормативно-правові акти відповідно до їх юридичної сили та юридичної форми у ієрархічній структурі поділяються так: військова доктрина – декларація про політику держави (країни) в галузі військової безпеки.; система офіційних поглядів і положень держави (країни), яка встановлює напрямки підготовки і дій держави, військового будівництва у військовий та мирний час; Конституція України; органічні закони; звичайні закони; Укази Президента України; розпорядження Президента України; постанови Верховної Ради України; постанови Кабінету Міністрів України; розпорядження Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, або ж відомчі нормативно-правові акти: накази і директиви Голови Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; накази, директиви, розпорядження начальника Генерального штабу Збройних сил України; накази, директиви, розпорядження командувачів видів військ Збройних Сил України; накази,

директиви, розпорядження начальників штабів видів військ Збройних Сил України; накази, директиви, розпорядження командувача об'єднаного оперативного командування; накази, директиви, розпорядження начальника штабу об'єднаного оперативного командування; накази, директиви, розпорядження командувачів військ оперативних командувань; накази, директиви, розпорядження начальників штабів військ оперативних командувань; накази, директиви, розпорядження начальників територіальних (регіональних) управлінь військових формувань; накази, розпорядження начальників гарнізонів.

Серед військових нормативно-правових актів виділяються Статути Збройних Сил України – зведення правил, які визначають функціональні, процедурні питання діяльності військових формувань із визначенням прав та обов'язків військовослужбовців у виконанні завдань військової служби.

Численну групу юридичних джерел військового права становлять досить специфічні акти локальної дії нормативного характеру – військові накази, інструкції, правила та ін.

Систематизація юридичних джерел військового права здійснюється за правилами інкорпорації та в усіх випадках – комплексно, що обумовлено дією галузевого правового режиму. Кодифікація військових нормативно-правових актів знайшла своє втілення у Статутах Збройних Сил України, затверджених та введених у дію прийнятими Верховною Радою законами. Статут внутрішньої служби, Стройовий статут, Дисциплінарний статут, Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України зосереджують правові норми, які регламентують найважливіші питання життєдіяльності військових частин, установ, військових формувань.

Статути Збройних Сил України поширюють свою дію на усі військові формування, які утворені відповідно до вимог закону. Конструкція правових норм Статутів Збройних Сил України свідчить про комплексний характер зазначених кодифікованих нормативних актів. Найбільш досконалим вирішенням питання систематизації юридичних джерел права розглядаються розробка та прийняття Військового кодексу.

4. Поняття “гендер”, “гендерна” рівність у суспільно-політичному та науковому дискурсах.

Проблема гендеру – це проблема збалансованості та реалізації демократичних принципів співіснування чоловіка та жінки в усіх сферах життя людини. Слід з’ясувати що таке “гендер” і що таке “гендерна рівність”. Так, **“гендер”** (лат. – “рід”) – *це поняття про систему ролей та відносин між жінками та чоловіками, яке визначається не біологічним походженням, а соціальним, культурним, політичним та економічним контекстами.*

Гендерна рівність – *це рівний правовий статус жінок та чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.* Це означає рівні умови для повної реалізації прав і можливостей жінок і чоловіків для сприяння національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку та отримання вигод.

На думку науковців, гендерна рівність є наступною сходинкою соціально-статевих відносин після патріархальної системи. Гендерна рівність як принцип полягає в тому, щоб вивчити і усунути всі соціальні бар’єри, що заважають людині проявитися як особистості, а також створити рівні соціальні можливості для реалізації особистості жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності залежно від особистого вибору людини.

В ООН створено структуру “ООН Жінки” яка працює над питаннями гендерної рівності та розширенням прав і можливостей жінок. Організація виступає за рівноправну участь жінок у всіх аспектах життя і зосереджується на п’яти пріоритетних цілях: зростання лідерства жінок та їхня активна участь у процесах розвитку; боротьба з насиллям проти жінок; залучення жінок до всіх аспектів у процесах розбудови миру та безпеки; розширення повноважень жінок у економічній сфері; надання пріоритетності питанням гендерної рівності в державному плануванні та бюджетуванні.

Проблема гендерної рівності цікавить учених усього світу. У 2018 році Всесвітній економічний форум презентував доповідь, яка свідчить, що для того, аби повністю подолати гендерну дискримінацію, нашій планеті

знадобиться ще щонайменше 100 років. Зараз найкраща ситуація з гендерною рівністю, складається у Ісландії. Загальний індекс забезпечення рівності в цій країні становить 87,8%, вона стає лідером рейтингу ВЕФ (Всесвітній економічний форум) дев'ятий рік поспіль. Ісландія – єдина країна, де показник залученості жінок у політичну діяльність перевищив 70%. До першої п'ятірки увійшли також Норвегія, де загальний рівень забезпечення рівності склав 83%, Фінляндія (82,3%), Руанда (82,2%) і Швеція (81,6%).

Наразі ж звернемось до ст. 6 національного Закону “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, в якій зазначено, що не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- ❖ спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини ;
- ❖ обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- ❖ різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- ❖ особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- ❖ позитивні дії (спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права , надані їм Конституцією і законами України).

У регулюванні питання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Україна використовує декілька підходів, серед яких: відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі; рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків; позитивні дії, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією; рівний правовий статус жінок і чоловіків на рівні можливості для його реалізації; гендерно-правову експертизу чинного законодавства, результатом якої є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У 2012 році прийнято закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, який визначає гендерну рівність як рівний

правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Даний закон забезпечує можливість: жінкам проходити військову службу у Збройних Силах України нарівні з чоловіками, у тому числі на офіцерських посадах; суттєво збільшити кількість посад, на які сьогодні дозволяється призначати військовослужбовців-жінок; забезпечити рівний доступ до військових звань; відкрити доступ дівчат до отримання військової освіти усіх рівнів, у тому числі у військових та військово-морських ліцеях; поступово розвивати інститут гендерних радників та гендерних контактних осіб у Збройних Силах України та структурах Міністерства внутрішніх справ України.

Ефективне впровадження гендерної рівності базується на наступних принципах:

Визнання. Гендерні питання пронизують усі аспекти структури: її системи управління, кадрову політику, організаційну культуру, методи роботи та завдання від стратегічного планування, розробки та впровадження до оцінювання результатів діяльності. Визнання цього факту необхідне для подолання системних бар'єрів на шляху до гендерної рівності;

Різноманітність та взаємозв'язок. Діяльність впливає на жінок та чоловіків по-різному, але не всі жінки і чоловіки зазнають однакової форми дискримінації чи маргіналізації за ознакою статі. Деякі підгрупи чоловіків або жінок можуть потерпати від специфічних проявів гендерної нерівності, які повинні бути визнані та задокументовані для їх ефективного подолання;

Рівність. Гендерна рівність вимагає захисту та забезпечення прав людини для всіх: дітей, молоді, осіб дорослого віку. Рівність також передбачає забезпечення рівних можливостей;

Справедливість. Необхідно розробляти конкретні заходи щодо осіб статі, яка зазнає більших утисків, для усунення нерівності між статями, сексистсько-стереотипних поглядів та дискримінації. Справедливість компенсує нерівні можливості та гарантує справедливу діяльність структури (справедливість створює умови до рівності);

Розширення можливостей та інституції. Індивідуальне та колективне розширення можливостей є важливим для хлопців, дівчат, молодих і

дорослих жінок та чоловіків для задоволення їхніх основних потреб, а також їх довгострокових стратегічних інтересів. Організація повинна підтримувати процеси, що підвищують впевненість у собі жінок та чоловіків, розвивають їхню самостійність та допомагають встановлювати і досягати власні цілі;

Розглянувши основні відомості про загальні засади теорії права і структурні елементи правової системи, необхідно сформулювати низку висновків.

Висновки

Правознавство – це юридична навчальна дисципліна, що має головними об'єктами вивчення державу і право.

Держава – це організація політичної влади домінуючої частини населення у суспільстві, яка забезпечує цілісність і безпеку всього суспільства. Між державою і правом існує тісна взаємозалежність. Юридичне право походить від держави, є головним засобом забезпечення порядку у державі, впроваджується у життя завдяки державі та її органам.

Право є різновидом соціальних норм, системою загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою.

Система права – це внутрішня організація чинних правових норм держави, що складається з норм, галузей та інститутів права. В широкому розумінні правова система, поряд з нормами права охоплює правосвідомість, правові відносини, власно державні інституції права (суди, прокуратура, адвокатура, нотаріат, правоохоронні органи) тощо.

Військове право є галуззю правової системи України.

Гендерна рівність охороняється законами України.

Правопорушення – протиправне, винне, суспільно небезпечне або шкідливе діяння деліктоздатного суб'єкта, за вчинення якого передбачена юридична відповідальність.

Юридична відповідальність це передбачене законом примусове обмеження або позбавлення правопорушника певних благ.

Питання для самоконтролю.

Що таке держава і право?

Які ознаки відрізняють державу від інших форм суспільної організації.

Чим відрізняються поняття “державне правління”, “державний устрій”, “державний режим”?

Які функції виконує сучасна держава?

Сформулюйте визначення права і назвіть ознаки правової держави.

У чому полягає соціальна цінність права?

Що таке система права в узькому і широкому сенсі і які елементи вона містить?

Розкрийте поняття, види і структуру правовідносин.

Визначте поняття і склад правопорушень.

Сформулюйте визначення юридичної відповідальності та назвіть її види.

У чому полягає сутність гендерної рівності у сучасному суспільстві?

Яким чином вирішуються гендерні питання у Структурах Держспецзв’язку та захисту інформації?

Список використаної та рекомендованої література.

Погорілко В. Ф., Шпіталенко Г.А. Правознавство: підручник. Київ.: Каравела, 2011. 592 с.

Балюк Г. І., Демський Е. Ф., Ковальський В. С. Правознавство: підручник; за ред Дзери О. В. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 632 с.

Ананьїн В. О., Горлинський В. В., Пучков О. О. Правознавство: навчальний посібник; за. ред. В. О. Ананьїна. Київ: ІСЗІ КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278 с.

Шпіталенко Г. А. Шпіталенко Р. Б. Основи правознавства: навч. посіб. Київ: Каравела, 2008. 376 с.

Коваленко Л. Т. Правознавство: навч.-метод. посіб. Київ: ІСЗІ НТУУ “КПІ”, 2011. 162 с.

Мельник Т.М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. Київ: Стилос, 2010. 440 с.

Основи теорії гендеру: навч. посібник; відповід. ред. М.М. Скорик. Київ: К.І.С., 2004. 536 с.

Міжнародні стандарти і національне законодавство про права і свободи людини. Робочі матеріали семінару у рамках проекту “Міжнародне право і національне законодавство:”Правові основи впровадження засад демократії і захисту прав військовослужбовців у Збройних Силах України; під редакцією Т.П. Кудлай. Київ: Українська секція МТПЛ, 2002. 104 с.

ЛЕКЦІЯ 1.2. ПРЕДМЕТ ТА ІСТОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.

План

Вступ

1. Поняття, предмет і система конституційного права.
2. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина.
3. Конституційний обов'язок громадянина щодо захисту Вітчизни: поняття, зміст, форми.

Висновки

Вступ

З проголошенням незалежності України, підтвердженням 1 грудня 1991р. всенародним референдумом перед народом постало питання подальшого конституційного розвитку України як незалежної, самостійної держави. Україна мала розвиватись відповідно до конституційного права,

Одного із найважливіших засобів забезпечення повновладдя народу України в політичній, економічній і соціально – культурній сферах його життєдіяльності. Основним джерелом конституційного права є Конституція.

Навчально-виховною метою опанування темою є розглянути систему конституційного права, історію Конституції, права і обов'язки кожного громадянина України.

1. Поняття, предмет і система конституційного права.

У всіх системах права країн світу конституційне право вважається, як правило, провідною, пріоритетною галуззю публічного права. Не є винятком в цьому відношенні й Україна. Що ж таке конституційне право?

Конституційне право – це провідна галузь права, яка закріплює повновладдя народу й складається з норм, що регулюють основи суспільного і державного устрою, взаємодії особи й держави, національно – державний та адміністративно – територіальний устрій, принципи діяльності державних органів.

Предметом галузі конституційного права України є коло суспільних відносин, які виникають у зв'язку з організацією та здійсненням публічної влади України – державної та місцевої (самоврядування).

Метод конституційно - правового регулювання – це сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет конституційного права. Основні з них такі:

❖ метод установлення, тобто закріплення повноважень відповідних суб'єктів (наприклад, ст. 98 Конституції України: “Контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені верховної Ради України здійснює Рахункова палата”);

❖ метод зобов'язання (наприклад, ст. 68 Конституції України передбачає, що “кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України...”)

❖ метод дозволення, який дає можливість суб'єкту діяти за тих чи інших обставин на свій розсуд (наприклад, ст. 87 Конституції України “Верховна Рада України...може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України...”);

❖ метод заборони, який забороняє відповідні дії (наприклад, ч. 3 ст. 15 Конституції України “Цензура заборонена”).

Норми конституційного права – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, які регулюють найважливіші відносини, що виникають у сфері здійснення публічної влади. Вони мають установочний характер, є універсальними, поширюють вплив на всі сфери суспільного життя, складають юридичну основу складання всіх інших галузей права, є нормами прямої дії.

Джерелами конституційного права вважають чинні нормативно – правові акти, що містять конституційно – правові принципи і норми. До них належать:

❖ Конституція України, яка є головним джерелом конституційного права;

❖ закони України, що мають найбільшу після Конституції України юридичну силу, приймаються Верховною радою України або всеукраїнським референдумом;

❖ нормативні укази Президента України, що містять конституційно - правові норми;

❖ рішення Конституційного Суду України, в яких встановлюється конституційність законів та інших правових актів, надається офіційне тлумачення Конституції та законів України;

❖ міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (такі договори згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України);

❖ акти органів місцевого самоврядування (якщо рішення органів самоврядування регулюють відносини у сфері конституційного права).

Особливе значення, з погляду визначення джерел конституційного права України, мають прийняті 16 липня 1990р. “Декларація про державний суверенітет України” та 24 серпня 1991р. “Акт проголошення незалежності України”, підтверджений 1 грудня 1991р. всенародним референдумом. Ці документи відіграли вирішальну роль у подальшому конституційному розвитку України як незалежної, самостійної держави.

Принципи конституційного права України. У демократичній державі принципами конституційного права є ті найважливіші настанови та вимоги, яким повинна відповідати конституція країни. До принципів Конституції України 1996р., тобто принципів здійснюваного нею регулювання суспільних відносин, належать наступні:

- ❖ послідовність гуманізму і народовладдя;
- ❖ верховенства та непорушності прав і свобод людини і громадянина;
- ❖ верховенства права;
- ❖ прямої дії норм Конституції;
- ❖ демократії та конституційної відповідальності;
- ❖ політичного, економічного та ідеологічного плюралізму, який разом з тим не може виходити за межі, встановлені Конституцією України;
- ❖ розподілу влади;
- ❖ пріоритету норм міжнародного права;

❖ захисту суверенітету і територіальної цілісності України.

Специфічні ознаки конституційного права України. Як і кожній іншій галузі національного права, конституційному праву України властиві певні ознаки, притаманні для всієї національної системи права: нормативність; формальна визначеність; спрямованість на досягнення певного правового результату; можливість захисту правових приписів засобами державного впливу тощо. Але поряд із загальними ознаками, конституційному праву України властиві й специфічні ознаки, які характеризують особливості та специфіку цієї галузі, а саме:

Характерні риси конституційного права України:

❖ відноситься до публічних галузей права, оскільки предмет правового регулювання пов'язаний з публічним здійсненням влади народу, держави та територіальної громади;

❖ має свій метод правового регулювання, тобто сукупність прийомів і способів юридичного впливу на суспільні відносини, які є предметом цієї галузі права;

❖ має досить розгалужену систему, складовими якої є інститути і норми конституційного права;

❖ передбачає особливий вид суспільних відносин, пов'язаних з юридичною відповідальністю за порушення конституційно - правових норм;

❖ має велике значення для національної системи права і правової системи України в цілому;

❖ виступає одним із основних чинників консолідації громадського суспільства і розбудови демократичної, соціальної, правової держави.

Інститутами конституційного права є: загальні засади державного і суспільного ладу; інститут громадянства; конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина; форми безпосереднього народовладдя (референдум, вибори); парламентаризм – як гілка законодавчої влади; президент, кабінет міністрів й інші органи виконавчої влади; прокуратура і правосуддя; територіальний устрій; місцеве самоврядування.

Таким чином, конституційне право України є одним із найважливіших засобів забезпечення повновладдя народу України в політичній, економічній і соціально - культурній сферах його життєдіяльності. Жодна

інша галузь права не закріплює суспільні відносини, що складають основи повновладдя народу України. Це – виняткова прерогатива конституційного права.

Дані обставини визначають провідну роль конституційного права в системі національного права України. Виконуючи роль ядра системи національного права, інтегруючи його галузі в одне ціле, конституційне право проникає в кожную з таких галузей. Таке проникнення забезпечується, насамперед, за допомогою Конституції.

Розглянувши поняття, предмет, метод, принципи і джерела конституційного права, далі коротко охарактеризуємо основне джерело конституційного права – Конституцію.

Конституція, її сутність, функції й властивості, класифікація конституцій. Термін «конституція» походить від латинського слова, що означає «устрій», «встановлення». В сучасному світі конституції є практично в усіх державах, які претендують на право називатися демократичними.

Конституція – це основний закон держави, що визначає засади державного устрою, структуру влади, систему державних органів, порядок їх формування, функції, компетенцію, правове становище особи.

Функції конституції – це основні напрями її впливу на суспільні відносини:

- ❖ *юридична*: конституція – основне джерело права;
- ❖ *політична*: конституція визначає основні принципи політичної діяльності;
- ❖ *ідеологічна*: конституція встановлює взаємовідносини держави з людиною, інститутами громадянського суспільства на основі їх взаємної відповідальності.

Конституція як найважливіший правовий і політичний документ, який характеризується рядом властивостей, а саме :

- ❖ *Верховенство конституції* (найвища юридична сила), яка визначається її особливим місцем у системі законодавства, безумовною відповідністю законів і підзаконних актів конституційним приписам.

❖ *Програмність*, тобто програмний характер. Крім закріплення наявних суспільних відносин, конституція може визначати основні цілі розвитку держави та суспільства, а також шляхи досягнення цих цілей, тобто містити в собі програму подальшого розвитку країни, сформульовану в найзагальніших рисах. Програмні положення викладені в преамбулі Конституції України.

❖ *Нормативність*, яка характеризує конституцію як єдиний юридичний документ, що складається із загальнообов'язкових правил (норм), котрі визначають поведінку державних органів, громадських об'єднань, громадян та інших суб'єктів.

❖ *Установочність*. Ця властивість конституції полягає у її здатності наділяти певні суб'єкти (органи організації) конкретними правами та обов'язками, чітко окреслювати їхню компетенцію.

❖ *Стабільність*, що покликана підкреслити стійкість визначених у конституції суспільних відносин і означає, що закріплені в ній принципові положення мають діяти протягом більш – менш тривалого часу. Зразком такої стабільності є Конституція США, яка була прийнята в 1787 році і діє досі. За весь час її дії внесено лише 27 поправок, чого не можна сказати про Конституцію України, до якої 8 грудня 2004 року був прийнятий Закон “Про внесення змін і доповнень до Конституції”, а нині взагалі ставиться питання про розробку нової Конституції.

Класифікація конституцій. За юридичною формою конституції можна поділити на писані і неписані. Писані конституції становлять собою єдиний нормативний акт, прийнятий у суворо встановленому порядку, який має чітку внутрішню структуру (розділи, глави, параграфи тощо). До писаних належить абсолютна більшість конституцій, що діють у світі, в тому числі Конституція України 1996р. зі змінами. Неписані конституції складаються із кількох законів, що мають самостійне значення і прийняті в різний час і в різному порядку. Вони у своїй сукупності оголошуються конституцією держави. Прикладом такої конституції є Конституція Великої Британії. Вона складається з низки законів, перший з яких – основне джерело конституційного права – Конституцію.

Велика хартія вольностей» був прийнятий ще в 1215р., а останній – “Закон про місцеве правління” – в 1985р.

За порядком прийняття, зміни та скасування конституції поділяють на гнучкі та жорсткі. У гнучких конституціях цей порядок мало чим відрізняється від порядку, передбаченого для всіх інших законів. Здебільшого відмінність полягає лише в кількості голосів депутатів парламенту, необхідній для прийняття, зміни або скасування конституції. Якщо для поточного закону достатньо простої більшості (50% + 1) голосів, то для конституції цього замало – необхідно зібрати кваліфіковану більшість (не менш як дві третини голосів). Порядок прийняття, зміни та скасування жорстких конституцій суттєво ускладнений порівняно з усіма іншими законами. Тут потрібно не тільки набрати більшість голосів депутатів, а й виконати низку додаткових процедур. Конституцію України також слід віднести до жорстких. У цьому переконує, зокрема, розгляд її розділу XIII.

Відповідно до державного устрою конституції поділяють на федеративні (США, ФРН та ін.) і унітарні (Франція, Україна та ін.).

Отже, виходячи з викладеного, Конституцію України можна визначити як писану, жорстку, унітарну.

Основні етапи історії Конституційного процесу в Україні.

Історія українських конституцій у часовому просторі налічує декілька століть. Біля її джерел лежать такі відомі науковому світові пам'ятки вітчизняної правової культури, як “Руська Правда”, “Литовські статuti” (1529, 1566, 1588 pp.), акти періоду козацької держави Богдана Хмельницького (зокрема “Зборівський договір” (1649), “Березневі статті” (1654 p.) тощо.

Між іншим “Руська Правда” – перший в історії східних слов'ян правовий документ, написаний Ярославом Мудрим у середині XI століття, показує, що вже тоді у назві цього документа відобразилося високе уявлення про право. Адже слово “Правда” означало тоді “Закон”. І в нашій мові слова “право”, “правда”, “справедливість” походять від одного кореня.

“Руська Правда”, встановлюючи правові, тобто загальнообов'язкові правила поведінки, які багато в чому впливали зі звичаїв, що регулювали

відносини між людьми ще в додержавний період. У ній містилися, наприклад, норми, які врегулювали порядок реалізації права кривавої помсти. Але вона давала і “княжі устави”, тобто правила поведінки, сформульовані князями, які, до речі, також керувалися принципами звичаєвого права. В “Руській Правді” знаходимо норми, що регламентували зобов’язальне право, закладали основи кримінального й процесуального права.

Важливу роль в ті часи відігравали договори, що мали письмову форму і поділялися на міжнародні (міждержавні), а також договори князів з народом, або князів між собою.

Слід підкреслити, що організація державно-владних відносин за часів України-Русі містила передумови для створення виборних представницьких владних структур. Повсюдно діяли збори (віча) громадян землі (князівства), на яких не тільки вирішувалися найважливіші поточні справи, що мали загальне значення, а й формувалися певні державні структури. При цьому віче укладало з князем відповідний договір, у якому фіксувалися його права та обов’язки. Таким чином подібні договори набували певної конституційної сили і їх можна розглядати як своєрідні попередники української конституції.

Безпосереднім початком історії українських конституцій вважають 5 квітня 1710 року, коли в м. Бендерах було затверджено “Правовий Уклад та Конституція відносно прав і вільностей Війська Запорізького”, укладені Пилипом Орликом. Складалася з преамбули і 16 параграфів, у яких були зафіксовані: основні принципи організації і функціонування української держави; проголошувався курс на вихід із союзу з московським царем; наголошувалося на необхідності поділу влади на законодавчу та судову. Крім того, в цьому документі закріплювалося панівне становище православ’я в Українській державі, чітко визначалися її кордони, обумовлені Зборівською угодою 1649 року. “Договір починався з урочистої декларації”, що “Україна обох боків Дніпра має бути навічні часи вільною від чужого панування”. “Гетьманське самодержавство”, як сказано в договорі, мало бути обмежене генеральною радою, яка складалася з

генеральної старшини, полковників і виборних депутатів від кожного полку. Гетьман мусив радитися з ними “о всяких ділах публічних”.

Даний документ передбачав створення незалежної української держави в межах етнографічної національної території (державні кордони України описували територію української козацької держави), в якій чітко розподілені гілки влади: законодавча (Генеральна Рада), виконавча (Гетьман та його уряд) і судова (Генеральний суд). Взагалі ця Конституція перейнята дуже ліберальним і демократичним духом, що ставить її в ряди найцікавіших пам’яток політичної думки того часу в цілій Європі, та і у всьому світі.

Історія Українських конституцій середини та другої половини ХІХ ст. представлена двома конституційними проектами “Начерком конституції республіки” Григорія Андрузького (1848-1850 рр.) та фундаментальною роботою Михайла Драгоманова “Вільний Союз – Вільна Спілка” (1884 р.), між іншим М. Драгоманов пропонував реорганізувати царську Росію у Федеративну республіку, в якій громадянам були б забезпечені широкі особисті та політичні права, реально створено інститут народовладдя, враховуючи як систему вищих представницьких органів, так і органів регіонального та місцевого самоврядування.

Інтереси національних областей повинна була відстоювати Союзна Дума, яка б мала право зупиняти виконання рішень центральних органів влади (законодавчого органу та уряду) якщо вони не враховували інтереси областей. На місцях передбачалося здійснення владних повноважень як органів місцевого самоврядування, так і намісника центральної влад (губернатора).

На початку ХХ ст. українську конституційно-правову думку яскраво представлено проектами конституції Миколи Міхновського (“Основний закон самостійної України – спілка народу українського” 1905 рік) і Михайла Грушевського (“Конституційне питання і українство в Росії” 1905 рік), які в багатьох положеннях продовжили конституційно-правові традиції, закладені М. Драгомановим. Водночас проект М. Міхновського передбачав майбутнє України як держави самостійної, з республіканською формою правління, з оригінальною системою територіального устрою, з

інститутом президента України як керівника держави і голови виконавчої влади.

Після лютневої революції 1917 року, яка скасувала монархію в Росії, почались активні процеси розбудови Української держави. Розпочався період відродження національної Української держави (1917-1920 рр.) позначений появою значної кількості конституційно-правових актів, які передбачали певні варіанти організації державної влади в Україні. До них слід віднести Третій від 7 (20) листопада 1917 р. і Четвертий від 9 (22) січня 1918 р. Універсали Української Центральної Ради, Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р., Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 р., Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р., Конституція УРСР від 14 березня 1919 року.

Серед цих конституційно-правових актів чільне місце посідає Конституція УНР, яка складається з 8 розділів і 83 статей. Це був прогресивний на той час документ, принципові положення якого зводилися до наступного:

1. Україна є суверенною, самостійною і ні від кого незалежною державою.
2. Вся влада в УНР належить народові України.
3. За формою правління УНР є парламентарною республікою, верховним органом влади якої є Всенародні Збори.
4. За формою державного устрою УНР – унітарна держава з широким місцевим самоврядуванням, територіальна організація влади в якій базується на дотриманні принципу децентралізації.
5. Взаємовідносини людини з Українською державою будуються відповідно до принципів ліберальної (європейської) концепції прав людини.
6. Організація державної влади базується на засадах принципу розподілу влади на законодавчому, виконавчому і судову.

Органом законодавчої влади проголошуються Всенародні Збори, які формують інші гілки влади. Вища виконавча влада належить Раді Народних Міністрів. Вищим органом судової влади є Генеральний Суд УНР.

У зв'язку з державним заколотом гетьмана Павла Скоропадського, положення Конституції УНР 1918 р. не були реалізовані. За часів Гетьманату діяли тимчасові конституційні закони: Закон “Про тимчасовий державний устрій України” від 29 квітня 1918 р. та Закон “Про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави ясновельможного пана Гетьмана всієї України” від 1 серпня 1918 р. Ці закони закріплювали монархічну форму правління в Україні при збереженні її унітарного державного устрою. Главою Української держави проголошувався Гетьман України, виключно якому належала “вся влада управління”. Гетьман України затверджував закони, призначав голову Уряду (Отамана Ради Міністрів) і затверджував його склад, призначав на посаду та звільняв членів уряду, був “Верховним воєводою Української Армії і Флоту” тощо.

Незважаючи на те, що конституційні закони П. Скоропадського фактично закріплювали режим особистої влади Гетьмана України, які містили і деякі демократичні положення: недоторканність особи і житла, право на вільне обрання місця проживання, недоторканність власності, певні політичні свободи.

Повалення гетьманського режиму внаслідок народного повстання, очоленого Директорією, відкрило шлях до подальшого конституційного розвитку України. Велике значення для відновлення конституційних засад УНР відіграла Декларація Української Директорії від 13 грудня 1918 р., відповідно до якої Україна знову проголошувалася республікою, скасовувалися всі закони та постанови гетьманського уряду, спрямовані «проти інтересів трудящих класів», поновлювалася дія демократичних принципів, проголошеною Центральною Радою в її Універсалах.

Верховна влада в державі, згідно Декларації, мала належати колегіальному органу Директорії, повноваження якої підтвердив Трудовий Конгрес Народів України (своєрідний предпарламент України), який прийняв 28 січня 1919 р. Універсал (Резолюцію про владу), що відігравав

роль “малої конституції” соборної УНР. Універсал з точки зору утвердження демократичних конституційних засад Української Народної Республіки був істотним кроком вперед порівняно з “гетьманською конституцією”, хоча він і не відтворював повністю принципи Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. Зокрема, не до кінця було приведено в життя принцип поділу влади (законодавча і виконавча влада фактично належала Директорії), місцеве самоврядування підмінялося контролем “Трудових Рад”, принцип народного суверенітету підмінявся декларуванням незалежності влади “трудовому народові України” тощо.

В останній період існування УНР (12 листопада 1920 р.) було прийнято ще два конституційних акти: Закон “Про тимчасове верховне управління і порядок законодавства в Українській Народній Республіці” та Закон “Про Державну Народну Раду Української Народної Республіки”. В них проголошувалося верховенство влади народу, яка тимчасово здійснювалася Директорією, Державною Народною Владою і Радою Народних Міністрів на засадах поділу влад.

Нереалізованими залишилися два проекти Конституції УНР, підготовлені Урядовою комісією з розробки Конституції УНР та професором О. Ейхельманом, перший з яких, передбачав унітарний устрій Української Держави, а другий – федеративний.

Після встановлення Радянської влади в Україні і до розпаду СРСР, в Українській РСР діяли чотири конституції, прийняті відповідно, в 1919, 1929, 1937 та 1978 роках.

Після відновлення державної незалежності України в серпні 1991 року розпочалася наполеглива робота, спрямована на створення нової Конституції України, яка завершилася її прийняттям Верховною Радою 28 червня 1996 року. Цей день було проголошено державним святом – Днем Конституції України.

Отже, підсумовуючи розгляд цього питання визначимо основні *етапи розвитку конституційного процесу в Україні*:

❖ *перший* (від Козацько-гетьманської держави до повалення російського самодержавства), 1649-1917 рр. Це етап зародження

конституційної правотворчості, утвердження ідеї конституціоналізму та самостійності української держави;

❖ *другий* (після повалення російського самодержавства до радянського періоду існування української державності), 1917-1920 рр. мав чітку визначену демократичну спрямованість, забезпечував за європейськими нормами становлення української державності;

❖ *третій* (за радянських часів), 1920-1990 рр. починається з падіння Директорії і створення другого українського радянського уряду;

❖ *четвертий* – із дня проголошення Декларації про державний суверенітет України до прийняття Конституції 1996 р., пов'язаний з розбудовою незалежності. Цей етап хронологічно можна поділити на три періоди:

✓ *перший період* характеризується прийняттям 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України і початком підготовки проекту нової Конституції України.

24 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію (з розробки нової Конституції Української РСР) на чолі з Л.М. Кравчуком;

19 червня 1991 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Концепцію нової Конституції України, яку розробила Конституційна комісія;

26 жовтня 1993 р. Комісія підготувала останній варіант проекту нової Конституції України, але він не був розглянутий в зв'язку із загостренням політичної ситуації в країні, посиленням протистояння різних гілок влади. Конституційний процес було фактично перервано.

✓ *Другий період* починається після закінчення дострокових парламентських і президентських виборів:

10 листопада 1994 р. Верховна Рада України затверджує новий склад Конституційної комісії, співголовами якої стали Президент України Л.Д. Кучма та голова Верховної Ради України О.О. Мороз;

8 червня 1995 р. між Верховною Радою і Президентом України укладається Конституційний договір про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції

України. Цей договір дав новий імпульс для прискорення конституційного процесу.

✓ *Третій період* охоплює такі події: 4 листопада 1995 р. Конституційна комісія України створює нову Робочу групу з підготовки проекту нової Конституції України;

Конституційна комісія України схвалює проект Конституції, який підготувала Робоча група, і передає його разом із зауваженнями і пропозиціями Конституційної комісії на розгляд до Верховної Ради України;

5 травня 1996 р. Верховна Рада України створює Тимчасову спеціальну комісію з доопрацювання проекту Конституції України;

28 червня 1996 р. після колективного (на пленарному засіданні Верховної Ради України, яке проходило майже цілу добу) обговорення переважною, кваліфікованою більшістю голосів приймається нова Конституція України.

Провідне місце Конституції в системі законодавства підкреслюється її особливою, найвищою юридичною силою, що набуває втілення у низці положень:

Конституція є базисом для поточного законодавства. Всі закони та інші нормативні акти мають впливати з конституції й не суперечити їй.

Є особливий порівняно з усіма іншими законами порядок прийняття, зміни та скасування конституції.

Контроль за додержанням конституції здійснює особливий орган. У нашій державі ним є Конституційний Суд України. Тільки до його компетенції належить вирішення питань щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції України.

Міжнародні договори, які укладає держава, не можуть суперечити конституції країни. Якщо міжнародний договір суперечить або не відповідає конституції, його неможливо ратифікувати (а якщо він був ратифікований, то підлягає невідкладній денонсації, тобто відмові від його виконання, або припинення його дії).

Загальні засади конституційного ладу в Україні. В Конституції України визначені основні характеристики України як суверенної держави.

Так ст. 1 Конституції проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Суверенність і незалежність держави означають, що її влада є верховною, повною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають місце в межах кордонів цієї держави, а також її незалежність і рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами. Суверенітет і незалежність забезпечують державі можливість підпорядкувати діяльність виключно її потребам та інтересам, самостійно вирішувати внутрішні та зовнішні справи.

Суверенітет (фр. верховенство) – це здатність влади самостійно і незалежно здійснювати свої функції як всередині держави, так і за її межами. Суверенна держава – це коли в державі спостерігається верховенство влади і незалежність у зовнішньополітичній діяльності.

Демократизм в Україні передбачає створення найсприятливіших умов для широкої та реальної участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя тощо.

Кажучи про Україну як про соціальну державу, треба виходити з її орієнтації на здійснення широкомасштабної та ефективної соціальної політики, яка б набувала втілення в реальному забезпеченні прав людини і громадянина, створенні доступних систем освіти, охорони здоров'я і соціального захисту, належній підтримці малозабезпечених верств населення тощо.

Правова держава – це держава, в якій панує право; діяльність держави, її органів і посадових осіб здійснюється на основі й у межах, визначених правом. Це коли не тільки особа відповідає за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед собою за свою діяльність та її наслідки.

Необхідно визначити, що на сьогодні наша держава ще не повністю відповідає соціальному призначенню, зафіксованому в ст. 1 Конституції. Про Україну ще рано говорити як про соціальну і правову державу. Однак проголошення цих положень Основним законом орієнтує діяльність держави і суспільства на втілення їх у життя, досягнення цієї мети.

Якою ж є Україна за Конституцією? Ст. 2 Конституції проголошує Україну унітарною державою, тобто державою, в межах якої немає інших державних утворень, що мають ознаки суверенітету і право самостійно вступати у відносини з іншими державами, а також право виходу зі складу України. В Україні встановлено республіканську форму правління (ч. 1 ст. 5 Конституції), тому носієм суверенітету та єдиним джерелом влади визнається лише народ. Він здійснює владу безпосередньо і через органи місцевого самоврядування .

Важливою гарантією повновладдя народу є конституційне, закріплене виключно за ним право визначати і змінювати в Україні конституційний лад.

Відповідно до ст. 6 Конституції державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу, судову. Реалізація цього принципу покликана запобігти концентрації всієї державної влади в руках однієї особи або одного органу, що, як переконує історичний досвід, призводить до свавілля у керівництві державою і суспільством. Треба зазначити, що необхідною умовою ефективного втілення цього принципу в практику організації та діяльності державного апарату є створення системи взаємних стримувань і протизваг між органами, які належать до різних гілок влади. Принцип поділу влади на три гілки закріплений у Декларації про державний суверенітет України та ст. 6 Конституції України.

Народовладдя в Україні і форми його здійснення. Народовладдя в Україні здійснюється через інститути представницької чи безпосередньої, прямої вибіркої демократії. До цих інститутів відносять:

- ❖ *референдум* – голосування населення всієї держави з метою вирішення найважливіших питань суспільства;
- ❖ *обговорення* проектів нормативних актів;
- ❖ *участь у виборах органів державної влади*; загальні збори громадян: звіти депутатів виконавчих органів перед населенням.

Народовладдя здійснюється на підставі виборчого права та виборчої системи. Виборча система це передбачений законом України загальний порядок формування представницьких органів держави. Розрізняють мажоритарну, пропорційну та змішану виборчу систему.

Крім зазначеного раніше, необхідно додати, що Конституція України:

- ❖ встановлює держаний і територіальний устрій країни;
- ❖ визначає порядок отримання громадянства;
- ❖ визначає права, свободи, обов'язки громадян України та гарантії їх дотримання;
- ❖ визначає систему органів законодавчої, виконавчої та судової влади;
- ❖ визначає порядок внесення змін і введення в дію Конституції України.

2. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина.

Права людини – ряд основоположних морально-правових норм, що формулюють принципи відносин між індивідом та суспільством в особі інституцій влади. Права людини окреслюють сферу негативних та позитивних зобов'язань, що бере на себе правова держава. Зафіксовані у міжнародних угодах та у національному законодавстві країн світу права людини репрезентують найбільш універсальну гуманітарно-антропологічну концепцію, в рамках якої людина розглядається як така, безвідносно до її етнічних, расових, релігійних та будь-яких інших відмінностей або належності до локальної культурної традиції.

Права людини є кардинально важливою категорією права. Основним предметом дискусій навколо проблеми права людини традиційно було питання щодо того, чи права людини вкорінені у природі людини та невід'ємно належать їй від народження – концепція природного права, чи, навпаки, вони набуваються лише внаслідок соціального прогресу і законодавчої діяльності держави – концепція позитивного соціального права.

Підставою для розуміння є поняття права, що пов'язано, перш за все з необхідністю задоволення природних, соціальних і духовних потреб людини. Наявність потреби вимагає права на її задоволення. Але воно виникає з появою, зовнішньої для суб'єкта, його заборони і тому, як правило, потребує свого відстоювання. Отже право, це визначена законом міра можливої поведінки особи. Права, це конкретні межі прояву людської активності або свободи.

Свобода людини, це суб'єктивне право особи на певні способи волевиявлення. Свобода означає відсутність певних меж у поведінці людини. Тоді як абсолютна свобода, це відсутність взагалі будь яких меж у діяльності і поведінці людини. Саме тому в цілях обмеження свавілля людини і встановлення суспільного порядку, суспільство потребує певних обмежень у діяльності людини у вигляді державного примусового встановлення свобод і заборон, прав і обов'язків як системи права.

Однак погляд на дотримання права людини як на наріжний принцип світової політики утверджується лише після Другої світової війни у таких документах як Загальна декларація права людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічно-соціальні та культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція права людини 1950 р. Вимоги цих документів про додержання прав і свобод людини, що конкретизовані у вигляді норм права у міжнародних пактах, конвенціях, договорах набули статусу міжнародних стандартів з прав людини.

Конституційні права та обов'язки громадян. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Конституційні права і свободи – це права і свободи, які гарантуються Конституцією України усім громадянам України. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

У Конституції України, переважно у розділі II, визначено такі групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні.

Громадянські права – це гарантовані державою можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних і деяких інших потреб. Сюди відносять такі суб'єктивні права: на життя; на недоторканність особи, житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу власної

думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань; вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір; на свободу світогляду, віросповідання тощо.

Політичні права – це гарантовані державою можливості людини і громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їхніх службових осіб та об'єднань громадян, критикувати вади в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян. До цієї групи відносять такі права: брати участь в управлінні державними та громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування; обговорювати, приймати закони й виносити рішення загальнодержавного та місцевого значення, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; надсилати індивідуальні або колективні письмові звернення чи особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб; утворювати об'єднання громадян (політичні партії, громадські організації) та брати участь у їхній роботі; збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про що завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування; вибирати й бути обраним до державних органів та органів місцевого самоврядування; мати громадянство.

Економічні права – це гарантовані можливості людини і громадянина, що характеризують їхню участь у виробленні матеріальних благ. До них відносять: право на приватну власність (індивідуальну та колективну); право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності; можливість вибору роду занять і роботи за покликанням; право на професійну підготовку і перепідготовку; право на справедливую оплату праці; право на страйк; право на відпочинок тощо.

Соціальні права – це гарантовані державою можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя. Це право на охорону здоров'я; право на житло; право на матеріальне забезпечення у старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати

годувальника та ін.; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло).

Екологічні права – це права людини і громадянина на безпечне екологічне середовище. Тобто це право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди тощо.

Культурні права – це можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства. Це право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо.

Сімейні права – це можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах. Це означає: право на невтручання в особисте й сімейне життя; право на добровільне одруження, рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї; право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства; право на рівність дітей незалежно від походження чи народження у шлюбі або поза шлюбом.

Права, свободи, законні інтереси та обов'язки громадян, поряд з Конституцією України, регламентуються й іншими нормативно-правовими актами. До них слід віднести Закони України “Про об'єднання громадян”, “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про освіту”, “Про загальний військовий обов'язок і військову службу”, “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України”, “Про національні меншини в Україні”, “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, “Про політичні партії в Україні”.

Гарантування державою прав і свобод людини. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав,

установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом, звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Конституційні обов'язки громадян. Основні права громадян нерозривно пов'язані з їхніми обов'язками. Конституційні права, свободи та обов'язки разом із конституційними принципами та гарантіями утворюють основи правового становища громадян, або конституційний статус особистості в Україні. Становище, статус громадян України визначають ся не лише їх правами, а й обов'язками перед державою, іншими громадянами та організаціями.

Обов'язок – це сукупність моральних зобов'язань людини перед іншими.

Він виступає як нормативна категорія, що регламентує соціальні обов'язки, котрі повинен виконувати індивід у силу суспільної необхідності.

Обов'язок – вища моральна зобов'язаність, що стала внутрішньою якістю і стимулом вільної поведінки особистості, це органічна необхідність, що узгоджує особисті й суспільні інтереси.

Юридичний обов'язок – міра необхідної поведінки особи. Це об'єктивно необхідна та можлива поведінка, котра забезпечує реальність можливостей, наданих суспільством та державою індивіду.

Зміст юридичного обов'язку складають варіанти необхідної поведінки, що слугують гарантією використання наданих суб'єктам можливостей.

Структуру юридичного обов'язку складають чотири елементи:

- ❖ необхідність здійснення певних дій або утримання від них;
- ❖ необхідність суб'єкта відреагувати на законні вимоги, які були звернені до нього управлінською стороною;
- ❖ необхідність не перешкоджати людині користуватися тим благом, на яке вона має право;
- ❖ необхідність нести відповідальність за невиконання цих вимог.

Основні обов'язки громадян закріплює Конституція України. Основний обов'язок громадянина – це встановлені Конституцією держави вид і міра його необхідної обов'язкової поведінки. Щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні та духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки, віддавати суспільству свою працю, свої зусилля, піклуватися про державні та громадські справи Конституція України покладає на людину і громадянина такі громадянські обов'язки:

- ❖ Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.
- ❖ Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.
- ❖ Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають

до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

❖ Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Умовно їх можна класифікувати за такими сферами. У сфері економічного й соціального життя це обов'язки сплачувати податки і збори, подавати декларації про свій майновий стан і доходи, зберігати природу й охороняти її багатства. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. У царині культурної діяльності громадяни несуть обов'язки з охорони історичних пам'яток та інших культурних цінностей, повинні відшкодовувати завдані ними збитки.

До обов'язків у сфері суспільно-політичного життя належать обов'язки додержуватися Конституції та законів України; оберігати інтереси держави і сприяти зміцненню її могутності й авторитету; захищати Батьківщину, служити у Збройних Силах України; поважати національну гідність інших громадян. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. У царині особистої та індивідуальної свободи серед обов'язків громадян України необхідність поважати права та законні інтереси інших осіб.

3. Конституційний обов'язок громадянина щодо захисту Вітчизни: поняття, зміст, форми.

Зі змісту статей 17, 65 Конституції України вбачається, що захист Вітчизни від збройної агресії є обов'язком усіх громадян України, а також державних органів, підприємств, установ, організацій їх посадових осіб. У відношенні до останніх діє Закон України “Про оборону України”. Під обороною України розуміють – комплекс політичних, економічних, екологічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави і мирного життя народу. Метою оборони України є створення всіх необхідних умов для запобігання воєнному нападу та для збройної відсічі можливій агресії проти України у будь-який час і за будь-яких обставин.

Для забезпечення оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності існує військова служба конституційний обов'язок громадян України. До військовослужбовців належать особи, які проходять таку службу у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Прикордонних військах України, Цивільній обороні України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управлінні охорони вищих посадових осіб України та інших військових формуваннях. Військовій службі передуює необхідність виконання конституційного військового обов'язку, що передбачає проходження громадянами України військової служби (добровільно чи за призовом).

З огляду на специфіку військової служби, яка полягає, зокрема, у виконанні військовослужбовцями спеціальних завдань, наявності ризиків для їх життя та здоров'я тощо, будь-яка форма проходження військової служби є обов'язком громадян України щодо захисту держави. Отже, закріплений у Конституції України обов'язок громадян України потребує поваги, а статус військовослужбовців будь-яких категорій обумовлюється військовою службою, інститут якої надає їм спеціальний статус.

Військовий обов'язок за змістом включає:

- ❖ підготовку громадян до військової служби;
- ❖ приписку до призовних дільниць;
- ❖ прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу;
- ❖ проходження військової служби;
- ❖ виконання військового обов'язку в запасі;
- ❖ проходження служби у військовому резерві;
- ❖ дотримання правил військового обліку.

У воєнний час загальний військовий обов'язок передбачає також загальне обов'язкове військове навчання громадян.

Порядок здійснення загального військового обов'язку і військової служби визначається Законами України “Про загальний військовий обов'язок і військову службу”, “Про альтернативну (невійськову) службу”. У квітні 2021р. набув чинності Закон України “Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов’язку та ведення військового обліку” від 30.03.2021 № 1357-IX № 1357-IX (далі – Закон № 1357), відбулася зміна переліку спеціальностей (професій), за якими перебуватимуть на військовому обліку жінки. Після змін, унесених Законом № 1357, жінок беруть на військовий облік військовозобов’язаних за переліком спеціальностей (професій), затвердженим не Кабміном, а Міноборони (ч. 11 ст. 1 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” від 25.03.1992 № 2232-XII).

Загальний військовий обов’язок встановлюється з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Цивільної оборони України, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, Управління охорони вищих посадових осіб України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, а також підготовки населення до захисту України.

Військовий обов’язок поділяється на військову і альтернативну службу. А військова служба тлумачиться, як особливий вид державної служби, що пов’язана з виконанням громадянином України загального військового обов’язку і службою на конкурсно-контрактній основі у Збройних силах України та інших військах, створених відповідно до законодавства України.

Існують наступні види військової служби: строкова; за контрактом на посадах солдатів і матросів, сержантів і старшин; жінок за контрактом на посадах солдатів і матросів, сержантів і старшин, прапорщиків і мічманів та офіцерського складу; за контрактом прапорщиків і мічманів і т. ін.

Альтернативна служба є державною службою поза Збройними Силами чи іншими військовими формуваннями, що запроваджується замість проходження військової служби. На нею мають право при наявності істинних релігійних переконань громадяни України, які належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби в збройних силах.

Громадяни України проходять підготовку до військової служби. Із допризовниками і призовниками проводиться робота, пов’язана з

підготовкою до військової служби, яка включає допризовну підготовку юнаків, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, підготовку до вступу у вищі військові навчальні заклади та вищі навчальні заклади, які мають навчальні підрозділи, військову підготовку студентів вищих навчальних закладів за програмою офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови, патріотичне виховання.

За ряд правопорушень передбачена адміністративна відповідальність. За ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 Кримінального кодексу України); ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК України) та ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337 КК України) встановлена кримінальна відповідальність.

Висновки

Конституція – це основний установчий юридичний акт держави, який регулює найважливіші суспільні відносини в країні. Основний Закон України унормовує найважливіші суспільні відносини: основи правового статусу людини і громадянина, територіальний устрій, виборчу систему, референдуми, систему і принципи діяльності органів державної влади, їх компетенцію тощо.

Конституційний лад України – це система суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією України. Він складається з державного устрою, системи народовладдя, суспільного та адміністративно-територіального устрою країни.

Права і свободи це обсяг цінностей і соціальних благ, можливість задоволення яких, гарантується державою. Право, це визначена законом, міра можливої поведінки особи, конкретні межі прояву людської активності або свободи. Свобода людини, це суб'єктивне право особи на певні способи волевиявлення. Свобода означає відсутність певних меж у поведінці людини. Тому міра свободи людини регулюється її правами і обов'язками, закріпленими у Конституції і гарантованими державою.

Сукупність норм міжнародного права, що закріплюють права і свободи людини, утворюють міжнародні стандарти прав і свобод людини.

Захист Вітчизни від збройної агресії є обов'язком усіх громадян України, а також державних органів, підприємств, установ, організацій їх посадових осіб.

Питання для самоконтролю.

Сформулюйте визначення поняття “конституційне право”.

Охарактеризуйте ознаки, методи, принципи і джерела конституційного права.

Визначить, що таке “конституція”. Охарактеризуйте її види.

Охарактеризуйте загальні засади конституційного ладу в Україні.

Які функції виконує Конституція України?

Охарактеризуйте сутність і зміст народовладдя в Україні і форми його здійснення.

У чому полягає соціальна цінність набуття громадянства? Його основні принципи.

У чому полягає сутність понять права і свободи людини?

Охарактеризуйте конституційну систему прав і свобод людини і громадянина України.

Визначите сутність поняття і загальний зміст конституційних обов'язків громадян України.

Список використаної та рекомендованої література.

Конституційне право України; за ред. доктора юридичних наук, професора В.Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. 734 с.

Конституційне право України: підручник; за ред. проф. В. Ф. Погорілка. Київ :Наук. думка, 2004; нова редакція 2007.

Конституція України. Текст основного закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд та коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. Київ: Каравела, 2006. 748 с.

Основи вітчизняного парламентаризму: підручник для студ. вищ. уч. закладів: у 2 т. / В. А. Гошовська та ін / під заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2011. Т. 1. 408 с.

Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зломі століть: монографія Київ: Академія, 2014. 220 с.

Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.

Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Київ: Україна, 1991. 8 с.

Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. // *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 38.

Закон України “Про правонаступництво України” від 12 вересня 1991 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46.

Конституція України (із змінами і доповненнями внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року N 2222-IV, від 1 лютого 2011 року N 2952-VI, від 19 вересня 2013 року N 586-VII, від 21 лютого 2014 року N 742-VII, від 2 червня 2016 року N 1401-VIII, від 07 лютого 2019 року, N 2680-VIII). Конституція України – Офіційне інтернет-представництво <https://www.president.gov.ua> > documents > constitution.

Ананьїн В.О., Горлинський В.В., Пучков О.О. Правознавство: навчальний посібник; за ред. В.О. Ананьїна. Київ: ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278с.

ЛЕКЦІЯ 1.3. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО І КІБЕРБЕЗПЕКА. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖСПЕЦЗВ'ЯЗКУ.

План

Вступ

1. Інформаційне право України та інформаційна безпека. Правовий статус, принципи діяльності й завдання Держспецзв'язку.
2. Правові засади забезпечення кібербезпеки в Україні.
3. Правовий статус та соціальний захист особового складу Держспецзв'язку.

Висновки

Вступ

З огляду на професійну спрямованість навчання в нашому навчальному закладі, дана лекція озброює курсантів знаннями правових основ регулювання інформаційних відносин і майбутньої професійної діяльності.

Навчально-виховною метою опанування темою є: засвоєння принципів інформаційного права, основних положень правового регулювання інформаційних відносин, з'ясування основних прав та обов'язків суб'єктів інформаційних відносин, правових засад організації діяльності Держспецзв'язку; засвоєння основного змісту Закону України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України".

1. Інформаційне право України та інформаційна безпека. Правовий статус, принципи діяльності й завдання Держспецзв'язку.

Глибокі соціальні зміни в інформаційній сфері вплинули на поглиблення диференціації правової системи і відокремлення галузевих інформаційно-правових норм, зумовили формування окремої галузі – інформаційного права із самостійним предметом, який становлять інформаційні відносини. Визначальним для предмета правового регулювання інформаційного права є сукупність різноманітних відносин, що виникають в інформаційній сфері суспільства – сфері вироблення, збереження, розповсюдження, обігу і використання інформації – інформаційних відносин.

Функціонування різноманітних видів інформації, інформаційних ресурсів, система інформаційних відносин, які виникають при реалізації конституційного права на інформацію, інформаційна діяльність учасників правовідносин, що базується на використанні інформаційних технологій, електронних засобів комунікацій є чинником, який утворює систему галузі інформаційного права.

Поняття “інформаційне право” розглядається у таких значеннях: як наукова галузь юридичної науки, предметом дослідження якої є суспільні правовідносини, об’єктом яких є інформація, інформаційні ресурси, інформаційна діяльність; галузь права, що регулює інформаційні відносини; навчальна дисципліна. У юридичній літературі, інформаційне право визначається як комплексна галузь права, що являє собою систему юридичних норм, що регулюють інформаційні відносини у сфері виробництва, перетворювання та споживання інформації.

Як на наукова галузь юридичної науки інформаційне право являє сукупність доктринальних положень юридичної науки, правових норм, що утворюють самостійний масив національного права, норм міжнародного законодавства, спрямованих на правове регулювання інформаційних відносин і забезпечення правового захисту інформаційних інтересів громадян, суспільства і держави.

Суб’єкти інформаційного права – це учасники суспільних відносин, наділені інформаційною правосуб’єктністю, яка визначається нормами права. Відповідно до ст. 7 Закону України “Про інформацію”, суб’єктами інформаційних правовідносин є громадяни України, юридичні особи та держава, а також інші держави, їхні громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства. Суб’єктами можуть бути визначені законом учасники інформаційних відносин, які набувають передбачених законом прав та обов’язків у процесі інформаційної діяльності. Згідно із ст. 42 Закону “Про інформацію”, основними учасниками інформаційних відносин є: автори, споживачі, поширювачі, зберігачі (охоронці) інформації. Водночас, конституційне право на інформацію, закріплене у ст. 34 Конституції України, дозволяє кожному бути учасником інформаційних правовідносин.

Об'єктом інформаційних правовідносин, відповідно до ст. 8 Закону, є документовано або публічно оголошувана інформація, про події та явища в галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах. До об'єктів інформаційних правовідносин відносять також інформаційні права та свободи людини і громадянина, інформаційну недоторканність, ділову репутацію, честь і гідність особи, інформацію як результат творчості, продукт інтелектуальної діяльності тощо.

Інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про події і явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі (Згідно із ст. 1 Закону “Про інформацію”).

Галузі інформації – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності суспільства і держави.

Основними галузями інформації є: політична, економічна, духовна, науково-технічна, соціальна, екологічна, міжнародна.

Виокремлюють наступні види інформації.

1. Статистична інформація це офіційно документована державна інформація, що кількісно характеризує масові явища та процеси, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя.

2. Адміністративна інформація це офіційно документовані дані, які збираються, використовуються, поширюються та зберігаються органами державної влади, місцевого самоврядування, юридичними особами з метою виконання адміністративних завдань.

3. Масова інформація це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація.

4. Інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування.

5. Правова інформація це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення тощо.

6. Інформація про особу (персональні дані).

7. Інформація довідково-енциклопедичного характеру.

8. Соціологічна інформація це документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів.

За режимом доступу вирізняють відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація – це відомості, що знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов (наприклад, комерційна таємниця). Виняток становить інформація комерційного і банківського характеру, та інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), а також інформація, приховування якої становить загрозу життю і здоров'ю людей.

До таємної належить інформація, що містить відомості, які становлять державну чи іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі (наприклад, державна таємниця).

Метод інформаційного права – це сукупність засобів, способів, прийомів цілеспрямованого впливу юридичних норм на інформаційні відносини, їх учасників з метою упорядкування інформаційних відносин згідно з вимогами законодавства. Метод інформаційного права носить міжгалузевий характер публічно-правового регулювання. Він характеризується комплексним застосуванням методів конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та кримінального права та приватноправового регулювання (угоди, звичаї, традиції, норми професійної та ділової етики), органічним поєднанням імперативного і диспозитивного методів.

Система інформаційного права має комплексний характер і тісно пов'язана із структурою інформаційного права, тобто внутрішньою побудовою галузі, способом зв'язку елементів, що її утворюють, об'єднаних єдністю мети та завдань правового регулювання. Структура інформаційного права може бути представлена рівнями публічно-правового та приватно-

правового регулювання права, матеріального і процесуального права. Сутність системи національного інформаційного права складають його норми та інститути.

Первинною ланкою системи інформаційного права є правова норма. Інформаційно-правовим нормам притаманні всі характерні ознаки норм права. Водночас особливий об'єкт правового регулювання – інформаційна галузь – зумовлює певні характерні риси названих норм. За методом правового регулювання інформаційно-правові норми можна поділити на імперативні та диспозитивні; залежно від призначення у механізмі правового регулювання – на матеріальні та процесуальні; за формою вираження характеру диспозиції – на уповноважувальні, зобов'язальні та заборонні та інші, які містяться в інформаційному законодавстві; за режимом доступу до інформації норми інформаційного права поділяються на норми, що регулюють відносини з приводу обігу відкритої інформації та норми, що регулюють відносини з приводу обігу інформації з обмеженим доступом.

Інститут інформаційного права – це система правових норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у галузі, що забезпечує суцільне, відносно закінчене регулювання. Виділяють наступні інститути: право на інформацію; засобів масової інформації; інформаційних ресурсів; правового режиму доступу до інформації; банківської, комерційної, професійної і службової таємниці та персональних даних; інформаційно-комунікаційної системи; державної інформаційної політики; інформаційної безпеки; юридичної відповідальності за порушення вимог інформаційного законодавства тощо.

Одним з найважливіших інститутів інформаційного права є інститут інформаційної безпеки. У “Стратегії інформаційної безпеки”, затвердженій Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 інформаційна безпека України визначається як – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на

збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом.

Забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави.

Стратегія інформаційної безпеки (далі – Стратегія) визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних.

Метою Стратегії є посилення спроможностей щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина.

Досягнення мети здійснюватиметься шляхом ужиття заходів щодо стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії, у тому числі спеціальних інформаційних операцій держави-агресора, спрямованих на підлив державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення інформаційної стійкості суспільства та держави, створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, а також розвиток міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки.

Правовою основою Стратегії є Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Поряд з іншими важливими документами чинне місце посідає закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 45, ст. 403) (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2469-VIII від 21.06.2018, ВВР, 2018, № 31, ст. 241; № 720-IX від 17.06.20, ВВР, 2020, № 47, ст. 408; № 912-IX від 17.09.2020; № 1907-IX від 18.11.2021.) який визначив правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

Законом зазначено, що розв’язання проблеми інформаційної безпеки має здійснюватися шляхом:

- ❖ створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів; підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань;

- ❖ вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії комп’ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері;

- ❖ розгортання та розвитку Національної системи конфіденційного зв’язку як сучасної захищеної транспортної основи, здатної інтегрувати територіально розподілені інформаційні системи, в яких обробляється конфіденційна інформація.

Державним органом, діяльність якого пов’язана із забезпеченням кібербезпеки в Україні і який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв’язку, Національної системи конфіденційного зв’язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту

інформації, телекомунікацій, є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є специфічною складовою організації Державної служби і одночасно важливою структурою сектору безпеки і оборони України. Поняття державна служба відображає узгоджену система організаційно-правових, кадрових та інформаційних суспільних зв'язків, відносин і державних установ, діяльність яких спрямована на реалізацію завдань державного управління.

Правові засади організації й діяльності Держспецзв'язку визначено у Конституції України, Законах України “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України”, “Про зв'язок”, “Про захист інформації в автоматизованих системах”, “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, “Про інформацію”, “Про Національну програму інформатизації”, “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”, “Про Національну систему конфіденційного зв'язку” тощо.

Безпосередньо, правові основи діяльності Держспецзв'язку, визначаються у Законі України “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України” від 23.02.2006 р. № 3475-IV(зі змінами внесеними згідно із Законами), що містить наступні 9 розділів: загальні положення; загальна структура, чисельність та організація діяльності державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; особовий склад Держспецзв'язку; повноваження Держспецзв'язку; правовий і соціальний захист особового складу Держспецзв'язку; фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності служби; контроль і нагляд за діяльністю Держспецзв'язку; відповідальність за правопорушення у сфері діяльності державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; прикінцеві та перехідні положення.

Статус Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України визначено у ст. 2 Закону..., згідно з якою, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку

державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз в інформаційній сфері та є складовою сектору безпеки і оборони України.

Розглянемо базові поняття, що визначають функціональні структурні елементи Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: Урядовий зв'язок – спеціальний зв'язок, надання якого забезпечується державною системою урядового зв'язку. Державна система урядового зв'язку – система спеціального зв'язку, що функціонує в інтересах здійснення управління державою у мирний час, в умовах надзвичайного стану та в особливий період під час передавання, приймання та оброблення інформації, що містить державну таємницю.

Спеціальний зв'язок – зв'язок, що забезпечує передачу секретної та/або службової інформації шляхом застосування відповідних організаційних та технічних заходів.

Урядовий фельд'єгерський зв'язок – приймання, обробка, перевезення та доставка кореспонденції, що містить відомості, які становлять державну таємницю, або службову інформацію, дипломатичної пошти Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, державних органів, органів місцевого самоврядування, органів військового управління, закордонних дипломатичних установ України та інші.

Національна система конфіденційного зв'язку – сукупність спеціальних телекомунікаційних систем мереж подвійного призначення, які за допомогою криптографічних та/або технічних засобів забезпечують обмін інформацією з обмеженим доступом в інтересах органів державної влади та місцевого самоврядування (Закон України “Про Національну систему конфіденційного зв'язку” від 10.01.2002 із змінами, внесеними згідно із

Законами № 1280-IV від 18.11.2003, ВВР, 2004, № 12, ст.155 № 2599-IV від 31.05.2005, ВВР, 2005, № 26, ст.342, № 879-VI від 15.01.2009, ВВР, 2009, № 24, ст.296 № 1170-VII від 27.03.2014, ВВР, 2014, № 22, ст.816 № 1089-IX від 16.12.2020).

У Законі визначено принципи діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Діяльність Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості для демократичного цивільного контролю, прозорості, позапартійності.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України діє за принципом єдиноначальності.

Діяльністю Держспецзв'язку керує Кабінет Міністрів України, який здійснює всі заходи щодо забезпечення її функціонування. З питань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки України служба підпорядковується і підконтрольна Президентові України. Контрольні функції відносно служби має і Верховна Рада України. Очолює ДССЗІ України Голова, якого призначає і звільняє Кабінет Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра. Для колективного обговорення найважливіших питань та напрямів діяльності служби існує колегія, яку очолює Голова служби.

Основними завданнями Державної служби зв'язку та захисту інформації України, згідно із Ст. 3, Закону є:

❖ формування та реалізація державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних

ресурсів в частині захисту інформації, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку;

- ❖ участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері електронного документообігу в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування, розробленні та впровадженні електронного цифрового підпису;

- ❖ забезпечення в установленому порядку та в межах компетенції діяльності суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом.

Загальна структура Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, згідно з Ст. 5, складається з таких основних підструктур:

- ❖ центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України;

- ❖ територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України;

- ❖ територіальні підрозділи;

- ❖ Головне управління та підрозділи урядового фельд'єгерського зв'язку;

- ❖ навчальні, охорони здоров'я, санаторно-курортні та інші заклади, науково-дослідні, науково-виробничі та інші установи і організації.

Керівництво Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України здійснює Голова, який очолює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України, і несе особисту відповідальність за виконання покладених на Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України завдань.

Голова Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України. Заступники Голови призначаються на посади та звільняються з посад Кабінетом Міністрів України за поданням Голови Держспецзв'язку. Голова Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України користується щодо підлеглих військовослужбовців дисциплінарною владою Міністра оборони України у визначеному Дисциплінарним статутом Збройних Сил України обсязі.

Центральний орган виконавчої влади є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України, центральним органом виконавчої влади в галузі зв'язку, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації, головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах організації спеціального зв'язку та захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку.

До сфери управління центрального органу виконавчої влади входять державні підприємства, установи та організації, діяльність яких пов'язана із забезпеченням виконання покладених на Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України завдань.

Територіальні органи центрального органу виконавчої влади можуть утворюватися областях, містах Києві, районах, містах обласного, республіканського значення та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи.

Територіальні підрозділи Держспецзв'язку призначені для організації та забезпечення стійкого функціонування урядового зв'язку Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України з

посадовими особами Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, правоохоронних органів спеціального призначення під час їх перебування на захищених і польових пунктах управління у мирний час, в умовах надзвичайного стану та в особливий період; забезпечення функціонування, безпеки та розвитку підсистеми урядового польового зв'язку як складової державної системи урядового зв'язку.

Головне управління та підрозділи урядового фельд'єгерського зв'язку призначені для організації і забезпечення урядовим фельд'єгерським зв'язком Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, державних органів, органів місцевого самоврядування, органів військового управління та інших юридичних осіб відповідно до законодавства.

Загальну чисельність Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України затверджує Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України, сформованим на підставі пропозицій центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України.

2. Правові засади забезпечення кібербезпеки в Україні.

Загальні соціально-політичні і правові засади забезпечення кібербезпеки визначені у Конвенції про кіберзлочинність, ратифікованої Україною 07.09.2005 р., “Стратегії кібербезпеки України“, затвердженої Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447 і безпосередньо у Законі України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII.

Правову основу забезпечення кібербезпеки України становлять Конституція України, закони України щодо основ національної безпеки, засад внутрішньої і зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, цей та інші закони України, Конвенція про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких

надана Верховною Радою України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Закон “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

Значення цього закону полягає у тому, що ним було вперше введено у правовий обіг низьку нових правових категорій. Розглянемо базові поняття, що застосовані у Законі.

По-перше, це центральне і системоутворююче поняття –

❖ інформаційна загроза – потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні;

❖ інформаційні заходи оборони держави – сукупність скоординованих дій, які готуються та здійснюються суб'єктами забезпечення національної безпеки і оборони України в мирний час, в особливий період, в умовах воєнного або надзвичайного стану щодо прогнозування та виявлення інформаційних загроз у воєнній сфері, запобігання, стримування та відсічі збройній агресії проти України, протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, а також здійснення інших необхідних дій в інформаційному протистоянні;

❖ антикризові комунікації – комплекс інформаційних заходів, що реалізуються державними органами України з метою запобігання виникненню кризової ситуації і передбачають їх діалог із цільовою

аудиторією з питань, що стосуються загрози виникнення кризової ситуації і протидії їй;

❖ кризові комунікації – комплекс заходів, що реалізуються державними органами України у кризовій ситуації і передбачають їх діалог із цільовою аудиторією з питань, що стосуються кризової ситуації і протидії їй;

❖ стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави;

❖ стратегічний наратив – спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення у процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію;

❖ урядові комунікації – комплекс заходів, що передбачають діалог уповноважених представників Кабінету Міністрів України з цільовою аудиторією з метою роз'яснення урядової позиції та/або політики з певних проблемних питань.

❖ “кібербезпека”, під яким розуміється захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі.

Але поняття “кібербезпека” у своєму визначенні відштовхується від іншої, також, нової категорії – “кіберпростір”. “Кіберпростір” це середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних.

Кіберпростір – це соціальне явище, що поклало початок революційним зрушенням у глобалізованому інформаційному просторі, одночасно стало

передумовою появи нових загроз, що отримали назву “кіберзагрози”. Закон визначає поняття “кіберзагрози” як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у кіберпросторі, справляють негативний вплив на стан кібербезпеки держави, кібербезпеку та кіберзахист її об’єктів. Індикаторами кіберзагроз є показники, що використовуються для виявлення та реагування на кіберзагрози.

У правовий обіг введено поняття “інцидент кібербезпеки (кіберінцидент)” – подія або ряд несприятливих подій ненавмисного характеру (природного, технічного, технологічного, помилкового, у тому числі внаслідок дії людського фактора) та/або таких, що мають ознаки можливої (потенційної) кібератаки, які становлять загрозу безпеці систем електронних комунікацій.

“Кібератака” це спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об’єкти кіберзахисту.

“Кіберзахист” – сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості і надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем.

“Кіберзлочин” (комп’ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України.

“Кібероборона” – сукупність політичних, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі та спрямовані на забезпечення захисту суверенітету та обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії.

“Кіберрозвідка” – діяльність, що здійснюється розвідувальними органами у кіберпросторі або з його використанням;

“Кібертероризм” – це суспільно небезпечна діяльність, що свідомо здійснюється в кіберпросторі (або з використанням його технічних можливостей) окремими особами або організованими групами з терористичною метою та реалізується ними через заздалегідь сплановані й політично вмотивовані кібератаки на ІТС з використанням високих технологій.

“Кібершпигунство” – шпигунство, що здійснюється у кіберпросторі або з його використанням.

Сфера застосування Закону не поширюється на:

❖ відносини та послуги, пов’язані із змістом інформації, що обробляється (передається, зберігається) в комунікаційних та/або в технологічних системах;

❖ діяльність, пов’язану із захистом інформації, що становить державну таємницю, комунікаційні та технологічні системи, призначені для її оброблення;

❖ соціальні мережі, приватні електронні інформаційні ресурси в мережі Інтернет, якщо такі інформаційні ресурси не містять інформацію, необхідність захисту якої встановлена законом, відносини та послуги, пов’язані з функціонуванням таких мереж і ресурсів;

❖ комунікаційні системи, які не взаємодіють з публічними мережами електронних комунікацій, не підключені до мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних (крім технологічних систем).

Застосування законодавства у сфері кібербезпеки здійснюються з дотриманням принципів: мінімально необхідного регулювання;

об'єктивності та правової визначеності, максимально можливого застосування національного та міжнародного права щодо повноважень і обов'язків державних органів, підприємств, установ, організацій, громадян у сфері кібербезпеки; забезпечення захисту прав користувачів комунікаційних систем та/або споживачів послуг електронних комунікацій, та/або послуг із захисту інформації, кіберзахисту, у тому числі прав щодо невтручання у приватне життя і захисту персональних даних; прозорості, згідно з яким рішення (заходи) суб'єктів владних повноважень мають бути належним чином обґрунтовані та повідомлені суб'єктам, яких вони стосуються; збалансованості вимог та відповідальності, згідно з яким має бути забезпечено баланс між встановленням відповідальності за невиконання вимог кібербезпеки та кіберзахисту, а також за запровадження надмірних вимог та обмежень; недискримінації; еквівалентності вимог до забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури.

Об'єктами кібербезпеки є: конституційні права і свободи людини і громадянина; суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави; об'єкти критичної інфраструктури.

Об'єктами кіберзахисту є: комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону; об'єкти критичної інформаційної інфраструктури; комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб та/або реалізації правовідносин у сферах електронного урядування, електронних державних послуг, електронної комерції, електронного документообігу.

Суб'єктами забезпечення кібербезпеки є: Президент України; Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган Ради національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; місцеві державні

адміністрації; органи місцевого самоврядування; правоохоронні, розвідувальні і контррозвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності; Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до закону; Національний банк України; підприємства, установи та організації, віднесені до об'єктів критичної інфраструктури; суб'єкти господарювання, громадяни України та об'єднання громадян, інші особи, які провадять діяльність та надають послуги, пов'язані з національними інформаційними ресурсами, інформаційними електронними послугами, здійсненням електронних правочинів, електронними комунікаціями, захистом інформації та кіберзахистом.

До об'єктів критичної інфраструктури можуть бути віднесені підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які:

- ❖ провадять діяльність та надають послуги в галузях енергетики, хімічної промисловості, транспорту, інформаційно-комунікаційних технологій, електронних комунікацій, у банківському та фінансовому секторах;

- ❖ надають послуги у сферах життєзабезпечення населення, зокрема у сферах централізованого водопостачання, водовідведення, постачання електричної енергії і газу, виробництва продуктів харчування, сільського господарства, охорони здоров'я;

- ❖ є комунальними, аварійними та рятувальними службами, службами екстреної допомоги населенню;

- ❖ включені до переліку підприємств, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави;

- ❖ є об'єктами потенційно небезпечних технологій і виробництв.

Принципами забезпечення кібербезпеки є:

- ❖ верховенство права, законності, поваги до прав людини і основоположних свобод та їх захисту в порядку, визначеному законом;

- ❖ забезпечення національних інтересів України;

- ❖ відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору, розвитку мережі Інтернет та відповідальних дій у кіберпросторі;

❖ державно-приватної взаємодії, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері кібербезпеки та кіберзахисту, зокрема шляхом обміну інформацією про інциденти кібербезпеки, реалізації спільних наукових та дослідницьких проєктів, навчання та підвищення кваліфікації кадрів у цій сфері;

❖ пропорційності та адекватності заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам, реалізації невід'ємного права держави на самозахист відповідно до норм міжнародного права у разі вчинення агресивних дій у кіберпросторі;

❖ пріоритетності запобіжних заходів;

❖ невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів;

❖ пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу;

❖ міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, недопущення використання кіберпростору в терористичних, воєнних, інших протиправних цілях;

❖ забезпечення демократичного цивільного контролю за утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами, що провадять діяльність у сфері кібербезпеки.

Національна система кібербезпеки є сукупністю суб'єктів забезпечення кібербезпеки та взаємопов'язаних заходів політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного і технічного захисту національних інформаційних ресурсів, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо захисту у кіберпросторі державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, здійснює державний контроль у цих сферах;

координує діяльність інших суб'єктів забезпечення кібербезпеки щодо кіберзахисту; забезпечує створення та функціонування Національної телекомунікаційної мережі, впровадження організаційно-технічної моделі кіберзахисту; здійснює організаційно-технічні заходи із запобігання, виявлення та реагування на кіберінциденти і кібератаки та усунення їх наслідків; інформує про кіберзагрози та відповідні методи захисту від них; забезпечує впровадження аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури, встановлює вимоги до аудиторів інформаційної безпеки, визначає порядок їх атестації (переатестації); координує, організовує та проводить аудит захищеності комунікаційних і технологічних систем об'єктів критичної інфраструктури на вразливість; забезпечує функціонування Державного центру кіберзахисту, урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA.

Функціонування Національної системи кібербезпеки забезпечується шляхом:

- ❖ вироблення і оперативної адаптації державної політики у сфері кібербезпеки, спрямованої на розвиток кіберпростору, досягнення сумісності з відповідними стандартами Європейського Союзу та НАТО;
- ❖ створення нормативно-правової та термінологічної бази у сфері кібербезпеки, гармонізації нормативних документів у сфері електронних комунікацій, захисту інформації, інформаційної безпеки та кібербезпеки відповідно до міжнародних стандартів, зокрема стандартів Європейського Союзу та НАТО;
- ❖ встановлення обов'язкових вимог інформаційної безпеки об'єктів критичної інформаційної інфраструктури; створення та забезпечення функціонування Національної телекомунікаційної мережі;
- ❖ впровадження єдиної (універсальної) системи індикаторів кіберзагроз з урахуванням міжнародних стандартів з питань кібербезпеки та кіберзахисту;
- ❖ підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра і магістра проведення обов'язкової періодичної атестації (переатестації) персоналу, відповідального за забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури, з урахуванням міжнародних стандартів;

❖ впровадження організаційно-технічної моделі національної системи кібербезпеки як комплексу заходів, сил і засобів кіберзахисту, спрямованих на оперативне (кризове) реагування на кібератаки та кіберінциденти, впровадження контрзаходів, спрямованих на мінімізацію вразливості комунікаційних систем; встановлення вимог (правил, настанов) щодо безпечного використання мережі Інтернет та надання електронних послуг державними органами;

❖ стратегічного планування та програмно-цільового забезпечення у сфері розвитку електронних комунікацій, інформаційних технологій, захисту інформації та кіберзахисту;

❖ розвитку міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки тощо.

Впровадження організаційно-технічної моделі кібербезпеки як складової національної системи кібербезпеки здійснюється Державним центром кіберзахисту, який забезпечує створення та функціонування основних складових системи захищеного доступу державних органів до мережі Інтернет, системи антивірусного захисту національних інформаційних ресурсів, аудиту інформаційної безпеки та стану кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки щодо об'єктів кіберзахисту, системи взаємодії команд реагування на комп'ютерні надзвичайні події, а також у взаємодії з іншими суб'єктами забезпечення кібербезпеки розробляє сценарії реагування на кіберзагрози, заходи щодо протидії таким загрозам, програми та методики проведення кібернавчань.

Законом визначено завдання Урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA: накопичення та проведення аналізу даних про кіберінциденти, ведення державного реєстру кіберінцидентів; надання власникам об'єктів кіберзахисту практичної допомоги з питань запобігання, виявлення та усунення наслідків кіберінцидентів щодо цих об'єктів; організація та проведення практичних семінарів з питань кіберзахисту для суб'єктів національної системи кібербезпеки та власників об'єктів кіберзахисту; підготовка та розміщення на своєму офіційному веб-сайті рекомендацій щодо протидії сучасним видам кібератак та кіберзагроз; взаємодія з правоохоронними органами,

іноземними та міжнародними організаціями з питань реагування на кіберінциденти, українськими командами реагування на комп'ютерні надзвичайні події, а також іншими підприємствами, установами та організаціями, опрацювання отриманої від громадян інформації про кіберінциденти щодо об'єктів кіберзахисту; сприяння державним органам, органам місцевого самоврядування, військовим формуванням, утвореним відповідно до закону, підприємствам, установам та організаціям, громадянам України у вирішенні питань кіберзахисту та протидії кіберзагрозам.

Протягом останніх років Україна, як і більшість країн світу, робить певні кроки в розбудові інформаційного суспільства, забезпечення інформаційної і кібербезпеки, а також у боротьбі з кіберзлочинністю. Нормативно-правову базу в цих сферах діяльності становлять наступні документи: Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, ратифікована Законом України від 7.09.2005 року № 2824-IV. Закони України “Про інформацію” (зі змінами та доповненнями), “Про національну безпеку, “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України” (зі змінами та доповненнями), “Про телекомунікації”(зі змінами та доповненнями), “Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах”(зі змінами та доповненнями), “Про доступ до публічної інформації”, “Про оборону України”, “Про основи національного спротиву”.

Укази Президента України, зокрема про Стратегію національної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 та, “Стратегію кібербезпеки України“, затверджену Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447, окремі положення Кримінального кодексу України, окремі постанови Кабінету Міністрів та рішення РНБОУ.

При цьому ключову роль у забезпеченні кібербезпеки відіграють:

Закон України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” (Редакція станом на 01.01.2022), який регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та ІТ-системах;

Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007–2015 роки”, у запропонованих змінах до якого наголошується на необхідності створення національної системи кібербезпеки;

Практичними кроками щодо реалізації чинної нормативно-правової бази стало створення 2007 року в складі Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації (ДССЗІ) України Центру реагування на комп'ютерні інциденти. На виконання статті 35 Конвенції про кіберзлочинність у червні 2009 року при Службі безпеки України на базі спеціального підрозділу для боротьби з кіберзагрозами утворено Національний контактний пункт формату 24/7 щодо реагування та обміну терміновою інформацією про вчинені кіберзлочини.

У структурі СБ України створено Департамент контррозвідального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки. З огляду на ступінь та динаміку поширення комп'ютерних інцидентів теренами України в липні 2010 року в структурі МВС України на базі Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, утворено новий структурний підрозділ – Департамент боротьби з кіберзлочинністю і торгівлею людьми.

Сьогодні фахівці з кіберзахисту від ДССЗІ, СБ та МВС України стикаються у своїй роботі з численними труднощами, не маючи змоги самотужки розібратися з усіма проявами внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці України в інформаційному та кіберпросторі. Через це їм доводиться дедалі активніше шукати шляхів співробітництва з аналогічними організаціями світового співтовариства, використовуючи для цього всі наявні можливості й механізми, які є в розпорядженні кожної з країн. Відчутний поштовх до активізації зусиль у цьому напрямку дало ухвалення організацією НАТО програмного документа під назвою Єдиної загальнодержавної системи протидії кіберзлочинності, який було поширено у Штаб-квартирі Альянсу 2 квітня 2009 року. У документі наголошується, що головний елемент політики НАТО у сфері кіберзахисту полягає в тому, що держави – члени Альянсу несуть пряму відповідальність за захист власних національних комунікацій та інформаційних систем. Альянс, у

свою чергу, повинен бути здатний надати підтримку своїм партнерам, які зазнали кібератак міжнаціонального значення.

3. Правовий статус та соціальний захист особового складу Держспецзв'язку

Правовий статус особового складу Держспецзв'язку визначається системою професійних і службових обов'язків, повноважень і прав. До особового складу Держспецзв'язку належать військовослужбовці, державні службовці та інші працівники. Умови проходження служби регулюються “Положенням про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України”, що затверджується Президентом України. Комплектування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України військовослужбовцями і проходження ними військової служби здійснюються відповідно до Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу”. Уповноважені посадові особи Держспецзв'язку попередньо вивчають склад призовників та здійснюють їх добір у військових комісаріатах. На військовослужбовців Держспецзв'язку поширюється дія статутів Збройних Сил України та законодавство України, що встановлює загальний порядок і умови проходження військової служби.

Обмеження, які діють у Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України. Військовослужбовці, державні службовці та інші працівники на період служби чи роботи в Держспецзв'язку призупиняють членство в політичних партіях. Військовослужбовці Держспецзв'язку можуть бути членами громадських організацій, за винятком організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Держспецзв'язку, і можуть брати участь в їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язки військової служби. Військовослужбовцям, державним службовцям та іншим працівникам Держспецзв'язку заборонено організовувати та брати участь у страйках. Військовослужбовці, державні службовці та інші працівники Держспецзв'язку не можуть мати в безпосередньому підпорядкуванні або бути безпосередньо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам.

У разі виникнення конфлікту інтересів під час виконання службових повноважень військовослужбовець, державний службовець чи інший працівник Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України зобов'язаний негайно доповісти про це своєму безпосередньому начальникові. Безпосередній начальник такої особи зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів, спрямованих на запобігання конфлікту інтересів, шляхом доручення виконання відповідного службового завдання іншій посадовій особі, особистого виконання службового завдання чи в інший спосіб, передбачений законодавством.

Соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей здійснюється відповідно до Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” та інших законів.

Соціальний захист військовослужбовців – це діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Згідно із законом, військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації. Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України.

Забезпечення громадянських прав і свобод військовослужбовців. Військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають

і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України.

Військовослужбовці мають право створювати свої громадські об'єднання відповідно до законодавства України. Військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів. Організація військовослужбовцями страйків і участь в їх проведенні не допускається.

Військовослужбовці мають право на свободу світогляду і віросповідання. Вони мають право: сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відкрито висловлювати свої релігійні або атеїстичні переконання; на придбання, володіння і використання релігійної літератури будь-якою мовою, а також інших предметів та матеріалів релігійного призначення. Ніхто не має права перешкоджати задоволенню військовослужбовцями своїх релігійних потреб. Держава не несе зобов'язань щодо задоволення потреб військовослужбовців, пов'язаних з їх релігійними переконаннями та відправленням релігійних обрядів. Особам, релігійні переконання яких перешкоджають проходженню строкової військової служби, надається право на проходження альтернативної (невійськової) служби відповідно до Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу". Створення релігійних організацій в органах військового управління, військових з'єднаннях та частинах забороняється.

Військовослужбовцю гарантується недоторканність особи. Він не може бути арештований інакше, як на підставі судового рішення.

Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби. Використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, забороняється та тягне за собою відповідальність згідно із законом. Військовослужбовці можуть залучатися до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших окремих випадках лише за рішенням Верховної Ради України.

Час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Військовослужбовцям гарантується свобода наукової, технічної та художньої творчості.

За військовослужбовцями, які до призову працювали на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності і господарювання, зберігається при звільненні з військової служби право на працевлаштування їх в тримісячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або їх правонаступники на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу.

Держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, в разі відповідного звернення зазначених осіб.

Військовослужбовці при звільненні з військової служби мають право на вибір місця проживання в будь-якому населеному пункті України або в іншій державі відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів.

Службовий час і час відпочинку військовослужбовців. Загальна тривалість службового часу військовослужбовців на тиждень не може перевищувати нормальної тривалості робочого часу за відповідний період, визначеної законодавством України. Розподіл службового часу військовослужбовців протягом доби і протягом тижня у військових частинах здійснюється таким чином, щоб забезпечити у військовій частині постійну бойову готовність і проведення занять з бойової підготовки та створити умови для підтримання порядку, військової дисципліни та виховання військовослужбовців, підвищення їх культурного рівня, всебічного побутового обслуговування, відпочинку і харчування. Розподіл службового часу військовослужбовців визначається розпорядком дня, який затверджує

відповідний командир (начальник) у порядку, визначеному статутами Збройних Сил України.

Для військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби, встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для військовослужбовців строкової військової служби і курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів та курсантів вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи – шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всього особового складу, крім військовослужбовців, залучених до виконання службових обов'язків.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців здійснюється відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”. Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, які звільняються зі служби за станом здоров'я, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 50 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби.

Військовослужбовцям виплачуються грошова допомога на оздоровлення та державна допомога сім'ям з дітьми в порядку і розмірах, що визначаються законодавством України.

На військовослужбовців поширюються права і соціальні гарантії, передбачені Законом України “Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист”.

Діти військовослужбовців, державних службовців та інших працівників, які загинули під час виконання службових обов'язків, мають право вступу до навчальних закладів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України поза конкурсом.

Шкода, заподіяна майну військовослужбовця, державного службовця або іншого працівника Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України чи майну членів його сім'ї у зв'язку з виконанням службових обов'язків, відшкодовується в повному обсязі за рахунок коштів

Державного бюджету України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб у порядку, встановленому законом.

Військовослужбовцям надається право на оскарження неправомірних рішень та дій органів військового управління та командирів (начальників) в порядку, передбаченому законами, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами.

Військовослужбовцям гарантується право на судовий захист у порядку, встановленому законами України.

Соціальний захист особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України переважно складається з таких положень, визначених Законом.

❖ Ніхто за винятком уповноважених посадових осіб державних органів у передбачених законами України випадках, не має права втручатися в законну діяльність особового складу Держспецзв'язку.

❖ Особовому складу Держспецзв'язку видається службове посвідчення.

❖ Військовослужбовці Держспецзв'язку мають право на носіння військової форми одягу із знаками розрізнення, зразки яких затверджуються відповідно до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу".

❖ Забезпечення курсантів грошовим забезпеченням, харчуванням, форменим одягом і місцем проживання на час навчання здійснюється відповідно до законодавства. До складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення. Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця.

❖ Особовий склад Держспецзв'язку при виконанні службових обов'язків має право безоплатного проїзду усіма видами міського пасажирського транспорту загального користування, залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів.

❖ Курсантам (слухачам) вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів щороку надаються канікулярні відпустки:

зимова – тривалістю до 14 календарних днів та літня – 30 календарних днів. У разі наявності навчальної заборгованості у курсантів вищих військових навчальних закладів, канікулярна відпустка надається їм після ліквідації заборгованості в межах строків, установлених графіком навчального процесу. При цьому тривалість літньої відпустки не може бути меншою ніж 15 календарних днів. Курсантам (слухачам) вищих військових навчальних закладів крім канікулярних відпусток можуть надаватися додаткові відпустки для лікування у зв'язку з хворобою або за сімейними обставинами. Військовослужбовцям Держспецзв'язку можуть надаватися додаткові відпустки терміном до 10 діб із збереженням грошового забезпечення за сімейними обставинами.

❖ Надання військовослужбовцям, ветеранам Держспецзв'язку та членам сімей медичного та санаторно-курортного забезпечення. Охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Турбота про збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців – обов'язок командирів (начальників). На них покладається забезпечення вимог безпеки при проведенні навчань, інших заходів бойової підготовки, під час експлуатації озброєння і військової техніки, проведення робіт та виконання інших обов'язків військової служби. Військовослужбовці мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Військовослужбовці щорічно проходять медичний огляд, щодо них проводяться лікувально-профілактичні заходи.

❖ Військовослужбовці, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, особи, звільнені з військової служби, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, в обов'язковому порядку повинні пройти безоплатну психологічну, медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад.

❖ Право військовослужбовців та членів їх сімей на освіту забезпечується шляхом надання права на навчання (у тому числі на отримання післядипломної освіти) у військових навчальних закладах, відповідних підрозділах підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців.

❖ Жінки із числа військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством стосовно соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Зазначені пільги поширюються також на батьків із числа військовослужбовців Держспецзв'язку, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування в закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей).

Соціальний та правовий захист державних службовців та інших працівників забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю і державну службу.

Висновки

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз в інформаційній сфері та є складовою сектору безпеки і оборони України.

“Кібербезпека” – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і

нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі.

Питання для самоконтролю.

Визначить правові засади діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Згадайте визначення статусу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Охарактеризуйте принципи діяльності Держспецзв'язку.

Визначить, що таке "кібербезпека". Охарактеризуйте її зміст.

Сформулюйте визначення понять кіберзагрози, кіберпростір, кібератака, кіберзахист, кіберзлочин, кібертероризм, кібершпигунство.

Охарактеризуйте загальні засади забезпечення кібербезпеки.

Які завдання виконує служба Держспецзв'язку?

Список використаної та рекомендованої літератури.

Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

Конституція України (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року). Київ: Атака, 2006. 64 с.

Закон України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII.

Закон України "Про доступ до публічної інформації" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 314). (Із змінами, внесеними згідно із Законами).

Закон України "Про телекомунікації" від 18 листопада 2003 року № 1280-IV. (Із змінами на 2021р.)

Закон України "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки" від 9 січня 2007 року № 537-V.

Закон України "Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах" Закон від 05.07.1994 № 80/94-ВР (Редакція станом на 01.01.2022).

Закон України "Про Національну програму інформатизації" від 4 лютого 1998 року N 74/98-ВР. (Редакція станом на 01.01.2022).

Закон України "Про Національну систему конфіденційного зв'язку" від 10.01.2002 р. № 2919-III. (Редакція станом на 01.01.2022).

Закон України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації" від 23 лютого 2006 р. № 3475-IV. (Чинний зі змінами.)

Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. (Редакція станом на 01.08.2021)

Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. (Редакція станом на 01.01.2022).

Концепція реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України Затверджена Указом Президента України 544/2021 від 22.10 2021.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про Стратегію кібербезпеки України”. Указ Президента України № 447/2021 від 14 травня 2021 року. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>. Дата звернення: Трав. 21, 2021.

Ананьїн В. О., Горлинський В. В., Пучков О.О. Правознавство: навчальний посібник; за. ред. В.О. Ананьїна. Київ: ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278 с.

ЛЕКЦІЯ 1.4. ОСНОВИ ПРАВОСУДДЯ, ПРАВООХОРОННА І ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ.

Вступ

1. Загальні засади правосуддя і судоустрою.
2. Правові основи правоохоронної діяльності.
3. Правозахисна діяльність і правозахисні органи.

Висновки

Вступ

Кожна держава повинна утверджувати і охороняти існуючу в ній систему права. Для правової держави, якою прагне стати й Україна, судова і правоохоронна діяльність має особливо важливе значення. Така держава забезпечує законність і правопорядок у суспільстві, веде успішну боротьбу проти злочинності. Правоохоронна діяльність спрямована також на захист суверенітету, територіальної цілісності країни, її конституційного ладу, прав і законних інтересів громадян та інших груп. Саме в цьому і полягає актуальність теми.

Навчально-виховна мета лекції полягає в розгляді загальних засад правосуддя і судоустрою в Україні; в з'ясуванні правових основ правоохоронної діяльності держави; в розкритті правозахисної діяльності правозахисних органів.

1. Загальні засади правосуддя і судоустрою

Поняття судової влади та конституційні принципи правосуддя в Україні. Однією, з трьох гілок влади демократичної держави, є судова влада. Судова влада – це система незалежних судів, які в порядку, визначеному законодавством, здійснюють правосуддя. Суди мають владні повноваження для відновлення порушеного права і справедливості. Основним завданням судової влади є утвердження верховенства права шляхом відправлення правосуддя. Судова влада в Україні має всі необхідні атрибути державної влади. Вона є стабілізуючою силою в державі, покликана захищати права і свободи громадян, оберігати суспільство від соціальних конфліктів, забезпечувати їх вирішення в передбаченому законом цивільному порядку. Судова влада за своїм призначенням і функціональними особливостями має особливу перевагу над іншими

гілками влади, і полягає ця перевага в тому, що не існує такої діяльності держави в особі її органів, яка не підлягала б судовому контролю.

Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 року № 1402-VIII визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Судова влада посідає особливе місце в системі гілок державної влади і виступає в ролі арбітра, що вирішує спір незалежно від того, між ким цей спір виникає: громадянами, громадянами і підприємствами, громадянами і державними чи громадськими організаціями, державою в цілому. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Символами судової влади є державні символи України – Державний Герб України і Державний Прапор України.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Суди, відповідно до ст. 6 Конституції, є самостійною гілкою влади і діють незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Засади правосуддя. Здійснюючи правосуддя, *суди є незалежними* від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права.

Законом забезпечується право громадян на справедливий суд. Кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки

незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України.

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Кожен має право на професійну правничу допомогу. Для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура. Забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення та представництво в суді здійснюються адвокатом, за винятком випадків, установлених законом.

Законом забезпечується гласність і відкритість судового процесу, крім випадків, установлених законом. Особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням технічних засобів з урахуванням обмежень, встановлених законом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду. При розгляді справ перебіг судового процесу фіксується технічними засобами.

Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, установлену законом.

Учасникам судового процесу гарантується право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Система судоустрою. Судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Систему судоустрою складають: місцеві суди; апеляційні суди; Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті. Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, з числа яких призначається голова суду та, у визначених законом випадках, заступник голови суду. Місцевий суд є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом. Місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом.

Апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Апеляційний суд: здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом; аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд; надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства; здійснює інші повноваження, визначені законом.

У системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд. Вищі спеціалізовані суди розглядають справи, які віднесені до їх юрисдикції процесуальним законом.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики. Верховний Суд: здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції; здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики; надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою; надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради

України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; здійснює інші повноваження, визначені законом.

До складу Верховного Суду входять судді у кількості не більше двохсот. У складі Верховного Суду діють: Велика Палата Верховного Суду; Касаційний адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд; Касаційний цивільний суд.

Отже, у залежності від повноважень, суди поділяються на три інстанції. Судами першої інстанції є суди (районні, міські), які розглядають справу і вирішують її своїм вироком чи постановою. Справи у суді першої розглядаються суддею одноособово, колегією суддів або суддею і народними засідателями, а у випадках визначення процесуальним законом, – також судом присяжних. Суддя який розглядає справу одноосібно, діє як суд.

Суди другої, або касаційної, апеляційної інстанції – суди (Верховний суд АРК, обласні, київський та севастопольський міські суди, які перевіряють за касаційною скаргою або за поданням прокурора правильність вирішення справи судом першої інстанції, якщо судові рішення не набрали законної сили. Розгляд справ в апеляційному, касаційному порядку здійснюється судом колегіально у складі не менше трьох професійних суддів.

Суди третьої, або наглядової інстанції (Верховний суд України) перевіряють правильність судових рішень, які набрали законної сили; ними можуть бути президії обласних, Київського і Севастопольського міських судів, судові колегії та Пленум Верховного Суду України.

Правовий статус судді. Суд як орган державної влади складається з професійних суддів, які є носіями судової влади. Правовий статус суддів регулюється Конституцією України (розділ VIII), Законом України “Про судоустрій і статус суддів”, іншими законами. Судді є посадовими особами

державної влади, які в конституційному порядку наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати на професійній основі в судах свої обов'язки. Як носії судової влади вони здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади.

Суддя не може бути народним депутатом, належати до політичних партій, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади або виконувати іншу оплачувану роботу, окрім викладацької, наукової та творчої діяльності.

Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково.

Судді є недоторканими і незалежними. Незалежність судді забезпечується: особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; недоторканністю та імунітетом судді; незмінюваністю судді; порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; заборонаю втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом судді на відставку.

Суддя є недоторканим. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не можна затримати до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Недоторканність поширюється на службові та приватні приміщення суддів, їхнє листування, засоби зв'язку і документи. Суддів усіх рівнів не можна без згоди Верховної Ради України затримати чи заарештувати до винесенні обвинувального вироку судом.

У випадках, визначених процесуальним законом, до здійснення правосуддя разом із суддею залучаються присяжні. Присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає

на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом. Суд залучає присяжних до здійснення правосуддя у порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатий за їхньою участю. Добір осіб для запрошення до участі у здійсненні правосуддя як присяжних здійснюється за допомогою автоматизованої системи.

Присяжним за час виконання ними обов'язків у суді виплачується винагорода, розрахована, виходячи з посадового окладу судді місцевого суду, з урахуванням фактично відпрацьованого часу. Час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. На присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя.

Поряд із зазначеним, законом визначено: порядок зайняття посади судді; завдання та підстави кваліфікаційного оцінювання суддів; статус і повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; підстави дисциплінарної відповідальності судді, загальні умови звільнення судді з посади і припинення повноважень; загальні засади суддівського самоврядування.

Конституційний Суд України разом з іншими судами складає третю гілку влади, незалежну від двох інших – законодавчої і виконавчої – та їм невідповідну. Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України, законів України та інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Конституційний Суд – це окремий, незалежний від судів загальної юрисдикції, єдиний в Україні орган конституційної юрисдикції. Він не може бути касаційною, апеляційною чи наглядовою інстанцією для судів загальної юрисдикції.

Встановлення, Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України” від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України має

сприяти стабілізації і зміцненню конституційного ладу в Україні, утвердженню принципу верховенства права та найвищої юридичної сили Конституції, прямої дії її норм, забезпеченню конституційних прав і свобод людини і громадянина. Конституційний Суд здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Конституційний Суд України складається з 18 суддів Конституційного Суду України, які призначаються у рівній кількості (по шість), відповідно Президентом України, Верховною Радою та з'їздом суддів України строком на дев'ять років без права бути призначеними на повторний строк. Такий механізм призначення суддів Конституційного Суду України має сприяти утвердженню їх незалежності від будь-якої гілки влади у вирішенні конкретних справ. Голова Конституційного Суду України обирається самими суддями Конституційного Суду України з їх складу шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк без права бути переобраним.

Повноваження Конституційного Суду України:

- ❖ вирішення питань про відповідність Конституції України – законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- ❖ офіційне тлумачення Конституції України;

- ❖ надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

- ❖ надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

- ❖ надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про

усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України тощо.

Рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на всій території України, вони є остаточними і не можуть бути оскаржені до будь-якого іншого державного органу України та будь-яких міжнародних інституцій.

Рішення і висновки Конституційного Суду України підлягають офіційному оприлюдненню негайно після їх підписання суддями Конституційного Суду України. Вони мають бути опубліковані у друкованому органі Конституційного Суду України – Віснику Конституційного Суду України та в інших офіційних виданнях.

2. Правові основи правоохоронної діяльності.

Правоохоронна діяльність – це державна правомірна діяльність уповноважених на те органів по забезпечення конституційного ладу, національної безпеки, правового порядку, охорону конституційних прав людини і громадянина, а також на виявлення та розслідування правопорушень, відновленню права з обов'язковим дотриманням встановлених у законі процедур цієї діяльності.

Ознаки правоохоронної діяльності. Така діяльність має специфічні ознаки, головна з них полягає в тому, що спеціально уповноважена особа від імені держави охороняє права фізичних або юридичних осіб, захищає конституційний порядок в суспільстві. При цьому до правопорушників може застосовуватись правомірний примус, а особи, які перешкоджають правоохоронній діяльності, можуть бути притягнені до відповідальності.

Друга ознака правоохоронної діяльності є процедурна або процесуальна. Вона вказує на те, що способи здійснення правоохоронної діяльності складаються із спеціально встановлених юридичних процедур, які мають протокольну форму. Це означає, що будь-яка процесуальна дія (допит, обшук, затримання підозрілого, пред'явлення звинувачення тощо) має протоколюватися, при цьому вимоги до складання протоколу є однаковими для всіх осіб прокурора, слідчого, органу дізнання, контролюючого органу причому у терміни, які чітко визначені в процесуальних кодексах.

Третя ознака правоохоронної діяльності – це статусна, професійна ознака уповноваженої державою особи. Здійснювати таку діяльність (виявляти та розслідувати злочин, підтримувати правопорядок, забезпечувати конституційний порядок і національну безпеку тощо) може тільки компетентна, процесуально уповноважена державою службова особа, яка позбавлена права займати будь-яку іншу посаду або займатися іншою діяльністю (окрім наукової та творчої діяльності). Така особа не може займатися політичною діяльністю, бути на службі в іноземній організації.

Формальною специфічною ознакою правоохоронної діяльності є повноваження щодо проведення оперативно-розшукової діяльності (ОРД), відповідно до законів України. У структурі Служби безпеки, Національної поліції, органів з виконання покарань, податкової поліції, державної охорони та інших є спеціалізовані підрозділи з виконання оперативно-розшукової дій. Специфіка предмета їх правоохоронної діяльності полягає у виконанні функції щодо захисту конституційного порядку, національної безпеки, виявлення та розслідування злочинів, а також функції з виконання покарання.

Оперативно розшукова діяльність – це вид правоохоронної діяльності, яку становить система гласних та негласних пошуків, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. До гласних заходів відносяться опитування осіб, затримання злочинців, витребування документів, проведення перевірок. Негласні заходи – це оперативне (таємне) проникнення у приміщення, транспортні засоби, залучення до співробітництва громадян, проникнення працівника охоронного підрозділу у злочинну групу, зняття інформації з каналів зв'язку, візуальне спостереження тощо.

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами Національної поліції, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Управлінням державної охорони, органів доходів і зборів, Державної кримінально-виконавчої служби, розвідувального органу Міністерства оборони України, Національного

антикорупційного бюро України.

Завданням оперативно-розшукової діяльності, згідно із Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18.02.92. № 2136-ХІІ (Редакція станом на 01.01.2022), є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Правоохоронна діяльність здійснюється правоохоронними органами.

Правоохоронні органи України. Захист прав и свобод громадянина і людини – конституційний обов’язок держави. Повноваження по їх охороні покладені на спеціальні структури, що мають назву правоохоронні органи. Правоохоронні органи – це спеціальні органи, що створені державою з метою охорони права, які діють на підставі і згідно із законом, мають право застосування примусу від імені держави.

Згідно з Законом України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. (редакція за станом на 28.01.2021 р.), до державних правоохоронних органів належать: органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у ЗСУ, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), охорони державного кордону, доходів і зборів, установи виконання покарань, слідчі ізолятори, державного фінансового контролю, рибної охорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Розглянемо детальніше правовий статус і повноваження найбільш важливих правоохоронних органів України.

Прокуратура України – самостійний централізований орган державної влади, що діє в системі правоохоронних органів держави й забезпечує права і свободи людини, а також державну безпеку. Прокуратура не підпорядковується виконавчій ні судовій владі, її діяльність є елементом

системи стримувань і противаг між гілками влади. Вона будує свою діяльність згідно із Конституцією і Законом України “Про прокуратуру”), від 14 жовтня 2014 року. № 1697-VII,(Редакція станом на 11.07.2021).

Систему органів прокуратури складають: Генеральна прокуратура України, прокуратура АРК, обласні, прокуратури міст Києва і Севастополя, міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури, військові прокуратури, та Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Функції прокуратури:

- ❖ підтримання державного обвинувачення в суді – це діяльність прокуратури у доведенні вини особи в судових органах і сприяння винесенню законного, обґрунтованого та справедливого вироку;

- ❖ представництво інтересів громадянина або держави в суді;

- ❖ нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, органами виконавчої влади, політичними партіями, громадськими організаціями і рухами, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкування та приналежності; посадовими особами та громадянами;

- ❖ нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Вимоги прокурора при встановленні факту порушення закону реалізується у вигляді протесту, припису, подання чи постанови прокурора і є обов'язковими до розгляду і корекції не правового рішення згідно із законом.

Працівники прокуратури не можуть належати до будь-яких політичних партій та рухів, займатися підприємницькою діяльністю. Генеральний прокурор України призначається та звільняється з посади за згодою Верховної Ради України Президентом. Генеральний прокурор не менш одного разу на рік інформує Верховну Раду про стан законності. Верховна Рада може висловлювати недовіру Генпрокуратуру, що має його відставку з посади. Органами прокуратури та їх працівниками забезпечується незалежність від будь-якого втручання.

Органи внутрішніх справ України – це спеціалізована державна структура з правоохоронними функціями у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, яку очолює МВС України. Це – ціла система державних органів, до якої входять Національна поліція, Національна гвардія, Державна прикордонна служба України, військові частини і підрозділи охорони громадського порядку і спеціального і оперативного призначення, служба цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій ДСНС, рятувальні підрозділи, підрозділи пожежної безпеки, авіаційні військові частини та інші структурні підрозділи МВС України, згідно з “Положенням про Міністерство внутрішніх справ України”, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878.

Національна поліція в Україні – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Загальні засади організації та діяльності поліції регламентуються Законом України “Про національну поліцію”. Поліція є єдиною системою органів, яка входить до структури МВС України, виконує адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу і охоронну (на договірних засадах) функції.

Правовою основою діяльності поліції є Конституція України, Закони України “Про Національну поліцію” від 2 липня 2015 р. № 580-VIII (Чинна редакція на 01.01.2022), “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р. (Редакція станом на 01.01.2022), Положення про Міністерство внутрішніх справ України, Загальна Декларація прав людини, міжнародні правові норми, ратифіковані ВРУ та інші нормативно-правові акти.

Принципи діяльності поліції: верховенство права; дотримання прав і свобод людини; законність; відкритість та прозорість; політична нейтральність; взаємодія з населенням на засадах партнерства; безперервність.

Систему поліції складають: центральний орган управління поліцією; територіальні органи поліції. До складу апарату центрального органу

управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань.

У складі поліції функціонують: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення. У системі поліції можуть утворюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення.

Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Національна гвардія України, згідно із Закон України “Про Національну гвардію України” від 13 березня 2014 року № 876-VII (Редакція станом на 01.08.2021), є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України і призначено:

- ❖ для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань;
- ❖ охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки;
- ❖ у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, терористичних організацій та злочинних організацій.

Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони.

Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення (Закон України “Про Державну прикордонну службу України” від 03.04.2003 № 661-IV (Редакція станом на 15.12.2021).

На Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Керівництво Державною прикордонною службою України здійснює Голова Державної прикордонної служби України. Голову Державної прикордонної служби України призначає на посаду Президент України за поданням Прем'єр-міністра України.

Органи охорони державного кордону мають право застосовувати зброю, бойову техніку та спеціальні засоби під час охорони державного кордону України і виключній (морській) економічній зоні.

Державна пенітенціарна служба є органом, що здійснює виконання кримінальних покарань відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України.

Служба безпеки України (СБУ) – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Служба безпеки України підпорядкована Президенту і підконтрольна Верховній Раді. Керівництво роботою СБУ здійснює голова служби, що входить за посадою до складу Ради національної безпеки і оборони України. Правову основу СБУ становлять Конституція України, Закон “Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 р. (зі змінами й доповненнями) та інші законодавчі акти України.

Основними завданнями Служби безпеки України є:

❖ захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, державних інтересів і прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб;

❖ попередження, виявлення, припинення й розкриття злочинів проти миру та безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки, інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Служба безпеки України буде свою діяльність на засадах законності,

поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України.

Основним у діяльності Служби безпеки України є дотримання прав і свобод людини у поєднанні з інтересами держави. Неправомірне обмеження законних прав і свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно із законодавством. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права і свободи можуть бути тимчасово обмежені в порядку і межах, визначених Конституцією та законами України.

Систему служби безпеки України складають Центральне управління СБУ, підпорядковані йому регіональні органи, служба безпеки АРК, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ.

Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Національне бюро утворюється Президентом України відповідно до та інших законів України.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене:

- ❖ для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях;
- ❖ для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення;
- ❖ для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними

зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

Безпосереднє керівництво Службою правопорядку здійснює Головне управління Служби правопорядку Збройних Сил України.

Державна фіскальна служба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері митної справи, з адміністрування, єдиного внеску на державне соціальне страхування, боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства.

Управління державної охорони України – здійснює державну охорону Верховної Ради України, Кабінету Міністрів, Конституційного суду, Верховного суду і забезпечують безпеку деяких посадових осіб, зокрема Президента, голови Верховної Ради, Прем'єр-Міністра, голови Конституційного суду, Міністра закордонних справ, Генерального прокурора України, а також членів їхніх сімей.

Державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює примусове виконання рішень судів і посадових осіб відповідно до законів України.

Окрему групу державних правоохоронних органів складають спеціалізовані підрозділи виконавчої влади (міністерств і державних комітетів), на які покладено здійснення деяких правоохоронних функцій в окремій галузі народного господарства: державна лісова охорона; державна інспекція рибоохорони; державна екологічна інспекція; державна санітарно-епідеміологічна служба; державна архітектурно-будівельна інспекція та інші.

Нарешті, існують і недержавні правоохоронні організації до яких можна віднести: громадські організації, створені для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення відповідних інтересів у сфері охорони правопорядку; недержавні охоронні, розшукові та інші організації.

Завершаючи розгляд питання зазначимо, що названі правоохоронні органи в процесі діяльності здійснюють важливі функції забезпечення державної безпеки, особистої безпеки громадян, прав і свободи людини, запобіганню правопорушень та їх припиненню тощо.

3. Правозахисна діяльність і правозахисні органи.

Згідно з Конституцією України, правозахисна діяльність полягає у захисті прав та інтересів громадян України, іноземців, осіб без громадянства, а також у наданні правової допомоги від обвинувачення, посилення правових гарантій охорони прав і свобод від втручання органів влади та управління.

Предмет правозахисної діяльності стосується правової допомоги юридичним особам, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, а також захисту фізичних осіб від обвинувачення.

У кримінальному кодексі (КК) встановлена кримінальна відповідальність за порушення права на захист, які можуть проявлятися: по-перше, у недопущенні чи ненаданні своєчасно захисника підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному; по-друге, у втручанні в діяльність захисника шляхом створення перешкод здійснення його правомірної діяльності; (ст. 398 КК), за умисне знищення або пошкодження майна захисника (ст. 399 КК), за посягання на життя захисника чи представника у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК).

Правозахисна функція, яку виконують державні й недержавні органи, має багато складових. Це, зокрема, роз'яснення громадянам їхніх прав та обов'язків, надання юридичної допомоги, представництво в суді, правоохоронних органах тощо.

Правозахисні інститути є незалежними від державних органів влади. Для них характерні: відкритість, і вільний доступ для всіх, хто потребує захисту своїх прав і свобод. До правозахисних і право застосовних інституцій відносяться: Уповноважений ВРУ з прав людини, Міністерство юстиції, адвокатура, нотаріат.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен, так цей орган іменується на Заході), його діяльність спрямована на охорону

прав і свобод людини, розширення обізнаності громадян про порушення їхніх прав і свобод органами влади і посадовими особами. Ця діяльність водночас є і правозахисною і правороз'яснювальною. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює легітимний парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також захист прав кожного на території України в межах своїх повноважень.

Уповноважений здійснює свої функції незалежно від інших державних органів і посадових осіб і будує свою діяльність відповідно до Конституції України і Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року. Основна мета його діяльності:

- ❖ захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами України;
- ❖ сприяння поновленню порушених прав і свобод;
- ❖ сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина відповідно до Конституції України та міжнародних стандартів;
- ❖ сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу та інші.

Важливою гарантією діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є те, що він користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень.

Уповноважений щорічно письмово доповідає Верховній Раді України про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування. Щорічна доповідь повинна містити посилання на випадки порушень прав і свобод людини і громадянина, щодо яких Уповноважений вживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися протягом року.

Органи юстиції України, це структури, які традиційно належать до правозастосовуючих органів нашої держави: очолює їх Міністерство юстиції України, яке є центральним органом виконавчої влади в Україні.

Правову основу діяльності органів юстиції становлять Конституція України, закони України “Про державну виконавчу службу” від 24 березня 1993 р. (Редакція станом на 05.10.2016), і Положення “Про Міністерство юстиції України”(23 червня 2011 року) .

До завдань органів юстиції слід віднести:

- ❖ розвиток правової інформації, формування у громадян правового світогляду і культури;
- ❖ державну реєстрацію нормативних актів органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, що зачіпають права, свободи і законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер, ведення реєстру цих актів, надання інформації з бази даних реєстру;
- ❖ легалізацію всеукраїнських, міжнародних і місцевих об’єднань громадян, реєстрацію політичних партій, міжнародних громадських організацій, неурядових організацій іноземних держав в Україні та їх символіки, контроль за додержанням ними положень їхніх статутів;
- ❖ сприяння розвитку юридичних послуг, здійснення державної реєстрації юридичних осіб та реєстрації прав на нерухоме майно, ведення реєстру застави майна;
- ❖ забезпечення підготовки відповідних документів та представництво інтересів держави в Європейському Суді з прав людини під час розгляду справ про порушення прав людини в Україні, направлення спостерігачів у місії з контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина тощо.

Міністерство юстиції України очолює міністр, якого за поданням Прем’єр-міністра призначає Верховна Рада. При Мінюсті діє Уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Уповноважений представляє Україну під час розгляду справ про порушення нашою державою положень Конвенції, а також інформує про виконання Україною рішень Комісії та Суду; вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції про усунення порушень положень Конвенції, недопущення таких порушень у майбутньому.

До структури органів юстиції входять також органи нотаріату та реєстрації актів громадянського стану. Повноваження цих органів визначені

в Законі України «Про нотаріат», у Сімейному кодексі України та в інших нормативно-правових актах.

Відділи реєстрації актів громадянського стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції проводять реєстрацію юридичних фактів: народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені, по батькові, приймають і розглядають заяви громадян про внесення змін, доповнень, поновлення, а також анулювання записів актів громадянського стану та у встановленому порядку зберігають актові книги.

Нотаріат. У системі правозахисних органів важливе місце посідає нотаріат. Це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти нотаріальні дії, передбачені Законом України “Про нотаріат” від 2 вересня 1993 р. та Указом Президента “Про врегулювання діяльності нотаріату України” від 23 серпня 1999 р.

Предметом нотаріальної діяльності є посвідчення безспірних прав, безспірних фактів і вчинення інших дій, що впливає із повноважень нотаріальних органів і посадових осіб. Діяльність нотаріату спрямована на охорону та захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, на запобігання правопорушенням шляхом правильного і своєчасного вчинення нотаріальних дій.

Джерелами нотаріального права є Конституція України, де закріплено теоретичні положення, які зумовлюють діяльність нотаріату, а також Закон України “Про нотаріат”.

Посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад народних депутатів України у населених пунктах, де немає державних нотаріусів, можуть вчиняти певні нотаріальні дії.

У державних нотаріальних конторах вчиняються 21 вид нотаріальних дій (ст. 34 Закону):

- ❖ посвідчуються угоди (договори, заповіти, доручення, шлюбні контракти тощо);
- ❖ вживаються заходи щодо охорони спадкового майна;

❖ видаються свідоцтва про право на спадщину, свідоцтва про право власності, свідоцтва про придбання жилих будинків, дублікати документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори;

❖ накладається заборона відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

❖ посвідчується вірність копій документів і виписок з них, справжність підпису на документах, правильність перекладу документів з однієї мови на іншу, факт, що громадянин є живим, факт перебування громадянина в певному місці, тотожність громадянина з особою, зображеною на фотокартці;

❖ приймаються на депозит (тобто на зберігання на певний строк) грошові суми та цінні папери тощо.

Заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, санаторіях або проживають у будинках для пристарілих та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями зазначених будинків прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Право посвідчувати заповіти та доручення надано капітанам морських суден або суден внутрішнього плавання, що плавають під прапором України, начальникам експедицій, які перебувають у плаванні чи експедиції, командирам (начальникам) військових частин, з'єднань, установ і закладів, начальникам місць позбавлення волі, а за кордоном нотаріальні дії покладаються на консульські установи, а у випадках передбачених законодавством України – на дипломатичні представництва.

Адвокатура в Україні. У будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль. Адвокат має діяти не тільки в інтересах клієнта, а й в інтересах права в цілому.

5 липня 2012 року був прийнятий Закон України “Про адвокатуру і адвокатську діяльність”, за яким адвокатура в Україні визначалася як добровільне професійне громадське об'єднання, покликане згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу.

Адвокатом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи за фахом юриста або помічника адвоката не менш як два роки, склав кваліфікаційні іспити і має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняв Присягу адвоката України.

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, органах внутрішніх справ, службі безпеки, державного управління. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість. При здійсненні професійної діяльності адвокат зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб і не має права використовувати свої повноваження на шкоду особі, в інтересах якої прийняв доручення.

Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах: незалежності адвокатської діяльності; дотримання законності, тобто верховенства закону в діяльності адвоката; конфіденційності довірчих відносин (інформації); демократизму і гуманності.

Розголошення відомостей, що становлять адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи незаконні спроби органів дізнання, попереднього слідства й суду допитати адвоката про обставини, що є адвокатською таємницею.

Професійні права, честь і гідність адвоката охороняються законом. Забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимагати від адвоката, його помічника, посадових осіб і технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю. Забороняється прослуховування телефонних розмов адвокатів у зв'язку з оперативно-розшуковою діяльністю без санкції Генерального прокурора України, його заступників, прокурорів Автономної Республіки Крим, області, міста Києва.

Адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками процесу. Кримінальну справу проти адвоката може порушити тільки Генеральний прокурор України, його заступники, прокурори Автономної Республіки Крим, області, міста Києва. Адвокатські бюро, колегії, контори та інші адвокатські об'єднання є юридичними особами.

З метою підвищення кваліфікаційного рівня адвокатури, посилення правозахисної діяльності адвокатів у складі органів адвокатури діє Вища кваліфікаційна комісія адвокатури, положення якої визначено Указом Президента України. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури утворюється при Кабінеті Міністрів України з представників від кожної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії й адвокатури, Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Спілки адвокатів України. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури в межах своїх повноважень приймає або затверджує положення, рекомендації, роз'яснення, рішення, обов'язкові для виконання адвокатами та адвокатськими об'єднаннями.

Отже, захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб здійснює низка незалежних від державних органів таких правозахисних інститутів, як Уповноважений Верховної Ради України з питань прав людини, юстиція, нотаріат і адвокатура.

Висновки

Судова влада – це система незалежних судів, які в порядку, визначеному Конституцією України та законами України здійснюють правосуддя. Правосуддя – це особливий вид державної діяльності, яка пов'язана з розглядом і вирішенням в судових засіданнях адміністративних, цивільних справ стосовно спорів про права та інтереси громадян, громадських об'єктів, підприємств, установ, організацій тощо, а також кримінальних справ.

До системи судів загальної юрисдикції належать місцеві суди, апеляційні суди, Касаційний Суд України, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України.

Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, який є гарантом верховенства Конституції на всій території України, а також дає офіційне тлумачення Конституції та законів України.

Правоохоронна діяльність – це державна правомірна діяльність уповноважених на те органів по забезпечення конституційного ладу, національної безпеки, правового порядку, охорону конституційних прав людини і громадянина, а також на виявлення та розслідування

правопорушень, відновленню права з обов'язковим дотриманням встановлених у законі процедур цієї діяльності.

Правоохоронні органи – це державні і недержавні органи, основною функцією яких є охорона правопорядку, попередження і припинення правопорушень, захист законних прав, свобод та інтересів громадян.

Правозахисна діяльність полягає у захисті прав та інтересів громадян України, іноземців, осіб без громадянства, а також у наданні правової допомоги від обвинувачення, посилення правових гарантій охорони прав і свобод від втручання органів влади та управління.

Питання для самоконтролю.

Сформулюйте визначення понять “судова влада” і “судова система”.

На основі яких конституційних принципів здійснюється правосуддя в Україні?

Визначить правовий статус Конституційного Суду України.

Назвіть суди загальної юрисдикції, їх повноваження.

Які справи розглядають Апеляційний і Касаційний суди України?

Назвіть правові основи діяльності і завдання Вищого антикорупційного суду.

Які законодавчі акти визначають правовий статус Прокуратури, Національної поліції, Служби Безпеки України?

Які ви знаєте правозахисні органи і в чому полягають їх функції?

Якими є повноваження Міністра юстиції України та його органів на місцях?

Дайте визначення понять “адвокатура” і “нотаріат”, перелічите їх функції.

Назвіть види адвокатської діяльності.

Які повноваження виконують нотаріуси?

Рекомендована література

Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: навч. посіб. / В. С. Ковальський та ін., відп. ред. Я. Кондратьєв. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 320 с.

Конституція України (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року). Київ: Атака, 2006. 64 с.

Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 року № 1402-VIII.

Закон України “Про Конституційний Суд України” від 13 липня 2017 року № 2136-VIII.

Закон України “Про Вищий антикорупційний суд” від 7 червня 2018 року № 2447-VIII.

Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 року № 2136-XII.

Закон України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 року № 3781-XII.

Закон України “Про прокуратуру”, від 14 жовтня 2014 року. № 1697-VII.

Закон України “Про Національну поліцію” від 2 липня 2015 року № 580-VIII.

Закон України “Про Національну гвардію України” від 13 березня 2014 року № 876-VII.

Закон України “Про Державну прикордонну службу України” від 3 квітня 2003 року N 661-IV.

Закон України “Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 року № 2230-XII.

Закон України “Про Національне антикорупційне бюро України” від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII (Чинна редакція 15.12.2021).

Закон України “Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України” від 7 березня 2002 року № 3099-III.

Закон України “Про нотаріат” від 2 вересня 1993 року № 3426-XII.

Закон України “Про адвокатуру і адвокатську діяльність” від 5 липня 2012 року № 5076-VI.

Ананьїн В.О., Горлинський В.В., Пучков О.О. Правознавство: навчальний посібник; за ред. В.О. Ананьїна. Київ: ІСЗІ КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278 с.

РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА.

2.1. ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА

ЛЕКЦІЯ 2.1.1. ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ ТА ЇХ СТАТУС.

План

Вступ

1. Поняття військовослужбовця згідно українському законодавству.
2. Права и обов'язки військовослужбовців. Роль керівника (командира) у забезпеченні рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.
3. Заборони і обмеження пов'язані з військовою службою.

Висновки

Вступ

Ви добровільно вступили до військового вищого навчального закладу. За статусом курсант це – особа, яка перебуває на дійсній військовій службі. Військовослужбовець є захисником своєї Вітчизни і несе персональну відповідальність за її захист. Він повинен: непорушно дотримуватися законів і військової присяги; бути дисциплінованим, чесним, правдивим, хоробрим і не щадити своїх сил і самого життя при виконанні військового обов'язку; беззаперечно підкорятися командирам (начальникам) і захищати їх в бою; стійко переносити тягарі і нестатки військової служби; суворо зберігати військову і державну таємницю. Усі ці положення ви засвоїли при проходженні курсу початкової підготовки перед прийняттям Військової присяги.

Але військовослужбовець перш за усе є громадянином України. Він має певні обов'язки і певні права. Навчально-виховна мета лекції розглянути статус військовослужбовця України як суб'єкта права.

1. Поняття військовослужбовця згідно українському законодавству.

Військовослужбовці представляють собою соціальну групу, що складається з індивідуальних суб'єктів права, що здійснюють певні соціально необхідні функції і виконують завдання в державних органах та організаціях, у яких законом передбачена військова служба.

Військовослужбовці є свого роду персоналом, що забезпечує виконання функцій зазначених органів і організацій.

Усі громадяни держави Україна відповідно до статті 65 Конституції України мають рівний доступ до військової служби як різновиду державної служби. Це положення відповідає вимогам п. 3 ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 1966 р. Пакт набув чинності 23 березня 1976 р.), згідно з яким кожен громадянин без якої б то не було дискримінації (незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або за іншою ознакою) і без необґрунтованих обмежень повинен мати право в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

На військову службу призиваються громадяни України чоловічої статі у віці від 18 до 27 років; перший контракт про проходження військової служби можуть укласти громадяни обох статей у віці від 18 до 40 років.

Іншим обмеженням (крім вікового) для зарахування на військову службу є відповідність громадян визначеним вимогам. Громадяни, які призиваються на військову службу повинні відповідати медичним вимогам, а громадяни, що надходять на військову службу за контрактом, зобов'язані також відповідати медичним, професійно-психологічним вимогам і вимогам за рівнем освіти, професійної та фізичної підготовки. Зазначені обмеження обумовлені тим, що виконання військової служби часом пов'язано з підвищеними фізичними та морально-психологічними навантаженнями, що пояснюється специфікою обов'язків військової служби, мають ризик для життя і здоров'я самих військовослужбовців і оточуючих.

Комплектування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України військовослужбовцями і проходження ними військової служби здійснюються відповідно до Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу”. Уповноважені посадові особи Держспецзв'язку попередньо вивчають склад призовників та здійснюють їх добір у військових комісаріатах. На військовослужбовців Держспецзв'язку

поширюється дія статутів Збройних Сил України та законодавство України, що встановлює загальний порядок і умови проходження військової служби.

Згідно ст. 1, п. 12. “Закону про військовий обов’язок і військову службу” жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час. У мирний час жінки можуть бути прийняті на військову службу та службу у військовому резерві тільки в добровільному порядку (за контрактом).

Жінки виконують військовий обов’язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов’язку в запасі та дотримання правил військового обліку.

Жінки із числа військовослужбовців Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством стосовно соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Зазначені пільги поширюються також на батьків із числа військовослужбовців Держспецзв’язку, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування в закладі охорони здоров’я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей).

Кожен громадянин України, вперше вступаючи на військову службу до Збройних Сил України, особисто складає Військову присягу на вірність Українському народу і скріплює її власноручним підписом. (ст. 2 п. 11 “Закону про військовий обов’язок...”) Приведення до Військової присяги має істотне правове значення, тому що саме з ним пов’язується покладання обов’язків військової служби в повному обсязі, в тому числі виконання бойових завдань, завдань в умовах надзвичайного стану і збройних конфліктів, військовослужбовець стає в повному обсязі суб’єктом дисциплінарної відповідальності.

Моменти приведення військовослужбовця до Військової присяги і початку військово-службових відносин не співпадають. Військово-службові відносини розпочинаються для кожної категорії військовослужбовців диференційовано (наприклад, для громадян, що поступили на військову службу за контрактом, – день вступу в силу контракту; для громадян, призваних на військову службу, що не перебувають в запасі – день вибуття з військового комісаріату суб'єкта України до місця проходження військової служби і т. п.), а приведення до військової присяги здійснюється після прибуття військовослужбовця до першого місця проходження військової служби після проходження початкової військової підготовки, термін якої не повинен перевищувати два місяці.

З початком військової служби зв'язується присвоєння військових звань громадянам, які не перебували в запасі і призвані на військову службу. Військова служба виконується у відповідному правовому стану громадянина військовому званні. Строки строкової військової служби в календарному обчисленні встановлюються: для солдатів і матросів, сержантів і старшин, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях – до 18 місяців; для осіб, які на час призову на строкову військову службу мають ступінь вищої освіти магістра – до 12 місяців. (Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України п. 18, зі змінами згідно Указу Президента України від 27 вересня 2021 року № 483/2021).

Перший контракт про проходження військової служби укладається: з військовослужбовцями, прийнятими на посади рядового складу – строком на 3 роки; з військовослужбовцями, прийнятими на посади сержантського і старшинського складу – строком від 3 до 5 років залежно від згоди сторін;

Контракт про навчання укладається з курсантами вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти на час їх навчання у цих навчальних закладах.

З курсантами випускного курсу інституту Держспецзв'язку не пізніше ніж за два місяці до закінчення закладу освіти укладається контракт про проходження військової служби у Держспецзв'язку (п. 21 Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями

Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України) на посадах осіб офіцерського складу на строк, визначений (абзацом сьомим п. 19 цього Положення).

Курсанти в разі дострокового розірвання контракту через небажання продовжувати навчання або через недисциплінованість, систематичне невиконання умов контракту військовослужбовцем, невиконання освітньої програми та в разі відмови від подальшого проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу після закінчення закладу вищої освіти, а також особи офіцерського складу, які звільняються з військової служби протягом п'яти років відшкодовують Міністерству оборони України та іншим центральним органам виконавчої влади, яким підпорядковані ці заклади освіти, витрати, пов'язані з їх утриманням у закладі вищої освіти, відповідно до порядку і умов, встановлених Кабінетом Міністрів України. У разі відмови від добровільного відшкодування витрат таке відшкодування здійснюється у судовому порядку.

Курсанти чоловічої статі, відрahовані з вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (ст. 25 п. 11. “Закону про військовий обов'язок...” (за винятком випадків, передбачених підпунктами “б”, “г”, “і” чи “ж” пункту 1 та підпунктами “б”, “г” чи “і” пункту 2 частини п'ятої статті 26 цього Закону), направляються у військові частини для подальшого проходження військової служби, якщо вони не вислужили встановленого строку строкової військової служби. При цьому у строк військової служби військовослужбовцям зараховується тривалість:

- ❖ строкової військової служби до вступу у вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти;
- ❖ військової служби за контрактом до вступу у вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти;
- ❖ військової служби під час навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти із розрахунку два місяці служби (навчання) за контрактом – за один місяць строкової військової служби. (ст. 25 п. 11. “Закону про військовий обов'язок...”).

Військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, які мають високу професійну підготовку, досвід практичної роботи на займаній ними посаді, визнані військово-лікарською комісією придатними за станом здоров'я для проходження військової служби, на їх прохання можуть бути залишені на військовій службі понад граничний вік перебування на військовій службі, за контрактом терміном до 5 років у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України.

Важливо знати, що згідно п. 48–1 “Положення...” час перебування військовослужбовців жінок у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, відпустці для догляду за дитиною, яка потребує домашнього догляду, тривалістю, визначеною в медичному висновку, зараховується до строку вислуги у військовому званні.

Відповідно до ст. 2 закону “Про військовий обов'язок і військову службу” військову службу громадяни виконують у Збройних Силах, інших військах, військових формуваннях і органах, про які говорилося раніше. Перелік осіб, що є військовослужбовцями, визначено Указом Президента України від 17.02.2021 р. Про внесення змін до “Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України”.

Військовослужбовцям Держспецзв'язку присвоюються наступні військові звання:

рядовий склад – солдат; старший солдат.

Сержантський і старшинський склад – молодший сержантський і старшинський склад – молодший сержант; сержант.

Старший сержантський і старшинський склад – старший сержант; головний сержант; штаб-сержант.

Вищий сержантський і старшинський склад – майстер-сержант; старший майстер-сержант; головний майстер-сержант.

Офіцерський склад: молодший офіцерський склад – молодший лейтенант; лейтенант; старший лейтенант; капітан.

Старший офіцерський склад – майор; підполковник; полковник.

Вищий офіцерський склад – бригадний генерал; генерал-майор. (п. 39 “Положення...”)

Чергове військове звання присвоюється після вислуги у військовому званні: молодшого лейтенанта, лейтенанта – 2 роки; старшого лейтенанта, капітана – 3 роки; майора – 4 роки; підполковника – 5 років. Строк вислуги у військовому званні полковника не встановлюється.

Для осіб офіцерського складу, які закінчили заклад освіти Держспецзв’язку, а також вищий військовий навчальний заклад іншого військового формування або військовий навчальний підрозділ закладу вищої освіти та здобули освітній ступінь магістра, строк вислуги у військовому званні лейтенанта зменшується на один рік.

Поняття “військовослужбовець” має наступні ознаки:

- ❖ по-перше, це фізична особа, як правило, громадянин України, не молодший 18 років, призваний на військову службу або поступив на військову службу в добровільному порядку (за контрактом), який із зарахуванням на військову службу, стає стороною військово-службових правовідносин;
- ❖ по-друге, він має відповідати вимогам законодавства про військову службу;
- ❖ по-третє, йому присвоюється в установленому порядку військове звання;
- ❖ по-четверте, він виконує функції в складі державних органів і організацій, в яких законом передбачена військова служба, в адміністративно-політичній сфері (оборона і військова безпека);
- ❖ по-п’яте, військовослужбовці приймають Військову присягу на вірність державі – Україні.

Відповідно до закону “Про військовий обов’язок і військову службу” військовослужбовець, як правило, проходить військову службу на військовій посаді. Відповідно до зазначеного Закону допускається можливість прикомандирування військовослужбовців до органів державної влади, іншим державних органів та установ, органів виконавчої влади суб’єктів України, міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів України, державних унітарних підприємств, майно яких

перебуває в державній власності, акціонерних товариств, 100% акцій яких перебуває у державній власності і які виконують роботу в інтересах оборони країни і безпеки держави.

Отже, основною ознакою поняття “військовослужбовець” є призов громадянина на військову службу і як наслідок зарахування його до складу органу, установи або організації, в якому законом передбачена військова служба, а також проходження військової служби у військовому званні.

Види (класифікація) військовослужбовців.

Значна за чисельністю соціальна група військовослужбовців і, головне, відмінності в обсязі повноважень в залежності від займаної посади і присвоєних військових звань, а також необхідність чітко встановленого порядку в службових відносинах – все це висуває потребу обґрунтування і офіційної класифікації військовослужбовців.

Підґрунтям для класифікації військовослужбовців можуть бути:

- ❖ види військової служби;
- ❖ службово-правове становище військовослужбовців;
- ❖ посадове становище військовослужбовців;
- ❖ характер повноважень військовослужбовців.

Стосовно до видів військової служби військовослужбовці діляться:

- ❖ за функціональним призначенням державних органів і організацій та відомчою ознакою – військовослужбовців, що проходять військову службу (в Збройних Силах, інших військ, військових формуваннях) і в державних органах;

- ❖ за способом вступу на військову службу та її проходження – на військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом, що є однією з форм військового обов’язку громадян України, і військову службу в добро-вільному порядку (за контрактом);

- ❖ за складом військовослужбовців – на солдатів, матросів, сержантів і офіцерів.

Найчисельнішим складом військовослужбовців є солдати і матроси, сержанти згідно законодавства України. Особи зазначеного складу є головними виконавцями завдань, що стоять перед військовою організацією будь-якої держави.

Наступним складом військовослужбовців є офіцери. За законодавством України офіцерський корпус комплектується в основному військовослужбовцями, які проходять військову службу в добровільному порядку (за контрактом).

За службово-правовим становищем усі військовослужбовці діляться на начальників і підлеглих. Зазначену класифікацію обумовлюють особливі принципи військової служби: єдиноначальність, субординація, військова дисципліна, складна сутність військово-службових відносин, і вимоги статутів ЗС України. За своїм службовим положенням і військовим званням одні військовослужбовці стосовно інших є начальниками інші підлеглими. Військовослужбовці можуть бути начальниками за службовим станом і за військовим званням.

Начальник має право віддавати підлеглому накази і вимагати їх виконання. Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані на службі, хоча б і тимчасово, є прямими начальниками. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником. Службове підпорядкування в перерахованих випадках визначається посадою військовослужбовців. Підлеглий зобов'язаний беззаперечно виконувати накази начальника.

Незалежно від службового становища одні військовослужбовці є для інших військовослужбовців начальниками залежно від їх військових звань. Так, наприклад, генерали армії, адмірали флоту є начальниками для старших і молодших офіцерів, сержантів, старшин, солдатів і матросів, а сержанти і старшини є начальниками для солдатів і матросів однієї з ними військової частини.

Крім того, службові взаємини між військовослужбовцями можуть визначатися командиром (начальником), т. ін. При спільному виконанні обов'язків військовослужбовцями їх начальник може визначити, хто з них буде в тому чи іншому випадку начальником. Якщо це не визначене, начальником є старший за посадою, а за рівних посадах – старший за званням.

Військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням не являються у відношенні до інших військовослужбовців їх

начальниками і підлеглими, можуть бути старшими і молодшими. Старшинство визначається військовими званнями військовослужбовців. Старші за військовим званням у разі порушення молодшими військової дисципліни, громадського порядку, правил поведінки, носіння військової форми одягу і виконання військового вітання повинні вимагати від них усунення цих порушень. Молодші за званням повинні безумовно виконувати ці вимоги старших.

Ознакою, що визначає начальника, може також служити право накладати стягнення на підлеглих. Особи, які мають право накладати дисциплінарні стягнення на військовослужбовців, визначені в Дисциплінарному статуті ЗСУ.

За посадовим становищем військовослужбовці діляться на виконуючих військову службу на військових посадах, на державних посадах державної служби та виконуючих військову службу не на військових чи інших посадах.

Як правило, військову службу військовослужбовці виконують на військових посадах, передбачених штатами військових частин, органів військового управління або організацій. Однак в ряді випадків військовослужбовець може виконувати військову службу не на військовій посаді. До таких випадків належить прикомандирування військовослужбовців до органів, організацій і установ, в яких виконання військової служби не передбачено, а також знаходження в розпорядженні відповідного командира або начальника.

В залежності від характеру повноважень, що визначають роль і ступінь участі в здійсненні державно-владних функцій військовослужбовці можуть бути розділені на керівників, фахівців (виконавців) і допоміжний (забезпечуючий) персонал.

Під керівниками стосовно державних службовців зазвичай розуміються особи, які очолюють органи та їх структурні підрозділи. Керівник стосовно військовослужбовців іменується “командиром” або “начальником”. До цієї категорії належать військовослужбовці що:

- ❖ очолюють орган військового управління, військових частин, з’єднання, а також установи та організації, що входять до системи

державних органів і організацій, в яких передбачена військова служба, і їх заступники;

❖ очолюють структурні підрозділи органів військового управління, військових частин, з'єднань, установ і організацій, і їх заступники.

Термін “начальник” має в даному випадку дещо інший зміст у порівнянні з раніше зазначених. Різниця термінів “командир” і “начальник” полягає в функціональному призначенні очолюваних ними органів і відповідно до цього виконуваних командирами і начальниками функцій. Командири та їх заступники очолюють військові частини і з'єднання, а також їх структурні підрозділи, тобто органи і організації, що мають бойове призначення.

Начальники управлінь та їх заступники очолюють, по-перше, органи управління військовими частинами, з'єднаннями, об'єднаннями (начальники управлінь та служб управління оперативного командування, начальники штабів об'єднань, з'єднань, бригад і т. ін.); по-друге, органи і організації та їх структурні підрозділи, призначені для забезпечення функціонування або мають допоміжне значення для органів і організацій, що мають бойове призначення (начальник військового навчального закладу, навчального центру, складу і т. ін.); по-третє, структурні підрозділи органів і організацій, що мають бойове призначення, але здійснюють допоміжні функції (начальник медичної служби, стройового відділу, відділу кадрів, служби постачання, начальник автомобільної служби і т. ін.).

Отже, будь-який командир є начальником для своїх підлеглих, але не будь-який начальник є командиром. Відмінність полягає в повноваженнях щодо управління підлеглими органами, установами, організаціями.

Під командуванням слід розуміти ту діяльність органів стройового управління армії, яка спрямована на організацію і зміцнення боєздатності військових частин і з'єднань (шляхом відповідної бойової підготовки їх особового складу, виховання і навчання) і на використання військ в бойових операціях.

Адміністративно-господарська діяльність полягає в тому, щоб забезпечити органам стройового управління успішне виконання

поставлених перед ними завдань. Отже, завдання, які вирішуються ними, є підлеглими, хоча і мають велике значення.

Командири (командувачі) наділяються як командними повноваженнями, тобто повноваженнями з оперативного управління бойовими діями підлеглих частин, з'єднань, військ, так і адміністративно-господарськими. Начальники наділяються тільки адміністративно-господарськими повноваженнями.

Територіальними (місцевими) органами військового управління є військові комісаріати, очолювані військовими комісарами. Керівництво гарнізонної та комендантської службою здійснюють начальник гарнізону (старший морський начальник) і військовий комендант.

Поняття статусу військовослужбовця і його зміст. Загальний правовий статус особистості включає в себе загальні права та обов'язки, що належать всім громадянам (як загальні конституційні, так і загальні галузеві права та обов'язки особистості). Спеціальні правові статуси особистості – права і обов'язки, що конкретизують і доповнюють загальні права і обов'язки з урахуванням специфіки соціального, службового та іншого становища особистості. Отже, одна і та ж особа може бути одночасно носієм різних правових статусів залежно від займаного ним соціального положення.

В Україні зміст конституційно-правового статусу людини і громадянина складають права, свободи, обов'язки і гарантії, закріплені Конституцією та іншими нормативними правовими актами. Спеціальний статус відображає особливості положення певної категорії громадян, в тому числі військовослужбовців. Зазначені категорії, базуючись на загальному (конституційному) статусі громадянина, можуть мати свою специфіку, додаткові права, обов'язки, пільги, передбачені поточним законодавством. Таким чином, зміст конституційно-правового статусу людини і громадянина конкретизується в статусі громадян, що об'єднуються за ознакою виконання ними відповідно до закону військової служби.

В даному випадку загальне конкретизується в особливому, тобто правовий статус тих чи інших категорій громадян, об'єднаних не тільки

приналежністю до українського громадянства, але і іншими специфічними ознаками, якими є зазначені раніше особливості військової служби.

Спеціальний правовий статус військовослужбовця. Зміст даного поняття становлять спеціальні права і обов'язки, пов'язані з особливостями діяльності військовослужбовців. Військовослужбовці при знаходженні на бойовому чергуванні (бойовій службі в складі ССО), в добовому і гарнізонному нарядах, а також у випадках залучення для ліквідації наслідків стихійних лих і в інших надзвичайних обставинах виконують спеціальні обов'язки, що встановлюються законодавством та іншим центральним Збройних Сил України, які носять, як правило, тимчасовий характер.

Законодавство передбачає загальні права військовослужбовців. Наприклад, права на зберігання, носіння, застосування та використання зброї в порядку, визначеному законодавством України; службове зростання, збільшення грошового утримання з урахуванням результатів і стажу служби, рівня кваліфікації та ін.

Зазначені обов'язки і права притаманні всім військовослужбовцям незалежно від відомчої належності та посади. Саме загальні права та обов'язки військовослужбовців, становлять основний зміст спеціального правового статусу військовослужбовців.

Кожен військовослужбовець також має посадові обов'язки, які визначають обсяг і межі практичного виконання доручених йому відповідно до займаної посади функцій і завдань. Ці обов'язки визначаються військовими статутами, а також посібниками, настановами, положеннями, інструкціями або письмовими наказами прямих начальників. Відповідні зазначеним обов'язків посадові права покликані створити військовослужбовцю сприятливі умови для їх виконання. Посадові обов'язки та права складають зміст посадового статусу конкретного військовослужбовця.

Особливості правового становища окремих груп, видів, категорій військовослужбовців визначаються законодавством.

Так, відповідно до закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" громадяни проходять військову службу за призовом, а також в добровільному порядку, тобто за контрактом. Обсяг їх прав,

обумовлених військовою службою та пов'язаних з державним матеріальним забезпеченням, значно відрізняється, що пояснюється відмінністю сутнісного змісту цих двох видів виконання військової служби.

Спеціальний правовий статус військовослужбовців є складною за своєю структурою правовою конструкцією. Як було зазначено раніше, громадянин, ставши військовослужбовцем, отримує загальні, спеціальні та посадові обов'язки і відповідні їм права. Окремі групи військовослужбовців, що виконують відповідно до закону військову службу не тільки в Збройних Силах, а й в інших військових формуваннях і органах, в силу специфіки їхніх цілей і задач, які зумовлюють специфічні напрямки їх діяльності, наділяються законом особливими повноваженнями.

Таким чином, в структурі спеціального правового статусу можна виділити загальну, спеціальну, особливу і одиничну складові частини. Залежно від рівня узагальнення (всі військовослужбовці, окрема їх категорія, конкретний військовослужбовець) можна говорити відповідно про різних поєднаннях загальної, спеціальної, особливої і одиничною складових частин спеціального правового статусу військовослужбовців. Так, маючи на увазі всіх військовослужбовців, можна говорити про загальну частину спеціального правового статусу військовослужбовців. Правове становище окремої категорії військовослужбовців, наприклад офіцерів, підрозділяється на загальну і особливу частини, а якщо мати на увазі офіцера, виконуючого обов'язки начальника варти і начальника патруля, то і спеціальну частину.

Межі що виділяються складовими частинами спеціального правового статусу умовні, тому що в дійсності вони (частини) обумовлюють одна одну, взаємозалежні базуються на конституційно-правовому статусі людини і громадянина.

З викладеного можна зробити висновок, що правовий статус військовослужбовця не результат простого, механічного поєднання загального і спеціального правового статусу військовослужбовців, в його рамках взаємодіють обидві ці частини. Саме в силу такої взаємодії конституційні права, свободи та обов'язки конкретизуються в нормах військового законодавства з урахуванням можливостей їх реалізації в

умовах Збройних Сил, інших військ, військових формувань і органів, що тягне за собою деякі обмеження в правах і свободах. Отже, правовий статус військовослужбовця як специфічного суб'єкта права включає в себе сукупність прав, свобод, гарантованих державою, а також обов'язків і відповідальності, юридично закріплених у Конституції та законодавстві України з метою виконання даною категорією осіб військової служби в складі військової організації держави.

2. Права і обов'язки військовослужбовців.

Під правами військовослужбовця маються на увазі обумовлені Конституцією України, встановлені державними законами, іншими нормативними правовими актами та охоронювані державою можливості ефективного виконання військової служби.

Військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України. На них поширюються положення Закону України “Про вибори Президента України” ст. 5. Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”.

Але, як вже було зазначено раніше, військовослужбовцям для успішного здійснення службової діяльності надаються особливі (загальні) права, які не пов'язані з конкретними військовими або іншими посадами і виконанням спеціальних обов'язків.

До них відносяться права військовослужбовців:

- ❖ на зберігання, носіння, застосування та використання зброї в порядку, визначеному законодавством та статутами Збройних Сил України;
- ❖ на ознайомлення з документами, що визначають їх права і обов'язки щодо займаної військової посади, критеріями оцінки якості роботи та умови кар'єрного росту, а також на організаційно-технічні умови, необхідні для виконання ними посадових обов'язків;
- ❖ на отримання в установленому порядку інформації та матеріалів, необхідних для виконання посадових обов'язків;

- ❖ на відвідування в установленому порядку для виконання посадових обов'язків підпорядкованих військових організацій;
- ❖ на прийняття рішень і участь в їх підготовці відповідно до посадових обов'язків;
- ❖ на участь за власною ініціативою у конкурсі на заміщення вакантної військової посади;
- ❖ на просування по службі, збільшення грошового утримання з урахуванням результатів і стажу служби, рівня кваліфікації;
- ❖ на перепідготовку (перекваліфікацію) і підвищення кваліфікації за рахунок коштів відповідного бюджету;
- ❖ на пенсійне забезпечення з урахуванням стажу військової служби.

Нормативними правовими актами, що регламентують службову діяльність військовослужбовців, безпосередньо не передбачене право на проведення на їх вимогу службової (адміністративного) розслідування для спростування відомостей, що ганьблять їхню честь, гідність та ділову репутацію. Однак за бажанням військовослужбовця таке право їм може бути реалізовано шляхом подачі скарги в порядку, встановленому Дисциплінарного статуту ЗС України. Військовослужбовець має право направляти пропозиції чи заяви старшому начальнику до міністра оборони включно, в органи військової юстиції та інші органи державної влади і управління .

Права військовослужбовців на матеріальне забезпечення та деякі інші права, також мають матеріальну природу, що відносяться до їх загальних прав, покликані опосередковано забезпечувати ефективність їх діяльності шляхом реалізації моральних і матеріальних стимулів. Причому часто під ними розуміються пільги, для компенсації військовослужбовцям обмежень деяких загальногромадянських прав і свобод, зумовлених особливостями військової служби. Дійсно, з одного боку, вони тісно переплітаються з окремими особистими правами військовослужбовців, а з іншого – створюють самостійне суб'єктивне право військовослужбовців на пільги, під якими розуміються певні переваги, що надаються громадянам у зв'язку з військовою службою, або повне чи часткове звільнення їх від деяких державних обов'язків.

Час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Військовослужбовцям гарантується свобода наукової, технічної та художньої творчості.

За військовослужбовцями, які до призову працювали на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності і господарювання, зберігається при звільненні з військової служби право на працевлаштування їх в тримісячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або їх правонаступники на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу.

Держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, в разі відповідного звернення зазначених осіб.

Військовослужбовці при звільненні з військової служби мають право на вибір місця проживання в будь-якому населеному пункті України або в іншій державі відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів.

Право військовослужбовців на матеріальне забезпечення та відпочинок включає права:

❖ на грошове забезпечення, що складається з місячного окладу відповідно до займаної посади і місячного окладу відповідно до присвоєного військового звання, місячних (наприклад, процентна надбавка за вислугу років) та інших надбавок та інших додаткових грошових виплат (наприклад, одноразова грошова винагорода за підсумками навчального (календарного) року;

❖ на щорічну основну відпустку тривалістю в залежності від терміну військової служби в пільговому обчисленні, який за бажанням військовослужбовця може бути надано по частинах. Військовослужбовці мають право також на додаткові відпустки: навчальні, творчі, через особисті обставини, через хворобу, а військовослужбовці-жінки – на відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та для догляду за дитиною;

❖ на медичне обслуговування військовослужбовців і членів їх сімей, в тому числі після виходу військовослужбовців на пенсію.

Службовий час і час відпочинку військовослужбовців. Загальна тривалість службового часу військовослужбовців на тиждень не може перевищувати нормальної тривалості робочого часу за відповідний період, визначеної законодавством України. Розподіл службового часу військовослужбовців протягом доби і протягом тижня у військових частинах здійснюється таким чином, щоб забезпечити у військовій частині постійну бойову готовність і проведення занять з бойової підготовки та створити умови для підтримання порядку, військової дисципліни та виховання військовослужбовців, підвищення їх культурного рівня, всебічного побутового обслуговування, відпочинку і харчування. Розподіл службового часу військовослужбовців визначається розпорядком дня, який затверджує відповідний командир (начальник) у порядку, визначеному статутами Збройних Сил України.

Для військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби, встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для військовослужбовців строкової військової служби і курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів та курсантів вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи – шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всього особового складу, крім військовослужбовців, залучених до виконання службових обов'язків.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців здійснюється відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”. Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, які звільняються зі

служби за станом здоров'я, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 50 відсотків місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби.

Військовослужбовцям виплачуються грошова допомога на оздоровлення та державна допомога сім'ям з дітьми в порядку і розмірах, що визначаються законодавством України.

На військовослужбовців поширюються права і соціальні гарантії, передбачені Законом України “Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист”.

Діти військовослужбовців, державних службовців та інших працівників, які загинули під час виконання службових обов'язків, мають право вступу до навчальних закладів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України поза конкурсом.

Шкода, заподіяна майну військовослужбовця, державного службовця або іншого працівника Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України чи майну членів його сім'ї у зв'язку з виконанням службових обов'язків, відшкодовується в повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб у порядку, встановленому законом.

Для захисту своїх прав і законних інтересів військовослужбовець може використовувати право на звернення зі скаргою в порядку підлеглості до вищестоящої посадової особи для вирішення спорів, пов'язаних з військовою службою.

Військовослужбовці мають право на наступні пільги: – на матеріальне забезпечення Стаття 12. Забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями.

Держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у межах норм і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР, іншими законами, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Житлові пільги полягають в збереженні житлоплощі (житлових приміщень) та права на неї, право на додаткову житлову площу окремих категорій військовослужбовців. Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей, які проживають разом з ними, забезпечуються службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства. Військовослужбовцям, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше, та членам їх сімей надаються жилі приміщення для постійного проживання або за їх бажанням грошова компенсація за належне їм для отримання жиле приміщення. Такі жилі приміщення або грошова компенсація надаються їм один раз протягом усього часу проходження військової служби;

Одруженим курсантам третього і наступних курсів (слухачам та курсантам із числа військовослужбовців військової служби за контрактом незалежно від курсу) в разі відсутності сімейного гуртожитку в розташуванні вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти виплачується грошова компенсація за місцем навчання за тимчасовий піднайом (найм) жилого приміщення поза розташуванням вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти в порядку і розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Для військовослужбовців офіцерського складу у разі відсутності службового жилого приміщення військова частина зобов'язана орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовців та членів їх сімей або за їх бажанням виплачувати грошову компенсацію за піднайом (найом) жилого приміщення. Розмір і порядок виплати військовослужбовцям грошової компенсації за піднайом (найом) ними жилих приміщень визначаються Кабінетом Міністрів України. П. 1. Ст. 12 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”.

Курсантам вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти з числа військовослужбовців строкової військової служби та осіб, які не проходили військову службу до зарахування на навчання, за відмінні і добрі оцінки в навчанні за

результатами екзаменаційних сесій підвищуються посадові оклади в порядку і розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Курсантам (слухачам) – відмінникам навчання можуть бути призначені стипендії Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, іменні стипендії тощо.

“Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України” передбачає:

❖ пільги в галузі охорони здоров'я які полягають у безкоштовному забезпеченні ліками, наданні путівок на санаторно-курортне лікування зі знижкою оплати їх вартості або безкоштовно;

❖ пільги в галузі освіти і культури, які охоплюють переваги під час вступу (відновленні) до освітніх закладів, навчанні в них, при користуванні культурно-освітніми установами, спортивними спорудами;

❖ пільги з перевезень, які полягають в наданні права безкоштовного проїзду при переведенні до нового місця служби, при поїздках в основну та додаткові відпустки, направлення на лікування на всіх видах громадського транспорту – міського, приміського і місцевого сполучення (крім таксі), а також безкоштовної перевезення усіма видами транспорту (крім повітряного) до 20 тон особистого майна з колишнього місця проживання на нове у зв'язку зі звільненням зі служби і при переведенні на нове місце служби.

Особливою різновидом загальних прав військовослужбовців є право на заохочення, які є потужними стимулами в службовій діяльності військовослужбовців. Правом на заохочення володіють не всі військовослужбовці, а тільки ті, які нормативними правовими актами уповноважені їх застосовувати, тобто командири і начальники.

Для того щоб заохочення зіграло свою стимулюючу роль, воно повинно бути: 1) обґрунтованим, тобто застосовано за конкретні позитивні результати у військово-службовій діяльності або заслуги; 2) своєчасним; 3) справедливим (вагомим, значущим), тобто міра заохочення повинна відповідати результату або заслугі; 4) застосовано строго індивідуально, за конкретні особисті позитивні результати і заслуги конкретного військовослужбовця, а не колективу в цілому, в штаті якого він знаходиться.

У той же час індивідуальний підхід не виключає можливості заохочення всього особового складу підрозділу (військової частини, корабля і т. ін.), Якщо позитивний результат досягнуто в результаті колективної діяльності.

Підвищенню ефективності виховного впливу заохочення сприяє використання його різних видів з дотриманням поступовості в їх застосуванні, від нижчих видів заохочень до вищих. Але поступовість не виключає можливості заохочення військовослужбовця за особливі заслуги відразу ж одним із вищих видів заохочення.

Заохочення має здійснюватися з дотриманням принципу гласності, з доведенням його до військовослужбовців підрозділу (військової частини і т. ін.).

Оголошене заохочення повинно бути обов'язково виконано, завершитися вчиненням певної дії (врученням грамоти, подарунка, грошей, скасуванням наказу про покарання, внесенням відповідного запису в картку заохочень і стягнень і т. ін.).

Суб'єктивне право командира (начальника) із застосування заохочення передбачає надану йому можливість на свій розсуд застосовувати види заохочень, передбачених статутами й іншими нормативними правовими актами. Військовослужбовець суб'єктивного права на застосування до нього будь-якого виду заохочення не має. Він не може вимагати від командира (начальника) застосувати до нього заохочення. У той же час він може мати законний інтерес в застосуванні до нього того чи іншого заохочення, яке тягне для нього отримання будь-яких прав і пільг. Присвоєння звання ветерана військової служби, учасника бойових дій при службі та при настанні пенсійного віку по старості тягне придбання певних прав і пільг.

Права командирів (начальників) щодо застосування різних видів заохочень диференційовані в залежності від їх службово-посадового становища, займаної військової посади і військового звання.

Коли командир (начальник) вважає, що наданих йому прав недостатньо, він може клопотати про заохочення військовослужбовців старшим командиром (начальником).

Обов'язки військовослужбовця. Під обов'язками військовослужбовця маються на увазі обумовлені Конституцією України і встановлені

державними законами, іншими нормативними правовими актами для обов'язкового здійснення функції (основні дії), що становлять у своїй сукупності сутність виконання військової служби.

Військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі – Збройні Сили України та інші військові формування), посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Закон “Про військовий обов'язок і військову службу” 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ (Редакція станом на 01.01.2022). Обов'язки поділяються на загальні і спеціальні (посадові).

До загальних відносяться наступні обов'язки: підготовка громадян до військової служби; приписка до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку; бути вірними Військовій присязі, беззавітно служити своєму народу, мужньо і вміло захищати свою Батьківщину; суворо дотримуватися Конституції і законів України, вимог загальновійськових статутів, беззаперечно виконувати накази командирів; дорожити честю і бойовою славою захисників народу, честю військового звання і військовим товариством; удосконалювати військову майстерність, тримати в постійній готовності до застосування озброєння і військову техніку, берегти військове майно; бути дисциплінованими, пильними, зберігати державну і військову таємницю; дотримуватися загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів України.

Військовослужбовець має посадові обов'язки, які визначають обсяг і межі практичного виконання доручених йому відповідно до займаної посади функцій і завдань. Ці обов'язки визначаються військовими статутами, а також посібниками, настановами, положеннями, інструкціями або письмовими наказами прямих начальників. Посадові обов'язки можуть бути класифіковані за їх цільовим призначенням (видах посадових

обов'язків), за категоріями військовослужбовців, на яких вони покладаються, і за видами посад, якими ці обов'язки визначені.

Посадові обов'язки діляться також на загальні (наприклад, всіх прямих начальників) і конкретні (наприклад, посадові обов'язки за типовими посадами: командир бригади, батальйону, роти, взводу і т.ін.; для корабельного складу Військово-Морського Флоту вони закріплені в Корабельному статуті ВМФ).

Для військовослужбовців, які перебувають на інших посадах, розробляються і затверджуються відповідними посадовими особами положення і функціональні обов'язки, в яких враховуються особливості і специфіка конкретної військової посади.

Посадові права носять забезпечувальний характер, їх обсяг покликаний створити військовослужбовцю належні умови для виконання обов'язків.

Військовослужбовці при знаходженні на бойовому чергуванні (бойовій службі), в добовому і гарнізонному нарядах, а також залучаються для ліквідації наслідків стихійних лих, і в інших надзвичайних обставинах виконують спеціальні обов'язки, які встановлюються законами, іншими нормативними правовими актами України і носять, як правило, тимчасовий характер. Так, військовослужбовці, призначені до складу варті і що приступили до виконання обов'язків, виконують їх строго певний час в відповідності до призначення варті. На період виконання спеціальних обов'язків військовослужбовець, як правило, звільняється від своїх постійних посадових обов'язків.

Для виконання спеціальних обов'язків військовослужбовці наділяються спеціальними правами, що визначаються законодавчими актами.

3. Заборони та обмеження, пов'язані з військовою службою

Поняття заборон і обмежень. У ст. 2 Закону “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (Редакція від 01.08.2021) записано: “Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України”. Але військова служба пов'язана з низкою правообмежень і прямих заборон для військовослужбовців. Вони ґрунтуються на нормах міжнародного права,

не суперечать міжнародним нормативно-правовим актам та відповідають світовій практиці.

Особливістю правового статусу військовослужбовців в Україні є те, що вони користуються конституційними правами і свободами з певними обмеженнями. Так ст. 9 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України передбачає, що військовослужбовці мають права і свободи з урахуванням особливостей, що визначаються Конституцією України, законами України з військових питань, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами.

У відповідності до ст. 17 Закону України “Про Збройні Сили України” від 06.12.1991 № 1934-XII (Редакція станом на 01.08.2021). військовослужбовці можуть бути обмежені у свободі пересування, вільному виборі місця проживання, праві вільно залишати територію України. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України встановлює, що військовослужбовці строкової служби у вільний від занять та робіт час мають право вільно переміщатися по території військової частини, а під час звільнення – і в межах гарнізону. Виїзд офіцерів, сержантів, старшин, рядових, що проходять військову службу за контрактом, за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється. Військовослужбовці, які є носіями державної таємниці мають право залишити територію України тільки з дозволу відповідного державного органу.

У нашій країні, діють норми, які передбачають обмеження політичних прав військовослужбовців. Ці обмеження стосуються участі в політичній діяльності, участі у мітингах, демонстраціях, страйках та особливостей реалізації виборчих прав військовослужбовців.

Законом України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” встановлено, що військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів, організація військовослужбовцями страйків і участь у їх проведенні не допускається. Зокрема, ст. 17 Закону України

“Про Збройні Сили України” передбачає, що військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби. Вони можуть бути членами громадських організацій, статутні положення яких не суперечать засадам діяльності ЗС України і можуть брати участь в їх роботі у вільній від обов’язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов’язків військової служби. Крім того, Конституцією України не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій у військових формуваннях.

Наступне обмеження соціальних прав військових стосується здійснення інших видів трудової діяльності, крім проходження військової служби. Адже військовослужбовець передусім зобов’язаний виконувати свої службові обов’язки, а держава повинна забезпечувати йому за це гідне існування. За законом України “Про засади запобігання і протидії корупції”, військовим забороняється займатися підприємницькою діяльністю та іншою оплачуваною роботою. Водночас не заборонено викладати, займатися наукою і творчістю. Також армійцям дозволено проводити медичну, інструкторську та суддівську практику зі спорту. Не може розглядатися як порушення вимог закону зайняття військовослужбовцями такими видами діяльності, наприклад, як хобі, тобто виготовлення предметів не для продажу, обміну, а лише для власного споживання.

Закон забороняє військовослужбовцям організацію страйків та участь у їх проведенні. Водночас законодавство передбачає можливість оскарження неправомірних рішень та дій. Стаття 55 Конституції України гарантує право на оскарження в суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Також військовослужбовцям надається право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також до відповідних міжнародних судових установ. Водночас скарги, пов’язані з проходженням служби, подаються, розглядаються і вирішуються відповідно до Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України та Статуту внутрішньої служби, якими передбачено певні особливості щодо порядку їх надання і вирішення.

На незаконні дії чи розпорядження командирів військовослужбовець подає скаргу безпосередньому начальнику тієї особи, чію дію він оскаржує, а якщо особа, по чійї вині порушені права, невідома, то скарга подається за командою. Заборонено подавати скарги під час бойового чергування, в добовому наряді та під час занять.

Законодавство України дозволяє військовим та їхнім родинам створювати громадські об'єднання і бути їх членами. Їхня діяльність також може бути спрямована на захист соціальних прав військовослужбовців, а співпраця з Міністерством оборони України сприяє ефективності такого захисту. Однак громадські організації військовослужбовців не повинні втручатися у професійну компетенцію відомства.

Важливо, що в законодавстві України немає прямої заборони на реалізацію військовослужбовцями конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Водночас реалізація військовослужбовцями цих прав не повинна порушувати норми законодавства стосовно збереження державної таємниці. Крім того, військовослужбовці не повинні обговорювати та піддавати критиці накази командирів і начальників.

Законодавством України не обмежується право військовослужбовця бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України.

Разом з тим під час виборчого процесу існує ряд застережень щодо участі кандидатів військовослужбовців, а саме:

- ❖ дотримання встановлених Законами України обмежень в частині що стосується заборони використання для проведення передвиборної агітації службового транспорту, зв'язку, устаткування, приміщення, інших об'єктів та ресурсів за місцем роботи, службових чи виробничих нарад, зборів колективу, а також залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов'язаної з проведенням передвиборної агітації підлеглих їм осіб за місцем роботи (у робочий час);
- ❖ зменшення можливості виконувати завдання передбачені службовими обов'язками внаслідок здійснення передвиборчої діяльності;

❖ можливість втручання політичних партій в повсякденну діяльність Збройних Сил України через військовослужбовців, які балотуються від зазначених партій та знаходяться в їх списках.

З метою врегулювання питань, щодо реалізації військовослужбовцями Збройних Сил України права бути обраним та дотримання встановлених законодавством обмежень пропонується:

❖ створювати належні умови для здійснення права військовослужбовців балотуватися кандидатом у народні депутати України, зокрема надання передбачених Законом України “Про вибори народних депутатів України” відпусток;

❖ вживати заходи, щодо дотримання військовослужбовцями, які балотуються в народні депутати України встановлених законодавством обмежень, щодо участі у діяльності політичних партій (рухів), проведенні передвиборної агітації, участі у голосуванні;

❖ не допускати будь-якого впливу політичних партій та рухів на діяльність військових формувань Збройних Сил України;

❖ довести кожному військовослужбовцю щодо обов’язків при проведенні передвиборної агітації постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь.

Військовослужбовці, обрані на виборні посади до місцевих рад, на яких вони працюють на постійній основі, прикомандировуються до відповідних місцевих рад із залишенням на військовій службі. Час роботи військовослужбовця на виборній посаді в місцевій раді, на якій він працює на постійній основі, зараховується до вислуги років на військовій службі. Після закінчення строку повноважень у місцевій раді військовослужбовець направляється в розпорядження військового формування, де він проходив службу до обрання, для подальшого проходження служби на попередній посаді, а за її відсутності – на іншій рівноцінній посаді

Військовослужбовці вправі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відкрито висловлювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Командири (начальники) військових з’єднань та частин надають можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях та

релігійних обрядах у вільний від виконання обов'язків військової служби час. П. 1 ст. 6. “Закону України Про соціальний і правовий захист...”.

Особам, релігійні переконання яких перешкоджають проходженню строкової військової служби, надається право на проходження альтернативної (невійськової) служби відповідно до Закону України “Про альтернативну (невійськову) службу”. П. 5. Ст. 6. “Закону України Про соціальний і правовий захист...”.

Військовослужбовець не має права отримувати від фізичних та юридичних осіб винагороди (подарунки, грошові винагороди, позики, послуги, оплату розваг, відпочинку, транспортних витрат й інші винагороди), пов'язані з виконанням обов'язків військової служби, за винятком цінних подарунків (у тому числі іменних) і грошових сум, якими військовослужбовці нагороджуються в порядку заохочення. В якості подарунка (винагороди) розглядаються матеріальні або майнові цінності. Отже, в контексті зазначеної норми подарунком слід вважати:

- ❖ безоплатну передачу фізичним або юридичною особою (далі – дарувальником) військовослужбовцю речі у власність;
- ❖ безоплатне зобов'язання дарувальника перед військовослужбовцем передати річ у власність або майнове право;
- ❖ безоплатне звільнення військовослужбовця від майнового обов'язку перед дарувальником;
- ❖ безоплатне зобов'язання дарувальника звільнити військовослужбовця від майнового обов'язку перед дарувальником.

Дане поняття включає в себе і надання різних послуг і привілеїв, наприклад, оплату розваг, відпочинку, лікування, оплату відряджень, передачу в користування квартир, будинки, дачі, автомобіля; переваг у виконанні роботи, в навчанні; надання кредитів і позик із заниженим відсотком; отримання очевидно завищеної заробітної плати (винагороди) за додаткову роботу (наукову, педагогічну, творчу) і т. д.

У той же час в ході відряджень, інспекційних поїздок і т. ін. військовослужбовцям не забороняється користуватися послугами приймаючої сторони з організації розміщення, харчування, надання транспорту в межах, необхідних для виконання мети поїздки. На практиці

винагорода (подарунок, грошову винагороду і т. ін.) вважається прийнятним в зв'язку з виконанням обов'язків військової служби, якщо:

- ❖ в договорі дарування або в інших документах, пов'язаних з винагородою, або на подарунок вказана посада особи, яка його прийняла;

- ❖ винагороду вручено за місцем роботи або під час участі військовослужбовця в заходах (в тому числі переговорів, нарад, засідань, відряджень і т. ін.), в яких він представляє відповідну організацію чи орган.

У той же час військовослужбовці в порядку заохочення можуть бути нагороджені цінними подарунками в тому числі і грошовими сумами. Прийняття військовослужбовцями подарунків у зв'язку з виконанням військово-службових обов'язків може бути здійснено тільки в порядку заохочення в дисциплінарному порядку.

Законодавством України встановлено два обмеження при реалізації військовослужбовцями права на свободу слова. По-перше, вони не повинні розголошувати державну таємницю.

По-друге, реалізуючи право на свободу слова, військовослужбовці не мають права обговорювати і критикувати накази командира.

Висновки

Отже, відповідно до статті 2 Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу” військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Порядок проходження громадянами України військової служби, їх права та обов'язки визначаються цим Законом, відповідними положеннями про проходження військової служби громадянами України, які затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами.

Соціальний захист військовослужбовців – це діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення

матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Військова служба в Україні організується з дотриманням конституційної вимоги про відокремлення церкви і релігійних організацій від держави.

Питання для самоконтролю.

Хто є військовослужбовцем за українським законодавством?

Що розуміється під статусом військовослужбовця?

Яка структура статусу військовослужбовця?

Які права має військовослужбовець?

Які обов'язки покладаються на військовослужбовця?

Які обмеження прав військовослужбовців передбачені законодавством?

Список використаної та рекомендованої літератури.

Закон “Про військовий обов'язок і військову службу” 25 бер. 1992 р. № 2232-ХІІ (Редакція станом на 01.01.2022).

Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України П.18, зі змінами згідно Указу Президента України від 27 вересня 2021 року № 483/2021).

Закон України “Про Збройні Сили України” від 06.12.1991 № 1934-ХІІ (Редакція станом на 01.08.2021).

Статути Збройних Сил України.

Закон України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб” від 09.04.1992 № 2262-ХІІ (Редакція станом на 24.11.2021).

Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих питань виконання військового обов'язку і військового обліку” Верховна Рада України; Закон від 30.03.2021 № 1357-ІХ.

Закон Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію. від 21.10.1993 № 3543-ХІІ.

Закон “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, (Редакція станом на 01.01.2022).

Закон Про альтернативну (невійськову) службу – Верховна Рада від 12.12.1991 № 1975-ХІІ (Редакція станом на 23.04.2021).

ЛЕКЦІЯ 2.1.2 ШЛЮБ І СІМ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.

План

Вступ

1. Сімейне право України: поняття і предмет правового регулювання.
2. Умови й порядок одруження. Укладення шлюбу з військовослужбовцем та його розірвання в умовах воєнного стану.
3. Особисті й майнові права та обов'язки подружжя дітей.

Висновки

Вступ

Офіцер – це також людина, що живе не однією службою. Є в нього певні особисті прагнення, інтереси, бажання, для реалізації яких потрібні відповідні умови. Офіцер мріє про власну оселю, гарну, працювиту та лагідну дружину, веселих, здорових й розумних дітей. З цією метою у позаслужбовий час його побут дуже схожий на побутове життя цивільної молоді.

Стосунки, що виникають між сучасними молодими людьми значно відрізняються від тих, що були навіть 15-20 років тому. Чинниками, що впливають на їх становлення, є розвиток демократії в суспільстві; вплив засобів масової інформації, в тому числі й мережі Інтернет; вплив культурної революції, яка відбулася в західних країнах приблизно 30–50 років тому; гендерної революції, тобто створення умов для рівних можливостей осіб в матеріальному та соціальному відношенні незалежно від статі; перетворення в норму цивільних (громадянських) сімейних відносин й т. ін. Проте вічним було й буде найсвятіше в стосунках між людьми різних статей – кохання. Навіть ті, хто створює сім'ю вдруге, заявляють, що нарешті до них прийшло справжнє кохання. Військовослужбовці не є винятком у цьому відношенні. Курсанти військових інститутів і молоді офіцери серед багатьох мотивів створення сім'ї на перше місце ставлять кохання.

Але більшість із них не спроможні, навіть для себе, відповісти, чи забезпечить це почуття міцне сімейне щастя. Одні вважають, що кохання – почуття старомодне; інші ж переконані, що сім'я вбиває кохання (тому, мовляв, існують коханки та коханці). А ті, хто залучився до сексу дуже рано, про кохання висловлюються цинічно, зводять його до швидкоплинних пристрастей і захоплень, не підозрюючи, що така “свобода” нікого ще до добра не привела, не створила жодної міцної сім'ї.

Окрім кохання сімейні відносини регулюються правовими нормами. Іншими словами створення сім'ї не рівноцінне приготуванню супу, зварив, не сподобався вилив його в каналізацію. Сім'я створюється для продовження роду, раз і назавжди. Створення сім'ї регулюється правовими нормами.

Навчально-виховна мета лекції: розкрити сутність та зміст сімейного права, системи джерел; правового регулювання шлюбних відносин; доведення основного змісту сімейного кодексу України; з'ясування суті та змісту особистих і майнових прав та обов'язків подружжя і дітей; формування правосвідомості та правової культури курсантів.

1. Шлюбно-сімейне право України: поняття і предмет правового регулювання.

Шлюбно-сімейне право – це сукупність правових норм і принципів, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини фізичних осіб, що виникають із шлюбу і належності до сім'ї. Тобто це право регулює відносини між подружжям щодо порядку укладення шлюбу, особистих і майнових відносин між ними, порядку та умов припинення шлюбу, відносин між батьками й дітьми, іншими родичами. Крім того, сімейне право України регулює та охороняє відносини усиновлення (удочеріння), опіки й піклування тощо.

Предметом сімейного права є сукупність відносин, що регулюються та охороняються нормами і принципами сімейного права з приводу особистих немайнових прав та обов'язків і тих майнових прав та обов'язків, що виконують на ґрунті шлюбу та сім'ї.

Суб'єктами сімейного права є громадяни, що знаходяться в родинних відношеннях, які виникають на підґрунті шлюбу і сім'ї.

Методами сімейного права є зобов'язання і права, що регулюють шлюбно-сімейні відносини.

Джерела сімейного права складають сімейне законодавство. Під сімейним законодавством розуміють систему сімейно-правових актів, розташованих у певному порядку залежно від їх юридичної сили: Конституція, міжнародно-правові акти, Сімейний кодекс України, закони, укази, постанови.

Найвищу юридичну силу в нашій державі має Конституція України, норми якої є нормами прямої дії (ст. 8). Особливе значення для регулювання сімейних відносин мають норми другого розділу Конституції, де зафіксовані права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Основні принципи сімейного законодавства закріплені у 51 та 52 статтях Конституції: шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою. Частиною національного сімейного законодавства є міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною. Це – Загальна декларація прав людини (була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.) у ст. 16 зазначає, що чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознаками раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю; шлюб може бути укладений лише у разі вільної і повної згоди сторін, що одружуються; сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

До міжнародно-правових актів відносяться, зокрема: “Європейська конвенція захисту прав та основних свобод людини” (1950 р.) “Конвенція про права дитини”(1989 р.) та інші.

Основним джерелом права у цій галузі є “Сімейний кодекс України”(СК), прийнятий 10 січня 2002 року, а набрав чинності з 1 січня 2004 року. СК України є систематизованим законодавчим актом, в якому містяться норми права, що регулюють суспільні відносини у галузі

сімейного права. Складається він з двох частин (загальної та особистої), 7 розділів, 287 статей (275-281; 288-292) – виключено.

Крім СК України до найважливіших актів законодавства у цій сфері належать: закони України (“Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” та ін.), укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України. Крім того, низка важливих питань щодо державного захисту сім’ї, материнства, батьківства, дитинства регулюється нормами цивільного, житлового, трудового, пенсійного законодавства, а також законодавства про освіту та охорону здоров’я.

Система сучасного сімейного права – це його внутрішня структурна організація елементами якої є сімейні норми, принципи та інститути. Сімейна норма – це одиничне, формально-визначене, загальнообов’язкове правило поведінки, що регулює та охороняє сімейні відносини. Сімейні принципи – це основні засади, керівні ідеї, відповідно до яких здійснюється регулювання та охорона сімейно-правових відносин. До них, наприклад, належать принципи: одношлюбності; свободи і добровільності при укладанні та розірванні шлюбу; рівності чоловіка і жінки в особистих та майнових правах; моральної та матеріальної підтримки членів сім’ї тощо. Сімейний інститут – це сукупність сімейних норм і принципів, що регулюють та охороняють однорідні сімейні відносини. До найважливіших із них потрібно віднести інститути: шлюбу, прав та обов’язків подружжя, батьків та дітей, усиновлення, опіки та піклування, реєстрації актів цивільного стану.

На ґрунті сімейних норм і принципів виникають сімейні правовідносини, учасники яких наділяються взаємними сімейними правами та обов’язками.

Для сімейних правовідносин притаманними є наступні ознаки:

- ❖ специфічний суб’єктивний склад;
- ❖ тривалий характер;
- ❖ невідчужуваність прав та обов’язків;
- ❖ наявність сімейних прав та обов’язків.

Суб’єктами сімейних правовідносин можуть бути лише фізичні особи, які перебувають у шлюбі, кровному спорідненні чи відносинах

усиновлення. Сімейний кодекс встановлює наступний перелік суб'єктів сімейних правовідносин: подружжя; батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені; баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки; рідні брати; рідні сестри; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

При цьому усі інші родичі (двоюродні брати та сестри, тітки, дядьки, племінники, племінниці та ін.) не є учасниками сімейних правовідносин за винятками, встановленими законами.

Об'єктами сімейних правовідносин можуть бути: майнові блага (речі); особисті немайнові блага; дії, у тому числі послуги.

Змістом сімейних правовідносин є суб'єктивні сімейні права та юридичні обов'язки. Суб'єктивне сімейне право – це міра можливої (дозволеної) поведінки суб'єкта сімейних відносин. Юридичний обов'язок – це міра необхідної поведінки суб'єкта сімейних відносин.

Залежно від об'єкта сімейних правовідносин суб'єктивні сімейні права та юридичні обов'язки можуть мати майновий чи особистий немайновий характер. Для суб'єктивних сімейних прав та обов'язків характерною ознакою є їх невідчужуваність, тобто неможливість передачі їх іншим особам.

Сім'я – це союз людей, права та обов'язки яких виникають зі шлюбу, родинних відносин, усиновлення(удочеріння) та прийняття дітей на виховання в сім'ю. Сім'я є первинним і основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина також належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Права члена сім'ї має й одинока особа.

Особа яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї. Разом із тим, сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

Особа може бути примусово ізольована від сім'ї лише у випадках і в порядку, встановлених законом. До того ж, держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї. Вона бере під свою охорону кожну дитину, яка позбавлена належного батьківського піклування. При цьому правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, а малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою визнається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Права, що набуває особа у сім'ї, тобто сімейні права, не можуть бути передані іншій особі. Якщо дитина або особа, яка обмежена у дієздатності, не може самотійно здійснювати свої права, ці права здійснюють (або допомагають їй здійснювати) батьки чи піклувальники, Сімейні обов'язки не можуть бути перекладені на іншу особу. Якщо особа визнана недієздатною, її сімейний обов'язок особистого, немайнового характеру припиняється у зв'язку з неможливістю його виконання.

Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права чи інтересу.

Особа також має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування.

2. Умови й порядок одруження. Укладення шлюбу з військовослужбовцем та його розірвання в умовах воєнного стану.

Шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Отже, ознаками шлюбу є:

- ❖ добровільність, тобто наявність добровільної згоди обох із подружжя;
- ❖ досягнення шлюбного віку жінкою та чоловіком, що беруть шлюб;
- ❖ реєстрація шлюбу у встановленому законом порядку органом, визначеним Сімейним кодексом;

❖ спрямованість на утворення особистого сімейного союзу чоловіка і жінки.

Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка – у вісімнадцять років. При цьому особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу, але за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, тобто примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. При цьому жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі, тобто вони мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього.

У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, а саме:

❖ рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними – які мають спільну матір або спільного батька;

❖ двоюрідні брат і сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;

❖ усиновлювач та усиновлена ним дитина.

Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Вона проводиться урочисто та засвідчується Свідомством про шлюб.

Сімейний Кодекс України встановлює низку правил щодо порядку та умов укладання шлюбу. Зокрема, особи які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повинні повідомити одна одну про стан свого здоров'я. На державу покладається обов'язок забезпечити умови для медичного обстеження таких осіб. Приховання тяжкої хвороби, або небезпечної для нащадків, може бути підставою (причиною) для визнання шлюбу недійсним.

Заява про реєстрацію подається жінкою та чоловіком до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором, особисто. Якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально посвідчену, можуть подати їх представники., Повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, з їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу. А особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повинні повідомити одна одну про стан свого здоров'я.

Шлюб реєструється після закінчення одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівник державного органу реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до закінчення цього строку.

Реєструється шлюб у приміщенні державного органу реєстрації актів цивільного стану. За заявою наречених реєстрація шлюбу в урочистій обстановці може бути проведена в іншому місці. Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою.

Наречені мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами. Вони мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої.

Шлюб є підставою для виникнення прав і обов'язків подружжя. Він не може бути підставою для надання особі пільг чи переваг, а також для обмеження її прав і свобод, встановлених Конституцією та законами України.

Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також само і подружжя, яке вже перебуває у шлюбі можуть укладати шлюбний договір. Він передбачає відповідне оформлення домовленостей щодо подружніх стосунків.

У шлюбному договорі можуть бути визначені умови використання майна, порядок користування житлом, право на отримання одного з подружжя. Шлюбний договір укладається у письмовій формі і посвідчується нотаріусом. Не допускається зміни або припинення умов і дії шлюбного договору в односторонньому порядку.

Недійсним є шлюб, зареєстрований: з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою; з особою, яка визнана недієздатною.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, або уразі його фіктивності. Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру, створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя. Шлюб також може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

- ❖ між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог Сімейного кодексу;
- ❖ між двоюрідними братом та сестрою;
- ❖ з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків; з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано право на шлюб.

Право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним мають дружина або чоловік, інші особи, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини або осіб, які визнані недієздатними чи обмежені у дієздатності.

Шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним. Запис про такий шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи.

Укладення шлюбу з військовослужбовцем та його розірвання в умовах воєнного стану.

Відповідно до статті 32 Сімейного кодексу України (далі – СК України) державна реєстрація шлюбу проводиться органом реєстрації актів цивільного стану через 1 місяць після подання чоловіком та жінкою відповідної заяви. За наявності поважних причин керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку.

Водночас охочі можуть зареєструвати шлюб в рамках пілотного проекту “Шлюб за добу”. Проте, цей проект запроваджено не в усіх населених пунктах України.

У зв’язку з повномасштабним військовим вторгненням російської федерації в Україну та введенням 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64 воєнного стану, держава розробила окремий механізм реєстрації шлюбу для військовослужбовців, які не мають можливості бути фізично присутніми під час такої реєстрації. Утім, що стосується процедури розлучення, то вона не змінилася і має певні особливості.

Алгоритм укладання шлюбу з військовослужбовцем

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213 “Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану” на час дії воєнного стану, якщо один із наречених є військовослужбовцем, то державна реєстрація шлюбу може проводитися відділом державної реєстрації актів цивільного стану (далі – відділ ДРАЦС) без особистої присутності такого нареченого (нареченої).

Для того, щоб укласти шлюб дистанційно, тобто без присутності нареченого або нареченої, військовослужбовцю необхідно подати відповідну заяву безпосередньому командирі, в якій обов’язково зазначити відомості про себе та наречену (нареченого), зокрема прізвище, власне ім’я та по батькові (за наявності), дату народження, громадянство, а у разі зміни прізвища – відомості про обране прізвище. Ця заява одночасно є й підтвердженням факту надання згоди військовослужбовцем на укладення шлюбу.

Надалі командир у свою чергу засвідчує справжність підпису на заяві та надсилає її до відділу ДРАЦС, до якого подано заяву про державну реєстрацію шлюбу нареченим (нареченою), або до іншого відділу ДРАЦС

чи до територіального органу Міністерства юстиції України, які провадять діяльність під час воєнного стану.

До того ж відповідно до пункту 14 глави 1 розділу 2 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, у разі введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях відповідно до Закону України “Про правовий режим воєнного стану” – державну реєстрацію актів цивільного стану проводить будь-який орган за зверненням заявника.

За можливості військовослужбовець може бути присутнім під час реєстрації шлюбу за допомогою відеозв’язку.

Окрім того, в умовах воєнного стану сам факт реєстрації шлюбу може засвідчуватись актом про укладення шлюбу, який складається безпосереднім командиром військовослужбовця.

Сам же акт може складатися без особистої присутності одного чи обох наречених, але з використанням доступних засобів відеозв’язку з тим із наречених, хто відсутній, або з обома відсутніми нареченими.

Актовий запис про шлюб складається в день отримання відділом ДРАЦС заяви про реєстрацію шлюбу або акту.

Таким чином, військовослужбовці, які захищають незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, та знаходяться далеко від своїх наречених, отримали можливість укласти шлюб дистанційно.

Алгоритм розірвання шлюбу з військовослужбовцем в умовах воєнного стану.

Процедура розірвання шлюбу з військовослужбовцем в умовах воєнного стану залишилась незмінною.

Шлюб розривається:

- ❖ за спільною заявою подружжя, яке не має дітей (стаття 106 СК України);
- ❖ за заявою одного з подружжя (стаття 107 СК України);
- ❖ за рішенням суду: за спільною заявою подружжя, яке має дітей (стаття 109 СК України), або за позовом одного з подружжя (стаття 110 СК України).

Спільна заява подружжя, яке не має дітей, чи заява одного з подружжя у визначених законом випадках подається до відділу ДРАЦС за місцем проживання подружжя або одного з них. Сама державна реєстрація розірвання шлюбу проводиться через місяць.

У випадку, якщо один із подружжя не може особисто подати заяву до відділу ДРАЦС, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, може подати другий з подружжя від його імені.

Той із подружжя, який бажає відновити своє дошлюбне прізвище, повинен письмово заявити про це.

У випадку якщо подружжя не може з'явитись до відділу ДРАЦС в призначений день, вони мають протягом місяця подати заяву з проханням перенести дату реєстрації розірвання шлюбу. Крім того, в заяві може бути також зазначено, що той з подружжя, який не може бути присутнім на реєстрації, не заперечує проти розірвання шлюбу без його присутності, з обов'язковим зазначенням місцезнаходження відділу ДРАЦС, до якого слід надіслати свідоцтво про розірвання шлюбу.

У випадку, якщо подружжя має неповнолітніх дітей, або чоловік чи жінка заперечує проти розлучення, шлюб можна розірвати лише у судовому порядку.

Справи про розірвання шлюбу розглядають районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди в порядку окремого або позовного провадження.

В порядку окремого провадження подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором (нотаріально посвідченим) про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви.

Позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не

може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача.

За домовленістю подружжя справу можуть розглядати за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них.

У тих регіонах держави, де йдуть активні бойові дії та суди тимчасово не можуть працювати, Верховний Суд змінив їхню територіальну підсудність шляхом приєднання розгляду справ цих судів до інших судів, які знаходяться в безпечних регіонах держави.

Розмір ставки судового збору за подання позовної заяви про розірвання шлюбу відповідно до Закону України “Про судовий збір” становить: в порядку позовного провадження – 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (у 2022 році – 992,40 грн); в порядку окремого провадження – у розмірі 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (у 2022 році – 496,20 грн). Водночас, Законом України “Про судовий збір” передбачено, що особи з інвалідністю I та II груп, громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, звільнені від сплати судового збору.

3. Особисті (не майнові) та майнові права, обов'язки подружжя і дітей.

Шлюб зумовлює існування немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя. Так, дружина має право на материнство, а небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Чоловік має право на батьківство, а відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу.

Окрім цього дружина та чоловік мають рівне право:

- ❖ на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань;
- ❖ на фізичний і духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку;
- ❖ на обрання прізвища одного з них як їхнього спільного прізвища або приєднання до свого прізвища другого з подружжя;
- ❖ на розподіл обов'язків і спільне вирішення питань життя сім'ї;
- ❖ на особисту свободу; д) на припинення шлюбних відносин.

Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги. .

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

- ❖ майно, набуте нею, ним до шлюбу;
- ❖ майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- ❖ майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є також речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть у разі, якщо вони були придбані на спільні кошти подружжя, а також премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги, тощо.

Майно набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав. з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляду за дітьми, хвороби тощо) самостійного заробітку (доходу).

Об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обігу. Це, зокрема, заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок до банківської (кредитної) установи. Дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою.

Дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той з подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий з подружжя може надавати матеріальну допомогу. Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою.

Особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям може бути укладено шлюбний договір. Він регулює майнові

відносини між подружжям, визначає їхні майнові права та обов'язки. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми. Він не може зменшувати обсягу прав дитини, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище. Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

Як уже зазначалося, кожен із подружжя має право на припинення шлюбу. Переважно шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим. А за життя подружжя шлюб припиняється внаслідок його розірвання. Розірвання відбувається за спільною заявою подружжя чи позовом одного з них на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану або за спільною заявою подружжя чи позовом одного з подружжя на підставі рішення суду. Суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. У разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день винесення ним відповідної постанови, а якщо судом – шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану, за заявою колишньої дружини або чоловіка. Воно засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу. Після одержання Свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб або на його відновлення (останнє за умови, що вона за цей час не перебувала у повторному шлюбі).

Права та обов'язки дитини ґрунтуються на походженні дитини, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану. Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Це визначається на підставі Свідоцтва про шлюб і документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини, а від батька – а) за заявою

матері та батька дитини; б) за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини; в) за рішенням суду.

Мати та батько мають рівні права і обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. Аналогічно цьому і діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Якщо мати й батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою. Вони також можуть присвоїти дитині подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ. Ім'я дитини визначається за згодою батьків, а ім'я дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, у разі відсутності добровільного визнання батьківства, визначається матір'ю дитини. По батькові дитини визначається за іменем батька, а по батькові дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком.

Батьки мають право: особисто виховувати дитину; залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним і юридичним особам; обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства; на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина; на звернення до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники. Неповнолітні батьки мають такі самі права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно.

Дитина має право: звертатися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій; звертатися за захистом своїх прав та інтересів, безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування,, зокрема, якщо хтось із них перебуває у надзвичайній ситуації (лікарні, місцях тримання та позбавлення волі тощо). Здійснення батьками своїх прав і виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності.

Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а після досягнення нею десяти років – за спільною згодою батьків і самої дитини. Якщо батьки, проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

- ❖ не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

- ❖ ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини;
- ❖ жорстоко поведуться з дитиною;
- ❖ є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- ❖ вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

- ❖ засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо всіх своїх дітей або когось із них. Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право звертатися до суду з позовом про поновлення батьківських прав.

Повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, виявляти турботу про них та надавати їм допомогу. Повнолітні дочка, син мають право звертатися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їхні законні представники. Якщо, повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

Батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності. Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. За домовленістю між батьками дитини той з них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь в її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі. При визначенні розміру аліментів суд враховує:

- ❖ стан здоров'я та матеріальний стан дитини;
- ❖ стан здоров'я та матеріальний стан платника аліментів;
- ❖ наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина;
- ❖ інші обставини, що мають істотне значення.

Розмір аліментів на одну дитину за жодних обставин не може бути меншим за неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка стягуватиметься до досягнення найстаршою дитиною повноліття. Батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби.

Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати. Якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання. Суд визначає розмір аліментів на повнолітніх дочку, сина у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) платника аліментів.

Дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Якщо мати, батько були позбавлені

батьківських прав і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає.

Висновки

Сімейне право – це система правових норм, спрямованих на врегулювання немайнових і майнових відносин між подружжям, батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими, опікунами, піклувальниками та підопічними, патронатними вихователями та їх вихованцями та інших сімейних відносин між членами сім'ї та родичами.

Загальні засади правового регулювання сімейних відносин визначає Конституція України, а основним регулятором є Сімейний кодекс України.

Шлюб є підставою виникнення подружніх відносин особистого та майнового характеру, змістом яких є відповідні права та обов'язки. Майнові права та обов'язки батьків і дітей пов'язані з власністю і матеріальним утриманням.

Питання для самоконтролю.

У чому полягає суть та завдання соціального захисту?

Що слід розуміти під сім'єю за Сімейним кодексом України?

В чому полягають особливості сімейних відносин?

Як можна визначити сімейне право?

Що є джерелами сімейного права?

Який існує порядок укладання шлюбу?

З якого віку настає право на шлюб і які є винятки?

Які права та обов'язки у подружжя?

Які існують підстави припинення шлюбу?

Список використаної та рекомендованої літератури.

Апопій І.В. Сімейне право України: навч. посібник для студ. Вузів. Львівська комерційна акад. Київ: Центр учбової літ., 2010. 359 с.

Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / С. Б. Булеца та ін. Київ: Професіонал, 2011. 427 с.

Дякович М.М. Сімейне право України: навч. Посібник. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. 2-ге вид., випр. та доп. Київ: Правова єдність, 2012. 551 с.

Семейное право Украины: учебник / С. В. Кивалов и др.; под ред.: Ю. С. Червоний; Одесская нац. юрид. акад. Киев: Правова єдність, 2009. 639 с.

Ананьїн В. О., Горлинський В. В., Пучков О. О. Правознавство: навчальний посібник; за ред. В. О. Ананьїна. Київ: ІСЗІ КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278 с.

Військовий етикет і дипломатичний протокол. Навчальний посібник. / Н.М. Волошина, М.Т. Дзюба, Я.М. Жарков, П.М. Мехед; за заг. редакцією Ольхового І.О. Київ: ВІ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. 236 с.

Конституція України (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року). Київ: Атака, 2006. 64 с.

“Сімейний кодекс України” від 10 січня 2002 р. № 9947-III.

Закон України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” від 21 листопада 1992 р. №2811-XII.

Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948).

Європейська конвенція захисту прав та основних свобод людини (1950).

Конвенція про права дитини 20 лист. 1989 р. Текст документа від 20.11. 2014.

Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213 “Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану”

ЛЕКЦІЯ 2.2. ПОНЯТТЯ І ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.

План

Вступ

1. Юридична відповідальність військовослужбовців: поняття, підстави та особливості.

2. Дисциплінарна та адміністративна відповідальність військовослужбовців.

3. Цивільно-правова і матеріальна відповідальність військовослужбовців.

Висновки.

Вступ

Сучасній людині важко навіть уявити, що б з ним стало, якби не було держави і права. Очевидно, світ поринув би в хаос, в суспільстві запанувало свавілля, сильний став ображати слабого, всі низменні бажання і тваринні пристрасті людської натури (егоїзм, жадібність, заздрість, корисливість, лестощі, лицемірство і т. ін.) виплили назовні і визначали б поведінку індивіда. Людство в процесі еволюційного розвитку дійшло до відповідальності, яка є одним з основних із положень у визначенні взаємин між індивідами. Саме відповідальність надає відносинам притаманну їм упорядкованість і передбачуваність.

Суть відповідальності полягає в тому, що прийняті в суспільстві правила поведінки людини або груп людей повинні сприйматися ними як необхідна умова існування, як застава здійснення природних прав і свобод. В даному контексті відповідальність зазвичай називають соціальною. Найчастіше термін “соціальна відповідальність” застосовується в другому сенсі. Розрізняють такі види соціальної відповідальності – моральну, юридичну, відповідальність перед громадськими організаціями. Навчально-виховна мета даної лекції: розглянути юридичну відповідальність військовослужбовців.

1. Юридична відповідальність військовослужбовців: поняття, підстави та особливості.

Поняття юридичної відповідальності. Поняття відповідальності тісно пов'язане з життям суспільства, оскільки воно одне із основних у визначенні взаємин між його індивідами. Саме відповідальність надає відносинам притаманну їм упорядкованість і передбачуваність. Суть відповідальності полягає в тому, що прийняті в суспільстві правила поведінки людини або груп людей повинні сприйматися ними як необхідна умова існування, як застава здійснення природних прав і свобод. В даному контексті відповідальність зазвичай називають соціальною.

Соціальна відповідальність розглядається, з одного боку, як усвідомлена необхідність діяти відповідно до прийнятих в суспільстві нормам, а з іншого – як можливість негативної реакції суспільства на поведінку особи, що порушує ці норми. Найчастіше термін “соціальна відповідальність” застосовується в іншому сенсі. Розрізняють наступні види соціальної відповідальності – моральну, юридичну, відповідальність перед громадськими організаціями.

Юридична відповідальність відрізняється від інших видів соціальної відповідальності тим, що, по-перше, настає в разі порушення особою встановлених державою правил поведінки (правових норм); по-друге, сама юридична відповідальність регулюється правовими нормами; по-третє, негативна реакція на порушення норм права проявляється в застосуванні до правопорушника встановлених примусових заходів з боку державних органів та посадових осіб в межах їх компетенції і в цьому сенсі є результатом їх діяльності.

В теорії права під юридичною відповідальністю розуміється обов'язок правопорушника сприйняти заходи державного примусу, що вживаються за здійснені протиправні дії і полягають у обмеженнях особистого або майнового характеру. В даному сенсі соціальної відповідальності – моральну, юридичну, відповідальність перед громадськими організаціями. Для настання юридичної відповідальності необхідна наявність двох підстав – нормативної та фактичної. Під нормативною підставою юридичної відповідальності розуміють правові норми, що передбачають її настання в

тому чи іншому випадку. Фактичною підставою юридичної відповідальності є конкретне протиправне діяння (правопорушення). Іншими словами, юридична відповідальність за конкретне правопорушення може наступити тільки в разі, коли це передбачено чинною нормою права.

Таким чином, однією з основних категорій, що визначають юридичну відповідальність і слугує підставою для її настання, є правопорушення. Правопорушення характеризується як суспільно небезпечне, протиправне, наказуєме діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого настає юридична відповідальність.

Категорія суспільної небезпеки характеризує правопорушення з точки зору його здатності завдати шкоди суспільним відносинам, які перебувають під захистом закону. Суспільна небезпека слугує також критерієм, за яким, в залежності від її характеру і ступеня, здійснюється поділ правопорушень на дві групи – злочини і проступки. Ці групи, в свою чергу, можуть бути більш детально класифіковані з використанням зазначеного критерія (наприклад, злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини).

Правопорушення, що пов'язані більшою суспільною небезпекою, тягнуть більш суворі заходи впливу.

Під протиправністю розуміється спрямованість дії (бездіяльності) на порушення норми права.

Винність характеризує правопорушення з точки зору наявності в протиправному діянні вини правопорушника, яка виступає у формі умислу або необережності.

Караність характеризує правопорушення з точки зору наслідків його вчинення, а саме – наявність передбачених державою відповідних заходів стягнення. Якщо застосування стягнення за вчинення того чи іншого діяння не передбачено, то правопорушенням воно не являється.

Склад правопорушення. Для того щоб точно визначити вид конкретного правопорушення і відповідний ступінь його суспільної небезпеки покарання, використовується особлива теоретична конструкція, звана складом правопорушення. Під складом правопорушення розуміється система його юридично значимих ознак. У складі правопорушення

зазначені ознаки об'єднуються в чотири групи (сторони): об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона, суб'єкт правопорушення і суб'єктивна сторона.

Об'єкт правопорушення вказує на суспільні відносини, що охороняються правом, на які зазіхає правопорушник. Ця ознака служить критерієм для класифікації правопорушень. Так, розрізняють правопорушення в сфері особистих прав громадян, економіки, державного управління і т. п. Зазначений критерій також допомагає визначити, який вид юридичної відповідальності підлягає застосуванню в конкретному випадку.

До об'єктивної сторони правопорушення входять ознаки, що характеризують його зовнішнє вираження – спосіб дії або бездіяльності, яким здійснюється протиправне посягання, шкідливі наслідки і причинний зв'язок між ними.

Спосіб протиправної дії або бездіяльності в складі конкретного виду правопорушення може бути вказаний досить докладно (що характерно для складів злочинів) або не вказано зовсім (наприклад, більшість дисциплінарних проступків). В останньому випадку спосіб протиправної дії не впливає на віднесення конкретного правопорушення до того чи іншого виду, проте може служити обтяжливим або пом'якшувальним фактором, що впливає на вид і розмір стягнення.

Шкідливі наслідки – шкідливий результат протиправної дії, який може бути виражений у заподіянні матеріальних збитків, у вигляді фізичних чи моральних страждань і т. п.

Причинний зв'язок між здійсненим правопорушенням і шкодою є необхідною ознакою складу правопорушення, якщо цей склад містить обов'язкову умову наявності шкоди. Причинний зв'язок характеризується, по-перше, тим, що між явищем-причиною і явищем-наслідком завжди існує тимчасова залежність: причина завжди передуює наслідку в часі виникнення; по-друге, тим, що вона є необхідною і достатньою: причина завжди з неминучістю повинна породжувати наслідок.

Сторону суб'єкта правопорушення становлять ознаки, що характеризують особу правопорушника, такі як вік, громадянство, стан психічного здоров'я, а в ряді випадків і приналежність до окремих

соціальних груп (посадові особи, військовослужбовці і т. п.). Суб'єктивну сторону утворює ознака, що характеризує внутрішнє відношення правопорушника до здійснюваної дії – вина.

Під виною розуміється психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) і їх наслідків. Вона означає усвідомлення особою неприпустимість (протиправності) своєї поведінки і результатів що впливають із цієї поведінки. Вина є необхідною умовою всіх видів юридичної відповідальності, а форма провини, як правило, впливає на міру покарання. Вина виражається у формі умислу або необачності, які розрізняються ступенем наявності волі і розуму правопорушника в скоєних ним протиправних діях або бездіяльності.

Правопорушення вважається вчиненим умисно, якщо особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачала можливість його суспільно небезпечних наслідків і бажала (прямий умисел) або свідомо допускала їх здійснення або ставилася до них байдуже (непрямий умисел).

Необережним вважається правопорушення в тому випадку, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії (бездіяльності), але без достатніх на те підстав розраховувала не допустити їх появу (легковажність), або не передбачала можливості появи таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (недбалість).

Ознаки складу правопорушення формують абстрактні моделі різних видів протиправних дій, даючи чітке уявлення про те, саме яка поведінка є юридично караною і якому саме юридичному стягненню підлягає правопорушення, відповідне конкретному складу. При цьому юридично караною буде являтися тільки така поведінка, яка має всі ознаки складу правопорушення, передбачені правом.

Дії, що не підлягають юридичній відповідальності. У ряді встановлених законодавством випадків дія, що має всі ознаки складу правопорушення, проте не завжди вважається протиправною і караною. До таких випадків відносяться: необхідна оборона; заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила злочин; крайня необхідність; фізичний або психічний примус; обґрунтований ризик; виконання наказу або розпорядження.

Не є правопорушенням заподіяння шкоди в стані необхідної оборони тому, хто посягає на особу, тобто, при захисті особи і обороні або інших осіб, що охороняються законом інтересів суспільства або держави від суспільно- небезпечного посягання. Право на необхідну оборону мають в рівній мірі всі особи, незалежно від їх професійної чи іншої спеціальної підготовки та службового становища. Це право належить особі незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

Виключається юридична відповідальність і при заподіянні шкоди особі, яка вчинила злочин, при її затриманні для доставлення органам влади і припинення можливості здійснення нею нових злочинів, якщо іншими засобами затримати таку особу було не можливим і при цьому не було допущено перевищення необхідних для цього заходів.

Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин, визнається їх явна невідповідність характеру і рівню суспільної небезпеки скоєного злочину затримуваною особою і обставинам затримання, коли особі без необхідності заподіюється явно надмірна, не викликана обставинкою шкода. Таке перевищення тягне за собою кримінальну відповідальність лише у випадках умисного заподіяння шкоди.

Не є злочином заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі і правам даної особи чи інших осіб, інтересам суспільства або держави, які охороняються законом, якщо ця небезпека не могла бути усунута іншими засобами і при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Перевищенням меж крайньої необхідності визнається заподіяння шкоди, яка явно не відповідає характеру і ступеню небезпеки, що загрожує і обставинам, при яких небезпека усувалася, коли зазначеним інтересам було заподіяно шкоду, рівну або більш значиму, ніж відвернену.

Виключає юридичну відповідальність при заподіянні шкоди інтересам, які охороняються законом фізичний примус, якщо внаслідок такого примусу особа не могла керувати своїми діями (бездіяльністю).

Не є правопорушенням і заподіяння шкоди інтересам, що охороняються законом при обґрунтованому ризику для досягнення суспільно корисної мети. Ризик визнається обґрунтованим, якщо зазначена мета не може бути досягнута не пов'язаними з ризиком діями (бездіяльністю) і особа, яка допустила ризик, вжила достатніх заходів для попередження шкоди інтересам, що охороняються законом. Ризик визнається обґрунтованим, якщо він завідомо був пов'язаний із загрозою для життя багатьох людей, з загрозою екологічної катастрофи або суспільного лиха.

Не є правопорушенням заподіяння шкоди інтересам, що охороняються законом особою, яка діє при виконанні наказу чи розпорядження, пов'язаних із службовими обов'язками. Відповідальність за заподіяння такої шкоди несе особа, що віддала незаконний наказ або розпорядження. Особа, яка вчинила умисний злочин при виконанні явно незаконного наказу чи розпорядження, несе кримінальну відповідальність на загальних підставах.

Невиконання явно незаконних наказу чи розпорядження виключає відповідальність. Наказ має бути законним, статутним, віддаватися тільки в інтересах служби і бути виконаний доступними і дозволеними способами. Наказ, відданий з порушеннями цих вимог, є протиправним, і за його віддання і виконання несе відповідальність той, хто його віддав. Отже, підлеглий, який виконав наказ начальника, не усвідомлюючи його незаконного характеру, не може нести відповідальності за свої дії та їх наслідки. У разі виконання підлеглим завідомо незаконного наказу, при розумінні протиправності своїх дій, він підлягає відповідальності разом з начальником, які віддав такий наказ.

Види юридичної відповідальності. Існують наступні види юридичної відповідальності: дисциплінарна, кримінальна, матеріальна, адміністративна і цивільно-правова. Виокремимо основні відмінності між ними. Так, кримінальна відповідальність настає за вчинення злочинів, тобто правопорушень, що мають високий ступінь суспільної небезпеки. У зв'язку з цим кримінальні покарання носять найбільш строгий характер (наприклад, позбавлення волі на тривалі терміни; високі штрафи і т. п.). При цьому

кримінальна відповідальність оберігає від злочинних посягань усі види правовідносин, незалежно від їх галузевої приналежності.

Адміністративна відповідальність призначена для захисту суспільних відносин, регульованих адміністративними правовими актами і застосовується за вчинення адміністративних правопорушень. Цивільно-правова відповідальність діє в сфері правовідносин майнового характеру і настає за порушення договірних зобов'язань або заподіяння майнової шкоди поза цих зобов'язань.

Дисциплінарна та матеріальна відповідальність застосовується в сфері суспільних відносин, що складаються з приводу виконання громадянами трудових функцій в організаціях, установах та на підприємствах, а також з приводу виконання військовослужбовцями обов'язків військової служби. При цьому дисциплінарна відповідальність застосовується в разі порушення громадянами своїх трудових обов'язків (статутних обов'язків військової служби), а матеріальна – якщо таке порушення спричинило заподіяння матеріальної шкоди майну організації (військової частини).

Слід зазначити, що законодавство України допускає застосування декількох видів юридичної відповідальності до одного правопорушення. Так, одночасно з кримінальною, адміністративною та дисциплінарною відповідальністю може застосовуватися цивільно-правова або матеріальна відповідальність, якщо правопорушенням заподіяно майнову шкоду.

Всі перераховані види юридичної відповідальності поширюються і на військовослужбовців. У статті 26 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України записано: “Військовослужбовці залежно від характеру вчиненого правопорушення чи провини несуть дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно із законом”. Однак юридична відповідальність стосовно військовослужбовців, має ряд особливостей, які полягають в наступному:

❖ юридична відповідальність військовослужбовців регулюється як загальними нормами законодавства України, так і спеціальними нормами

військового права, що діють, як правило, у сфері військово-службових стосунків;

❖ в силу значної кількості юридичних обмежень, що накладаються на військовослужбовців у порівнянні з іншими категоріями працівників, категоріями громадян, юридична відповідальність військовослужбовців відрізняється більшим колом складів правопорушень;

❖ щодо військовослужбовців застосовується більш суворе, в порівнянні з іншими громадянами, юридична відповідальність за вчинення аналогічних правопорушень, що відрізняється специфічними заходами;

❖ законодавство надає командирам (начальникам) спеціальні повноваження щодо притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності і передбачає спеціальні умови для їх реалізації.

2. Дисциплінарна і адміністративна відповідальність військовослужбовців.

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців. Умовою високої організованості та боєздатності Збройних Сил, інших військ і військових формувань України є військова дисципліна, правила якої суворо дотримуються всіма військовослужбовцями. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців покликана служити одним з найважливіших активних засобів зміцнення військової дисципліни.

Під дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців розуміється обов'язок військовослужбовця знати передбачені законом заходи дисциплінарного стягнення за порушення військової дисципліни або громадського порядку (військові дисциплінарні проступки).

Регламентація застосування цього виду відповідальності міститься в Дисциплінарному статуті Збройних Сил України (ДС ЗС України). При цьому необхідно мати на увазі, що положення даного Статуту поширюються також і на військовослужбовців інших військ, військових формувань і служб, в яких передбачена військова служба.

Як випливає з визначення, дисциплінарна відповідальність військовослужбовців має на меті охорону військової дисципліни і правопорядку, боротьбу з їх порушеннями, надання виховного впливу на інших військовослужбовців.

Підставами дисциплінарної відповідальності військовослужбовців є, по-перше, нормативні акти, що визначають протиправність і караність дисциплінарних проступків військовослужбовців (правова підстава), і, по-друге, вчинення військового дисциплінарного проступку, тобто протиправної дії (фактична підстава).

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців має всі ознаки, характерні для юридичної відповідальності в цілому, але має ряд особливостей, притаманних тільки цьому виду відповідальності. Такими особливостями є наступні:

- ❖ дисциплінарний статут (ДС) Збройних Сил України, який регулює порядок застосування дисциплінарної відповідальності, не передбачає такого видового розмаїття складів правопорушень, як, наприклад, нормативні правові акти, що діють в області кримінальної або адміністративної відповідальності;

- ❖ дисциплінарними проступками є всі порушення військової дисципліни або громадського порядку. Визначення ж ступеня суспільної небезпеки конкретного дисциплінарного проступку і вибір відповідних щодо цієї небезпеки засобів дисциплінарного впливу вирішує командир (начальник);

- ❖ якщо цивільні особи, які працюють за трудовим договором, можуть залучатися до дисциплінарної відповідальності тільки рішенням керівника підприємства (організації, установи), то військовослужбовці залучаються до цієї відповідальності будь-яким з них командирів (начальників);

- ❖ особливістю дисциплінарної відповідальності військовослужбовців є також максимальна диференціація прав командирів (начальників) щодо її застосування до військовослужбовців. ДС ЗС України розрізняє дев'ять категорій начальників, що розрізняються за цією ознакою, від командирів відділень до заступників міністра оборони;

- ❖ специфічним для даного виду юридичної відповідальності військовослужбовців є і те, що ДС ЗС України, крім загальних дисциплінарних стягнень, що застосовуються до всіх військовослужбовців (догану, сувору догану), передбачає, також і спеціальні види стягнень, які

можна застосувати тільки до окремих категорій військовослужбовців в залежності від їх військових звань (солдати (матроси), сержанти (старшини мічмани), (офіцери) і форми проходження військової служби останніми (за призовом або за контрактом);

❖ виключно адміністративний порядок застосування дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Якщо у відношенні до інших видів юридичної відповідальності військовослужбовців в тих чи інших випадках передбачена необхідність звернення до суду для накладення на правопорушника відповідного стягнення, то дисциплінарна відповідальність застосовується тільки за рішенням командирів (начальників). З урахуванням наведених вище особливостей склад військового дисциплінарного проступку являє собою наступне.

Об'єктом військового дисциплінарного проступку є суспільні відносини, що складаються з приводу дотримання військовослужбовцями правил військової дисципліни і громадського порядку, тобто порядку і правил, встановлених законами, військовими статутами і наказами командирів (начальників).

Слід зауважити, що під законами, дотримання яких вимагає від військовослужбовців військова дисципліна, розуміються тільки ті з них, які регулюють військово-службові відносини. Закони, що регулюють, наприклад, порядок заключення і виконання майнових договорів, шлюбно-сімейні відносини і т. п., не належать до військово-службової діяльності військовослужбовців, і порушення зазначених нормативних актів порушенням військової дисципліни не вважаються .

Винятком є порушення правил поведінки військовослужбовців в громадських місцях, в тому числі і в позаслужбовий час (правила поведінки при знаходженні на вулицях населених пунктів, при відвідуванні парків, закладів культури та інших громадських місць). За порушення цих правил військовослужбовці також притягуються до дисциплінарної відповідальності.

Суб'єктом військового дисциплінарного проступку є військовослужбовці Збройних Сил України, інших військ, служб і військових формувань, в яких організовується військова служба. Крім

цього, правила військової дисципліни поширюються на громадян, звільнених з військової служби з правом носіння військової форми одягу, – під час носіння ними цієї форми.

Об'єктивна сторона військового дисциплінарного проступку ДС ЗС України чітко не визначається. З цієї причини для прийняття рішення про притягнення військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності не має значення, яким способом або в якій формі (дією або бездіяльністю) їм здійснений вказаний проступок.

Суб'єктивна сторона зводиться до вимоги наявності вини в діянні військовослужбовця. При цьому вина може бути представлена у формі як умислу так і необережності.

Порядок притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарна відповідальність реалізується за допомогою застосування до військовослужбовців дисциплінарних стягнень. У випадку порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку, командир (начальник) замість накладання на винного дисциплінарного стягнення може обмежитися нагадуванням про його обов'язки і військовий обов'язок.

Командир (начальник) повинен враховувати, що стягнення застосовується для зміцнення дисципліни і виховання військовослужбовців, тому воно має відповідати тяжкості вчиненого військовослужбовцями проступку і ступеню їхньої провини.

В ході розгляду командиру (начальнику) належить встановити: чи дійсно мав місце проступок; де, коли, за яких обставин і з якою метою він був здійснений; у чому його зміст; наявність провини в дії (бездіяльності) конкретних осіб і ступінь провини кожного в разі вчинення проступку декількома особами; які наслідки проступку; обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність винної особи; причини і умови, що сприяли вчиненню проступку.

При визначенні провини і заходів дисциплінарного стягнення приймаються до уваги: характер проступку, обставини, при яких він був здійснений, його наслідки, попередня поведінка винного, а також тривалість військової служби та ступінь знання порядку несення служби. Суворість

дисциплінарного стягнення збільшується, якщо проступок здійснений під час несення бойового чергування (бойової служби) і при виконанні інших службових обов'язків, в стані сп'яніння або якщо він мав наслідком істотне порушення порядку.

Накладення дисциплінарного стягнення на військовослужбовця, який вчинив проступок, здійснюється, як правило, через добу, але не пізніше 10 діб з того дня, коли командир (начальнику) стало відомо про скоєний проступок.

При накладенні дисциплінарного стягнення командир (начальнику) заборонено принижувати особисту гідність підлеглого і допускати грубість.

Накладення дисциплінарного стягнення на військовослужбовця, який входить до складу добового наряду (несе бойове чергування), за проступки, вчинені ним під час несення служби, здійснюється після зміни з наряду (бойового чергування) або після заміни його іншим військовослужбовцем, але не раніше ніж через добу.

Накладення дисциплінарного стягнення на військовослужбовця, який перебуває в стані сп'яніння, а також отримання від нього будь-яких пояснень відкладаються до його витверезіння. У цих випадках він при необхідності може бути поміщений на гауптвахту (ст.82 ДС ЗСУ) терміном до однієї доби, після чого приймається рішення про його відповідальність.

Забороняється за один і той же проступок накладати кілька дисциплінарних стягнень або поєднувати одне стягнення з іншим, накладати стягнення на весь особовий склад підрозділу замість покарання безпосередніх винуватців.

Якщо командир (начальник) через тяжкість вчиненого підлеглим проступку вважає надану йому дисциплінарну владу недостатньою, він порушує клопотання про накладення стягнення на винного владою старшого командира (начальника).

Старший командир (начальник) не має права скасовувати або зменшити дисциплінарне стягнення, накладене молодшим командиром (начальником), через суворість стягнення, якщо останній не перевищив наданої йому влади. Однак він має право скасовувати дисциплінарне стягнення, накладене молодшим командиром (начальником), якщо знайде,

що це стягнення не відповідає тяжкості вчиненого проступку, і накласти більш суворе стягнення.

Адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення. Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається посягаюча на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління протиправна, винна дія чи бездіяльність, за які законами України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачена “Кодексом про адміністративні правопорушення” (№8073-X від 07.12.1984,) (Редакція станом на 05.01.2022), настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою, відповідно до закону, кримінальної відповідальності. Адміністративна відповідальність реалізується у формі застосування до правопорушника адміністративних стягнень: попередження; адміністративного штрафу; оплатного вилучення знаряддя вчинення або предмета адміністративного правопорушення; конфіскації знаряддя вчинення або предмета адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого фізичній особі; адміністративного арешту; адміністративного видворення за межі України іноземного громадянина або особи без громадянства; дискваліфікації. Перераховані види адміністративних стягнень застосовуються судом або уповноваженими на те органами виконавчої влади.

Право органів виконавчої влади застосовувати адміністративну відповідальність надається їм в тих галузях державного управління, в яких вони діють. Прикладами таких органів можуть служити органи внутрішніх справ, митниці, державні інспекції (автомобільна, мисливська, рибнагляду і ін.), Військові комісаріати та ін. На вказані органи покладається обов’язок виявлення адміністративних правопорушень, оцінка їх характеру, прийняття рішення про подальший хід справи, призначення адміністративного покарання і забезпечення його виконання.

У випадках, передбачених у законі, адміністративні стягнення можуть накладатися судом.

Норми адміністративного права підлягають дотриманню усіма громадянами України, в тому числі і військовослужбовцями. При цьому військовослужбовці зобов'язані їх виконувати не тільки в позаслужбовий час, а й, як правило, на службі. З цієї причини в разі порушення зазначених норм військовослужбовці підлягають відповідальності юридичної (в тому числі і адміністративної).

Але застосування до військовослужбовців заходів юридичної відповідальності за порушення норм адміністративного права має деякі особливості:

- ❖ держава обмежила юрисдикцію цивільних органів влади, щодо притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців (притягуються лише за порушення правил дорожнього руху, правил полювання, рибальства, митних правил, вчинення корупційних діянь, контрабанди, правил режиму Державного кордону України; прикордонного режиму; режиму в пунктах пропуску через державний кордон України; а також адміністративні правопорушення в області податків, зборів та фінансів, невиконання законних вимог прокурора, слідчого, особи, яка проводить дізнання, або посадової особи, яка здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення та. ін.);

- ❖ до військовослужбовців не застосовуються такі види адміністративних стягнень, як виправні роботи та адміністративний арешт;

- ❖ замість накладення адміністративних стягнень, відповідні державні органи, які мають право їх накладати, надсилають матеріали про адміністративні правопорушення командирам військових частин для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності.

У перерахованих випадках військовослужбовці несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, за винятком того, що до них не можуть бути застосовані адміністративні покарання у вигляді адміністративного арешту, а до військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом – і у вигляді адміністративного штрафу.

3. Цивільно-правова і матеріальна відповідальність військовослужбовців.

Цивільно-правова відповідальність військовослужбовців. Під цивільно-правовою відповідальністю розуміється обов'язок фізичної або юридичної особи відшкодувати збитки, що виникли внаслідок порушення умов договору, заподіяння шкоди іншим особам або безпідставного збагачення.

Даний вид юридичної відповідальності регулюється “Цивільним процесуальним кодексом України” (18 березня 2004, редакція 15.12.2017) і спрямований на охорону майнових і деяких видів немайнових правовідносин (фізичне здоров'я і психічна недоторканність, авторство і деякі ін.).

Відповідно до ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України особа, право якої порушено, може вимагати повного відшкодування заподіяних їй збитків, якщо законом або договором не передбачено відшкодування збитків у меншому розмірі.

Під збитками розуміються витрати, які особа, чиє право порушене, зробила або повинна буде зробити для відновлення порушеного права, втрата або пошкодження його майна (реальний збиток), а також неoderжані прибутки, які ця особа одержала б при звичайних умовах цивільного обороту, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Якщо особа, яка порушила право, одержала внаслідок цього прибутки, особа, право якої порушено, має право вимагати відшкодування поряд з іншими збитками упущеної вигоди в розмірі не меншому, ніж такі прибутки.

Шкода, заподіяна особі або її майну, а також шкода, завдана майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Законом обов'язок відшкодування шкоди може бути покладено на особу, яка не є заподіювачем шкоди. Законом або договором може бути встановлений обов'язок винуватця шкоди виплатити потерпілим компенсацію понад відшкодування шкоди.

Особа, яка завдала шкоди, звільняється від відшкодування шкоди, якщо доведе, що шкода заподіяна не з її вини. Законом може бути передбачено

відшкодування шкоди за відсутності вини заподіювача шкоди. Так, військовослужбовці, які заподіяли шкоди не при виконанні обов'язків з військової службової діяльності, пов'язаної з підвищеною небезпекою для оточуючих (використання транспортних засобів, механізмів, вибухових речовин, здійснення будівельної та іншої пов'язаної з нею діяльності і т. ін.), зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

Відшкодування шкоди, заподіяної військовослужбовцями не при виконанні службових обов'язків або під час виконання службових обов'язків, але майну, яке не перебуває у державній власності і не закріпленому за військовими частинами, шкоди завданої фізичним особам, здійснюється на підставах, передбачених ЦК України. При цьому слід враховувати, що в разі заподіяння військовослужбовцем шкоди при виконанні своїх службових обов'язків відповідальність за шкоду перед потерпілим повинна нести військова частина, в якій вказаний військовослужбовець проходить службу.

Матеріальна відповідальність військовослужбовців. Нормативною базою для притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності є: Закон України “Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі” (ВВР), 2019, № 47, ст.313, (Із змінами, внесеними згідно із Законом №1417 від 27.04. 2021), Постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 2020 року № 604 “Про затвердження переліку озброєння, зброї та боєприпасів до неї, нестача або розкрадання яких відшкодовується винними особами у кратному співвідношенні до їх вартості”.

Під матеріальною відповідальністю військовослужбовців в юридичній науці розглядають вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку військовослужбовців та деяких інших осіб покрити повністю або частково пряму дійсну шкоду, що було завдано з їх вини шляхом знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання військового та іншого майна під час виконання обов'язків військової служби або службових обов'язків, а також додаткове стягнення в

дохід держави як санкція за протиправні дії у разі застосування підвищеної матеріальної відповідальності (пункт 4 частини першої статті 1 Закон).

Підстави та умови притягнення до матеріальної відповідальності.

Підставою для притягнення до матеріальної відповідальності є шкода, завдана неправомірним рішенням, невиконанням чи неналежним виконанням особою обов'язків військової служби або службових обов'язків, крім обставин, визначених статтею 9 Закону, які виключають матеріальну відповідальність.

Умовами притягнення до матеріальної відповідальності є: наявність шкоди; протиправна поведінка особи у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням нею обов'язків військової служби або службових обов'язків; причинний зв'язок між протиправною поведінкою особи і завданою шкодою; вина особи в завданні шкоди.

Притягнення особи до матеріальної відповідальності за завдану шкоду не звільняє її від дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності, встановленої законами України.

Переведення особи до іншого місця служби чи її звільнення з посади або служби не може бути підставою для звільнення її від матеріальної відповідальності, встановленої законом.

Особа у разі завдання з її вини шкоди третім особам, яку відшкодовано відповідно до закону військовою частиною, установою, організацією, закладом, відшкодовує військовій частині, установі, організації, закладу завдану шкоду в порядку, передбаченому Законом та іншими законами України.

Завдана особою шкода, не пов'язана з виконанням нею обов'язків військової служби або службових обов'язків, відшкодовується в порядку, передбаченому законами України.

Строки притягнення до матеріальної відповідальності. Особа може бути притягнута до матеріальної відповідальності протягом трьох років з дня виявлення завданої шкоди.

Види матеріальної відповідальності.

Обмежена матеріальна відповідальність. Особа за завдану з необережності шкоду несе матеріальну відповідальність у розмірі завданої

шкоди, але не більше п'ятнадцяти прожиткових мінімумів, установлених для працездатних осіб, крім випадків, коли Законом передбачено повну чи підвищену матеріальну відповідальність.

Командир (начальник), який своїм рішенням чи бездіяльністю порушив установлений порядок обліку, зберігання, використання військового та іншого майна або не вжив належних заходів, передбачених законодавством, щодо запобігання розкраданню, знищенню чи псуванню, іншому незаконному витрачання військового та іншого майна, внаслідок чого було завдано шкоду, або щодо притягнення винних осіб до матеріальної відповідальності, несе матеріальну відповідальність у розмірі завданої шкоди, але не більше п'ятнадцяти прожиткових мінімумів, установлених для працездатних осіб.

Розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, визначається на день видання наказу про притягнення особи до обмеженої матеріальної відповідальності.

Повна матеріальна відповідальність. Особа несе матеріальну відповідальність у повному розмірі завданої з її вини шкоди в разі:

- ❖ виявлення нестачі, розкрадання, умисного знищення, пошкодження чи іншого незаконного використання військового та іншого майна, у тому числі переданого під звіт для зберігання, перевезення, використання або для іншої мети, здійснення надлишкових виплат грошових коштів чи вчинення інших умисних протиправних дій;

- ❖ виявлення факту приписки в нарядах чи інших документах фактично не виконаних робіт, викривлення звітних даних або обману держави в інший спосіб;

- ❖ завдання шкоди у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин;

- ❖ вчинення діяння (дій чи бездіяльності), що мають ознаки кримінального правопорушення;

- ❖ якщо особою надано письмове зобов'язання про взяття на себе повної матеріальної відповідальності за забезпечення цілісності майна та інших цінностей, переданих їй для зберігання або для інших цілей.

Посадові (службові) особи, винні в незаконному звільненні зі служби чи переміщенні військовослужбовця, поліцейського, особи рядового та начальницького складу, за шкоду, завдану у зв'язку з виплатами такій особі матеріального і грошового забезпечення за час вимушеного прогулу або різниці за час проходження служби на нижче оплачуваній посаді, несуть повну матеріальну відповідальність у судовому порядку.

Підвищена матеріальна відповідальність. Особа за шкоду, завдану розкраданням або втратою озброєння, зброї та боєприпасів до неї, несе підвищену матеріальну відповідальність у кратному співвідношенні до вартості такого майна, але не більше десятикратного розміру. Перелік озброєння, зброї та боєприпасів до неї, нестача або розкрадання яких відшкодовується винними особами у кратному співвідношенні до їх вартості, визначається Кабінетом Міністрів України.

Відшкодування шкоди. Відшкодування шкоди, завданої особою, здійснюється на підставі наказу командира (начальника) шляхом стягнення сум завданої шкоди з місячного грошового забезпечення винної особи, крім випадків, передбачених частинами третьою, четвертою та п'ятою статті 10. У разі притягнення особи, яка завдала шкоду, до кримінальної відповідальності відшкодування шкоди здійснюється шляхом пред'явлення військовою частиною, установою, організацією, закладом цивільного позову в кримінальному провадженні в порядку, встановленому законом та частиною першою статті 12 Закону. У разі звільнення особи, притягнутої до матеріальної відповідальності, зі служби або у разі, коли рішення про притягнення до матеріальної відповідальності особи не прийнято до її звільнення зі служби, відшкодування завданої шкоди здійснюється в судовому порядку в разі відмови особи від добровільного її відшкодування або в іншому встановленому законом порядку.

Відшкодування шкоди, завданої командиром (начальником), здійснюється на підставі наказу старшого за службовим становищем командира (начальника).

Особа, яка завдала шкоди, за згодою командира (начальника) може добровільно відшкодувати її розмір повністю або частково, передати для відшкодування завданої шкоди рівноцінне майно або відремонтувати чи

відновити пошкоджене, про що видається відповідний наказ. Не допускається відшкодування завданої шкоди рівноцінним майном у разі втрати чи пошкодження зброї, боєприпасів, спеціальної техніки та іншого майна, що відповідно до закону вилучене з цивільного обороту або обмежене в обороті.

Відшкодування шкоди, завданої військовозобов'язаним чи резервістом під час проходження ним зборів, здійснюється в судовому порядку за позовом військової частини, установи, організації, закладу або в іншому встановленому законом порядку в разі відмови військовозобов'язаного чи резервіста від її добровільного відшкодування.

Відшкодування шкоди, визначеної частиною другою статті 6 Закону, здійснюється в судовому порядку за позовом військової частини, установи, організації, закладу в разі відмови особи від її добровільного відшкодування.

Відшкодування такої шкоди, завданої командиром (начальником), здійснюється в судовому порядку за позовом військової частини, установи, організації, закладу, командир (начальник) якої (якого) старший за службовим становищем, у разі відмови особи від її добровільного відшкодування.

У випадку притягнення особи, яка завдала шкоду, до кримінальної відповідальності відшкодування шкоди здійснюється шляхом пред'явлення військовою частиною, установою, організацією, закладом цивільного позову в кримінальному провадженні в порядку, встановленому законом.

Відшкодування шкоди у випадку переведення особи до іншого місця служби чи перебування в розпорядженні відповідного командира (начальника).

У випадку переведення особи, притягнутої до матеріальної відповідальності, до іншого місця служби чи зарахування в розпорядження відповідного командира (начальника) до повного відшкодування завданої нею шкоди стягнення сум завданої шкоди здійснюється за новим місцем служби чи місцем перебування в розпорядженні.

Якщо рішення про притягнення до матеріальної відповідальності особи не прийнято до її переведення до іншого місця служби чи зарахування в

розпорядження, командир (начальник) надсилає у п'ятиденний строк із дня закінчення розслідування, аудиту (перевірки), інвентаризації чи надходження рішення суду відповідні матеріали до нового місця служби чи місця перебування в розпорядженні особи для вирішення питання про притягнення особи до матеріальної відповідальності.

Командир (начальник) за новим місцем служби чи місцем перебування в розпорядженні особи видає у п'ятнадцятиденний строк із дня надходження матеріалів щодо завданої шкоди наказ про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності. У такому разі відшкодування шкоди здійснюється в порядку, визначеному статтею 10 Закону.

У випадку звільнення особи, притягнутої до матеріальної відповідальності, зі служби або у випадку, якщо рішення про притягнення до матеріальної відповідальності особи не прийнято до її звільнення зі служби, відшкодування завданої шкоди здійснюється в судовому порядку у випадку відмови особи від її добровільного відшкодування або в іншому встановленому законом порядку.

Обставини, що виключають матеріальну відповідальність.

Відповідно до ст. 9 Закону України “Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі”, завдана шкода не підлягає відшкодуванню, а особи звільняються від матеріальної відповідальності у випадку, якщо шкоду завдано внаслідок:

- ❖ дії непереборної сили; необхідної оборони; крайньої необхідності;
- ❖ виконання наказу або розпорядження командира (начальника), крім випадків виконання явно злочинного наказу або розпорядження; виправданого службового ризику; затримання особи, що вчинила злочин, фізичний або психічний примус; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Шкода не підлягає відшкодуванню у випадку смерті винної особи.

Обставини, що виключають матеріальну відповідальність, підлягають встановленню під час проведення розслідування.

Оскарження рішення про притягнення до матеріальної відповідальності.

Наказ командира (начальника) про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності може бути оскаржено старшому за службовим становищем командир (начальник) та/або до суду в порядку, передбаченому законодавством.

Старший за службовим становищем командир (начальник) не рідше одного разу на квартал перевіряє законність і обґрунтованість притягнення осіб до матеріальної відповідальності та розмір сум, які підлягають стягненню.

У випадку скасування наказу про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності стягнені з особи кошти та/або добровільно передане нею рівноцінне майно чи внесені кошти повертаються цій особі, про що видається відповідний наказ.

Висновки

Юридична відповідальність посідає чинне місце серед складників соціальної відповідальності. Вона відрізняється від інших видів соціальної відповідальності тим, що, настає в разі порушення особою встановлених державою правил поведінки (правових норм) і реалізується в застосуванні до правопорушника встановлених примусових заходів з боку державних органів.

Важливою умовою дієздатності Збройних Сил України та інших військових формувань є військова дисципліна, правила якої мають суворо дотримуватись всіма військовослужбовцями. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців має на меті охорону військової дисципліни і правопорядку, боротьбу з їх порушеннями, надання виховного впливу на інших військовослужбовців і базується на вимогах статутів Збройних Сил України.

Відшкодування шкоди, заподіяної військовослужбовцями не при виконанні службових обов'язків або під час виконання службових обов'язків, але майну, яке не перебуває у державній власності і не закріпленому за військовими частинами, шкоди завданої фізичним особам, здійснюється на підставах, передбачених ЦК України.

Шкода, завдана неправомірним рішенням, невиконанням чи неналежним виконанням особою обов'язків військової служби або

службових обов'язків є підставою для притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності

Питання для самоконтролю.

Назвіть відомі Вам види соціальної відповідальності.

Яке місце серед видів соціальної відповідальності посідає юридична відповідальність? Обґрунтуйте відповідь.

Що розуміється під дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців?

Коли настає адміністративна відповідальність військовослужбовців та у якій формі вона реалізується?

Що розуміється під цивільно-правовою відповідальністю військовослужбовців?

Які правовідносини регулює цивільне право?

Що є джерелами цивільного права?

Що таке правоздатність і дієздатність?

У чому сутність матеріальної відповідальності військовослужбовців?

Дайте характеристику видів матеріальної відповідальності військовослужбовців?

Список використаної та рекомендованої літератури.

Абакумова Ю. В. Правове регулювання адміністративної відповідальності: навч. посібн. Запоріжжя: КПУ, 2008. 216 с.

Адміністративна відповідальність: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Коломоєць Т. О. та ін.; за заг. ред. Т. О. Коломоєць; ДВНЗ “Запорізький нац. ун-т” МОН України. Київ: Істина, 2011. 184 с.

Дзера О. В., Кузнецов Н. С., Майданик Р. А. Цивільне право України. Особлива частина. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

Борисова В. І., Спасибо-Фатєєв І. В., Яроцький В. Л. Цивільне право: підручник: у 2 т. Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”. Харків: Право, 2014. Т. 2. 816 с.

Право інтелектуальної власності: академ. курс: підручник для студентів вищих навч. закладів / О. А. Підпригора та ін.; за ред. О. А. Підпригори. Київ: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. 672 с.

Фурса С. Я., Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика: навч. посіб. Київ: Атіка, 2002. 496 с.

Конституція України (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року). Київ: Атака, 2006. 64 с.

Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. (Редакція станом на 05.01.2022).

Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV.

Цивільний процесуальний Кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. (Редакція 15.12.2017).

Закон України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 року № 2235-III.

Закон України “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” від 22 вересня 2011 року № 3773-VI.

Закон України “Про Державну службу” від 10 грудня 2015 року № 889-VIII.

Закон України “Про імміграцію” від 7 червня 2001 року № 2491-III.

Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу” від 25 березня 1992 року № 2232- XII.

Закон України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII.

Закон України “Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі” (ВВР), 2019, № 47, ст.313, (Із змінами, внесеними згідно із Законом №1417 від 27.04. 2021)

Постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 2020 року № 604 “Про затвердження переліку озброєння, зброї та боєприпасів до неї, нестача або розкрадання яких відшкодовується винними особами у кратному співвідношенні до їх вартості”.

ЛЕКЦІЯ 2.3. ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.

План

Вступ

1. Діюче кримінальне право України: поняття, функції, принципи.
2. Кримінальне правопорушення: поняття та склад правопорушення.
3. Кримінальне покарання військовослужбовців та його види.
4. Кримінальна відповідальність за військові злочини.

Висновки

Вступ

З розвитком цивілізованого суспільства пов'язано виникнення і розвиток кримінального права. Україна не є винятком, правовідносини у ній між особистостями і державою знаходяться у правовому полі і регулюються кримінальним кодексом. Формування правосвідомості у військовослужбовців є важливим завданням у розбудові Збройних Сил України. Навчально-виховною метою лекції є розкриття суті та змісту кримінального права, системи джерел, регулювання правових відносин в Україні і доведення основного змісту Кримінального кодексу України про адміністративні правопорушення.

1. Діюче кримінальне право України: поняття, функції, принципи.

Кримінальне право є однією з найважливіших і найдавніших галузей права. Поява правових норм, які складають цю галузь, була зумовлена необхідністю захистити життя, здоров'я, свободу, майно людини від посягань які могли завдати особі тяжкої шкоди. Кримінальне правопорушення і покарання – дві головні інституції кримінального права. Відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення і застосуванням за це певних покарань, становлять предмет кримінального права. Отже, кримінальне право має загальнообов'язкову нормативність, формальну визначеність і державну забезпеченість. Що ж таке кримінальне право?

Кримінальне право – це галузь, яка являє собою сукупність (систему) юридичних норм (а по суті – законів), прийнятих виключно Верховною

Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Суб'єктами кримінального права є фізичні особи, які вчинили злочин, і держава в особі уповноважених нею органів (слідства, суду, прокуратури тощо). Правовідносини між цими суб'єктами виникають з моменту вчинення злочину і припиняються з моменту повної реалізації кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

Кримінальний кодекс (КК) прийнятий в Україні 5 квітня 2001 р. єдиний кримінальний закон, який діє в Україні. КК складається із Загальної частини (15 розділів) і Особливої (20 розділів). Перша містить загальні положення, які стосуються кримінальної відповідальності; визначено межі дії кримінального закону, класифікацію кримінальних правопорушень, зміст вини, стадії кримінальних правопорушень, перелік видів покарань і порядок призначення покарань, поняття судимості та її наслідки. Особлива частина складається із статей, в яких описані конкретні кримінальні правопорушення (наприклад розділ II має назву “Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи”, розділ VI “Кримінальні правопорушення проти власності”) і вказано, які покарання суд може призначити за вчинення того чи іншого злочину. КК поширюється на всі злочини, вчинені на території України. Отже, якщо загальна частина передбачає кримінально-правові норми узагальненого характеру, то Особлива – передбачає конкретизовані норми про відповідальність за окремі кримінальні правопорушення, і покарання щодо осіб, які їх вчинили.

Кримінальне право виконує ряд функцій: регулятивну, превентивну, виховну і охоронну.

Регулятивна полягає в регулюванні поведінки людей переважно шляхом встановлення заборон (наприклад викрадання майна, незаконне заволодіння транспортним засобом тощо).

Превентивна (її ще називають запобіжною, профілактичною або попереджувальною).

Виховна – полягає у формуванні у людей правосвідомості, за якою дотримання закону є для людини потребою, способом життя.

Основна ж функція кримінального права – це охоронна. Вона полягає в охороні кримінально-правовими засобами найбільш важливих суспільних відносин, найбільш значимих в соціальному плані благ – громадської безпеки, життя, здоров'я, власності, дозвілля тощо. Охоронна функція чітко виражена вже у I ст. КК де сказано, що КК має своїм завданням охорону від злочинних посягань найбільш важливих соціальних цінностей: прав і свобод людини, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання злочинам. У інших статтях ця функція має своє продовження. КК визначає чітко суспільно небезпечні діяння які є кримінальними правопорушеннями і які покарання застосовують до осіб, що їх скоїли.

Кримінальному праву притаманний принцип особистої відповідальності. Суб'єктом злочину, тобто особою, яка може нести кримінальну відповідальність є лише фізична особа (конкретна людина), яка обов'язково є осудною й досягла 16 річного віку, з якого можлива кримінальна відповідальність (ст. 22 КК). Покарання має персональний, особистий характер і може застосовуватися лише до конкретної особи, яка визнана судом винною у вчиненні злочину.

Важливим принципом кримінального права є принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання. Він вимагає, щоб і кримінальна відповідальність, і призначення покарання були максимально конкретизовані та індивідуалізовані, виходячи з конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення і з урахуванням особи винного.

Отже, слід підкреслити, що кримінальне право як окрема галузь – це сукупність правових норм, установлених вищим органом державної влади, що визначають злочинність і карність діянь; підстави кримінальної відповідальності; систему і порядок покарання; умови і підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання.

2. Кримінальне правопорушення: поняття та склад кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення – це вчинок людини, що отримує кримінально-правову оцінку. Кримінальному правопорушенню притаманні

всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки поведінки людини, які можна розглядати за різними аспектами. У соціальному аспекті, кримінальне правопорушення – це асоціальна поведінка, це найбільше зло, яке може зробити людина іншій людині, суспільству, державі.

У психологічному аспекті, кримінальне правопорушення є найбільшим відхиленням від соціальної норми – від правомірної поведінки.

У правовому аспекті, кримінальне правопорушення – це найбільш небезпечний вид правопорушення, тобто це найтяжчі і найнебезпечніші правопорушення.

Поняття кримінального правопорушення не може бути незмінним: воно відповідає конкретному етапу розвитку суспільства, зміні потреб та інтересів, притаманним саме цьому етапу. У кримінальному праві поняття кримінальне правопорушення, є фундаментальною категорією, оскільки вчення про нього лежить в основі всіх кримінально-правових норм.

Стаття 11 КК дає таке визначення кримінального правопорушення: “Кримінальним правопорушенням визнається передбачене суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), скоєне суб'єктом кримінального правопорушення”. Кримінальним правопорушенням може бути визнане тільки таке діяння, для якого є характерною сукупність наступних ознак – суспільна небезпека, винність, протиправність і карність. Перші дві ознаки – суспільна небезпека і винність – є матеріальними і розкривають соціально-психологічну природу кримінального правопорушення; третя і четверта – формальні, відображають юридичну природу кримінального правопорушення, тобто протиправність і карність.

Суспільна небезпека означає, що дія або бездіяльність завдає істотну шкоду чи створює загрозу завдання шкоди відносинам (об'єктам), що охороняються кримінальним законом. Відмінність кримінального правопорушення від адміністративного проступку якраз і полягає в тому, що кримінальне правопорушення завдає великої шкоди чи створює серйозну загрозу для правопорядку, а шкода від проступку є значно меншою. Шкода, яку несе кримінальне правопорушення, може бути матеріальною, тобто проявлятися в завданні грошових чи майнових збитків,

знищенні чи пошкоджені майна, в заподіяні людині тілесних ушкоджень чи навіть смерті. Шкода може набути форми порушення чи створення перешкод для нормальної діяльності державних органів чи органів самоврядування, їх представників, а у деяких випадках – створення загрози руйнування організаційних структур суспільства.

Другою невід’ємною ознакою кримінального правопорушення є винність. Винність – певне психологічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Винність кримінального правопорушення полягає в обов’язковій наявності при його вчиненні вини у вигляді умислу чи необережності. Кримінальна відповідальність настає тільки за наявності вини, що впливає із ст. 62 Конституції України, за якою особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це положення також викладено у ч. 2 ст. 2 КК України. Вина визначає стійкий, випадковий або ситуативний характер діяння, а отже якою є ступень тяжкості цього діяння.

Протиправність – це теж ознака (хоча і формальна) кримінального правопорушення, яка вказує на те, що він завжди є порушенням закону. Для того, щоб бути визнаним кримінальним правопорушенням, діяння має бути передбачене (заборонене) кримінальним законом.

Всі існуючі на сьогодні в Україні види кримінальних правопорушень передбачені чинним КК і в Особливий частині виділені наступні види кримінальних правопорушень:

- ❖ кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (ст. ст. 109-114);
- ❖ кримінальні правопорушення проти життя та здоров’я особи (ст. ст. 115-145);
- ❖ кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (ст. ст. 146-151);
- ❖ кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (ст. ст. 152-156);

- ❖ кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (ст. ст.157-184);
- ❖ кримінальні правопорушення проти власності (ст. ст. 185-198);
- ❖ кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (ст. ст. 199-235);
- ❖ кримінальні правопорушення проти довкілля (ст. ст. 236-254);
- ❖ кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (ст. ст. 255-270);
- ❖ кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (ст. ст. 271-275);
- ❖ кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ст. ст. 276-292);
- ❖ кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (ст. ст. 293-304);
- ❖ кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (ст. ст. 305-327);
- ❖ кримінальні правопорушення у сфері державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (ст. ст. 328-337);
- ❖ кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань (ст. ст. 338-360);
- ❖ кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин, комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж (ст. ст. 361-363);
- ❖ кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (ст. ст. 364-370);
- ❖ кримінальні правопорушення проти правосуддя (ст. ст. 371-400);
- ❖ кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) (ст. ст. 401-435);
- ❖ кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку (ст. ст. 436-447).

Розділ XVI ККУ. Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку:

❖ Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

❖ Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут.

❖ Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.

❖ Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї.

❖ Порухення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється.

❖ Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку.

Розділ XIX ККУ. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення):

❖ Непокора.

❖ Невиконання наказу.

❖ Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків.

❖ Погроза або насильство щодо начальника.

❖Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями.

❖Самовільне залишення військової частини або місця служби.

❖Дезертирство.

❖Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом.

❖Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових бойових речовин, військової та спеціальної техніки.

❖Порушення правил поведження зі зброєю.

❖Порушення правил водіння або експлуатації машин.

❖Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання.

❖Порушення правил несення бойового чергування.

❖Порушення статутних правил внутрішньої служби.

❖Розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

❖Недбале ставлення до військової служби.

❖Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

❖Здача або залишення ворогові засобів ведення війни.

❖Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю.

❖Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні.

❖Мародерство.

❖Насильство над населенням у районі воєнних дій.

❖Погане поведження з військовополоненими.

❖Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця.

Одним із елементів протиправності є карність кримінального правопорушення, що означає можливість застосування передбаченого законом покарання у разі вчинення кримінального правопорушення. Карність кримінального правопорушення впливає із суспільної небезпечності та протиправності діяння. А діяння є кримінально карним тому, що воно суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом саме як кримінальне правопорушення.

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилось 16 років (це загальний вік кримінальної відповідальності); за певні види кримінального правопорушення, які передбачені у ст. 22 КК, кримінальній відповідальності підлягають також особи, яким на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилось 14 років, тобто у віці від 14 до 16 років. До таких кримінальних правопорушень належать 19 видів кримінальних правопорушень, зокрема умисне вбивство, умисне тяжке і середнє тілесне ушкодження, зґвалтування, грабіж, розбій, вимагання, хуліганство.

Залежно від ступеня ваги кримінального правопорушення поділяються на такі чотири групи:

- ❖ *кримінальні правопорушення невеликої тяжкості* – за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або й м'якше покарання;

- ❖ *кримінальні правопорушення середньої тяжкості* – не більше 5 років;

- ❖ *тяжкі кримінальні правопорушення* – не більше 10 років;

- ❖ *особливо тяжкі кримінальні правопорушення* – на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі.

КК України (ст. 13,14,15) визначає, що вчинення кримінального правопорушення охоплює такі стадії: готування, замах і закінчення кримінального правопорушення.

Готування – це підшукування чи пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для здійснення кримінального правопорушення (готування до кримінального правопорушення невеликої тяжкості не спричиняє кримінальної відповідальності).

Замах – це діяння вчинене з прямим наміром і безпосередньо спрямоване на здійснення кримінального правопорушення. Замах є закінченим, якщо винний вчинив усі діяння, що вважав необхідним для доведення кримінального правопорушення до кінця. Замах є незакінченим,

якщо кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежать від волі винного або винний не вчинив усі діяння, необхідні для настання злочинних наслідків.

Закінченим кримінальним правопорушенням визначається діяння, що містить всі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею КК (незакінченим кримінальним правопорушенням визначаються готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення).

Особа, що добровільно відмовилась від доведення кримінального правопорушення до кінця підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення.

Склад кримінального правопорушення – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують конкретне суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як кримінальне правопорушення. У цій нормі визначається найважливіше значення кримінального правопорушення для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу кримінального правопорушення може бути підставою кримінальної відповідальності.

Кожному конкретному складу кримінального правопорушення, а їх у новому КК України міститься 702 склади, притаманні певні елементи або складові як: об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона, суб'єкт кримінального правопорушення і суб'єктивна сторона. Коротко розглянемо їх сутність.

Об'єкт кримінального правопорушення відображає те, на що завжди посягає кримінальне правопорушення, чому або кому він заподіює певної шкоди. Об'єкт кримінального правопорушення визначається тими суспільними відносинами або суспільними цінностями, що охороняються кримінальним законом.

Об'єктивна сторона – це зовнішня сторона кримінального правопорушення, саме противоправне діяння. Вона виражається у дії чи бездіяльності, якою заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння шкоди суспільним відносинам. Ознаками об'єктивної сторони є саме діяння

(дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками. Наприклад, розголошення комерційної таємниці має обов'язкове встановлення причинного зв'язку між фактом такого розголошення певної інформації та завданням суб'єкту господарської діяльності істотної шкоди).

Суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична особа, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 19 КК). Юридичні особи не можуть бути суб'єктами кримінального правопорушення. Суб'єктом кримінального правопорушення є тільки фізична осудна особа, тобто така, яка під час злочину усвідомлювала свої дії (бездіяльність) і керувала ними. Якщо особа під час вчинення дії не могла усвідомлювати (внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства, тобто перебувала у стані неосудності) не підлягає кримінальній відповідальності.

До неосудних осіб можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру (надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізація в психіатричні установи зі звичайним, посиленням і суворим режимом). Після одужання така особа може підлягати кримінальній відповідальності.

Обмежено осудною є особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення (внаслідок явного психічного розладу) була не здатна усвідомити свої дії (бездіяльність) і свідомо не керувати ними. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання. Особа, що вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, підлягає кримінальній відповідальності.

Суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, внутрішнє ставлення особи до вчиненого нею суспільно-небезпечного діяння і його наслідків. Ознаками суб'єктивної сторони є вина, мотив і мета кримінального правопорушення. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення є вина особи. Вина – це психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності та наслідків вчинку, виражене у формі умислу чи необережності. У разі відсутності вини особи немає і складу кримінального

правопорушення, навіть якщо в результаті дії (бездіяльності) настають суспільно-небезпечні наслідки.

3. Кримінальне покарання військовослужбовців та його види.

Історично покарання походить від помсти потерпілої особи за сподіянну їй злочином кривду. Держава спочатку санкціонувала покарання і підтримувала його своїм авторитетом, залишаючи покарання в руках месника (це виразно видно із текстів законів ранньої державної доби, наприклад з “Руської правди”), а потім взяла справу покарання в свої руки.

Елемент відплати, кари, зберігається і у сучасному покаранні, про це ще давньогрецький філософ Платон зазначив, що покарання потрібне не для відплати за злочин, який вже вчинено, а для того, щоб запобігти вчиненню нових злочинів. Не слід вважати, що покарання є єдиним засобом протидії злочинності. У цивілізованих країнах покарання – це ultima ratio (останній аргумент), застосовується лише тоді, коли інші заходи, що вживалися для відвернення кримінального правопорушення, не дали результату. Покарання фактично здійснює і охоронну функцію, яка покладається на кримінальний закон. Загроза бути покараним все ж стримує багатьох осіб від вчинення кримінального правопорушення. Ті ж особи, які вчинили кримінальні правопорушення, піддаються відповідному примусовому впливу, який становить суть покарання.

Новий КК України вперше дає визначення покарання: Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визначеної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. I. ст. 50). Покарання має публічний характер і може бути застосоване тільки за вироком суду від імені держави.

Як форма примусу покарання полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Але закон вказує, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, попередження, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженим, так і іншими особами. Отже, метою кримінального покарання є: кара за вчинене кримінальне правопорушення; виправлення винного, тобто досягнення такого стану, коли винна особа надалі утримується від вчинення

нових кримінальних правопорушень; запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

До осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, суд може застосовувати такі види покарань: основні (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі) і додаткові (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину; конфіскація майна). Штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні так і додаткові. За одне кримінальне правопорушення може бути призначене тільки одне основне покарання, а додаткових приєднано одне чи кілька. Розглянемо деякі види покарань:

❖ *Штраф* – грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині КК. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

❖ *Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу*, яке може застосовуватися до особи засудженої за тяжке чи особливо тяжке кримінальне правопорушення, якщо така особа має військове або спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас.

❖ *Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю* може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років (не застосовується до депутатів всіх рівнів).

❖ *Громадські роботи* полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час без оплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Громадські роботи не призначаються інвалідам першої та другої групи, вагітним жінкам, особам які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

❖ *Виправні роботи* призначають на строк від 6 місяців до 2 років і відбуваються за місцем роботи засудженого з відрахування в дохід держави від 10 до 20 відсотків заробітку засудженого.

Виправні роботи не застосовуються: до вагітних жінок та жінок які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до 8 років; до осіб, що не досягли 16 років і пенсійного віку; до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

❖ *Службові обмеження* для військовослужбовців, які застосовуються до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від 6 місяців до 2 років у випадках, передбачених КК України, а також у випадках коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше 2 років призначити службове обмеження на той самий строк. Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження проводиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленого вироком суду, в межах від 10 до 20 відсотків.

Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

❖ *Конфіскація майна* – це покарання, яке полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі кримінальні правопорушення і може бути призначена лише у випадках спеціально передбачених в Особливій частині КК України. Перелік майна, що не підлягає конфіскації визначається законом України.

❖ *Арешт* полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Арешт не застосовується до осіб віком до 16 років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до 8 років.

❖ *Обмеження волі* полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до 14 років, до осіб пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів I – II груп.

❖ *Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців* призначається військовослужбовцям строкової служби на строк від 6 місяців до 2 років у випадках, передбачених КК України, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше 2 років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

Кримінальний кодекс України забороняє призначення жінкам покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні (ст. 62 КК України, ст. 17 КВК України). Це стосується не лише кримінальної відповідальності. Адміністративне стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті теж не застосовується до жінок (ст. 32-1 КУпАП).

Позбавлення волі на певний строк полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Позбавлення волі встановлюється на строк від 1 до 15 років.

Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких кримінальних правопорушень і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до

18 років, до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення кримінального правопорушення або на момент вироку.

Отже у КК України (ст.51) передбачено 12 видів покарань.

За порядком призначення покарання поділяються на 3 групи:

- ❖ основні покарання;
- ❖ додаткові покарання;
- ❖ покарання, що можуть призначатися як основні і як додаткові (ст.52).

Призначення кримінального покарання судом здійснюється за певними критеріями.

По-перше, покарання призначається у межах встановлених статтею закону, який передбачає відповідальність за скоєне кримінальне правопорушення .

По-друге, суд повинен враховувати положення Загальної частини КК України.

По-третє, суд повинен особливо враховувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність (покарання).

До засуджених або притягнутих до кримінальної відповідальності можуть застосовуватися такі гуманні акти, як амністія (ст. 86) або помилування (ст. 87). Окремо слід звернути увагу на особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх у віці від 16 до 18 років.

Неповнолітній, який вперше вчинив кримінальне правопорушення невеликої тяжкості, може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У такому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру. Уразі ухилення від заходів виховного характеру, вони скасовуються і неповнолітній притягується до кримінальної відповідальності.

До неповнолітнього застосовуються такі основні види покарання: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк.

Штраф застосовується до неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно. Розмір штрафу встановлюється в залежності від тяжкості кримінального правопорушення і майнового стану, але в межах до 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Виправні роботи можуть бути призначені за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року з відрахуванням із заробітку від 5% до 10%.

Арешт полягає в триманні неповнолітнього в умовах ізоляції у спеціально пристосованих установах на строк від 15 до 45 діб.

Покарання у вигляді позбавлення волі призначаються неповнолітнім:

- ❖ на строк не більше двох років за вчинене повторно кримінальне правопорушення невеликої тяжкості;
- ❖ на строк не більше 4 років за кримінальне правопорушення середньої тяжкості;
- ❖ на строк не більше 7 років за тяжке кримінальне правопорушення;
- ❖ на строк не більше 10 років за особливо тяжке кримінальне правопорушення;
- ❖ на строк до 15 років за особливо тяжке кримінальне правопорушення, поєднане з умисним позбавленням життя людини.

Примусові заходи виховного характеру для неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення невеликої тяжкості, можуть бути застосовані: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки; передача під нагляд батьків, педагогічного чи трудового колективу за їх згодою; покладання обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків (якщо досяг 15 років і має майно, кошти чи заробіток); направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків для виправлення на строк не більше 3 років.

4. Кримінальна відповідальність за військові злочини.

Військовослужбовці України притягуються до юридичної відповідальності, яка встановлена для громадян України, на загальних підставах, але з урахуванням їх правового стану. Як вже зазначалось, усі військовослужбовці, незалежно від військового звання та посади, рівні перед законом. Питання про притягнення до такої відповідальності

вирішується судовими або спеціально уповноваженими органами у порядку, визначеному законодавством.

Кожен військовослужбовець з перших днів служби, разом з погонями, покладає на себе особливу відповідальність за долю Батьківщини, за виконання обов'язків по її збройному захисту, пов'язаних з необхідністю беззаперечного виконання поставлених задач у будь-яких умовах, у тому числі з ризиком для життя.

Відповідальність за правопорушення у сфері діяльності Держспецзв'язку.

На військовослужбовців Держспецзв'язку як на громадян України розповсюджуються норми всього кримінального кодексу, але, стосовно професійної і службової діяльності, важливе значення мають статті, що містяться у наступних розділах, особливої частини Кримінального кодексу України:

❖ кримінальне правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин, комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж (ст.ст. 361-363);

❖ кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності (ст.ст. 364-370);

❖ кримінальне правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) (ст.ст. 401-435).

До осіб Держспецзв'язку, визнаних винними у вчиненні зазначених кримінальних правопорушень, суд може застосовувати відповідні види покарань: основні (службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк) і додаткові (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину). Штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні так і додаткові.

Висновки.

Кримінальне право – галузь права України, норми якої включають загальні засади кримінальної відповідальності, а також перелік діянь, які є кримінальними правопорушеннями та покарання, які можуть застосовуватися

до осіб, котрі їх вчинили. Єдиним джерелом кримінального права, що визначає злочинність і карність діяння, є Кримінальний кодекс України.

Кримінальне правопорушення – це передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Покарання – примусовий захід, що застосовується до особи, визначної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Питання для самоконтролю.

Сформулюйте визначення кримінального права і його призначення.

Які Ви знаєте джерела кримінального права?

У чому полягає основна відмінність кримінального права від інших галузей права?

Які принципи кримінального права Вам відомі?

Охарактеризуйте кримінально-правові норми.

Сформулюйте визначення кримінального правопорушення і його ознаки.

Які стадії вчинення кримінального правопорушення передбачені Кримінальним кодексом України?

Розкрийте склад кримінального правопорушення.

Назвіть і коротко охарактеризуйте види кримінальних правопорушень.

Назвіть кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочини).

Що таке кримінальне покарання, охарактеризуйте групи покарань.

У чому полягають особливості кримінальної відповідальності і покарання військовослужбовців?

Охарактеризуйте види військових кримінальних правопорушень.

Яка відповідальність наступає за виконання правомірного або злочинного наказу?

Розкрийте структуру і головний зміст Кримінального кодексу України.

Список використаної та рекомендованої літератури.

Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.

Грищук В. К. Кримінальне право України: загальна частина: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім "Ін Юре", 2006. 568 с.

Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.

Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.

Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.

Локтіонова В. В., Митрофанов І. І. Закон України про кримінальну відповідальність: навч. посіб. Кременчук: Видавець “ПП Щербатих О. В.”, 2011. 356 с.

Конституція України (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року). Київ: Атака, 2006. 64 с.

Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р.

Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р.

Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р. № 3206.

Закон України “Про Вищий антикорупційний суд” від 7 червня 2018 року № 2447-VIII.

Ананьїн В. О. , Горлинський В. В. , Пучков О. О. Правознавство: навчальний посібник; за ред. В. О. Ананьїна. Київ: ІСЗІ КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278 с.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА І ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ УКРАЇНИ.

ЛЕКЦІЯ 3.1. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО, ЯК ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.

План

Вступ.

1. Поняття та джерела міжнародного гуманітарного права.
2. Женевське право, або права Червоного Хреста.
3. Правові засади євроатлантичної інтеграції України.

Висновки.

Вступ

Після здобуття незалежності Україна отримала статус самостійної держави і суб'єкта міжнародних відносин, які здійснюються у міжнародному правовому полі. Міжнародне публічне поле становить складну систему, важливим елементом якої являється міжнародне гуманітарне право. Навчально-виховною метою лекції є розглянути сутність і походження міжнародного гуманітарного права, його місце серед інших галузей міжнародного права, особливості Женевського права та з'ясувати правову відповідальність за участь у збройному конфлікті чи війні.

1. Поняття та джерела міжнародного гуманітарного права.

Витоки міжнародного права сягають далеко в глибину століть. Але процеси глобалізації і інтернаціоналізації міжнародних зв'язків сприяють тому, що обсяг правового регулювання постійно збільшується. Якщо раніше правове регулювання охоплювало лише сферу міжнародних відносин, то тепер охоплює сферу міжурядових і неурядових організацій, корпорацій, у т.ч. транс – національних компаній.

Що ж слід розуміти під терміном “міжнародне право”? Починаючи від Цицерона, який вперше зробив спробу визначити суть міжнародного права,

і до сьогодні вченими запропоновано більше 1000 визначень міжнародного права. Ось деякі з них:

Міжнародне право – це особлива правова система, що регулює відносини між державами і міжнародними організаціями (С. Дрожжина).

Міжнародне право – сукупність юридичних принципів і норм, які регулюють відносини між державами (Енциклопедичний словник).

Міжнародне право – особлива правова система договірних і звичайних юридичних норм, що регулюють правові зносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення миру і співробітництва. (Г. О. Ацелевич, О. О. Покрещук).

Як узагальнене визначення можна застосовувати таке: Міжнародне право – це система юридичних норм, прийнятих повноважними суб'єктами для реалізації спільних інтересів (забезпечення миру, прав людини, співробітництва тощо).

Отже, міжнародне право, виступає як координатор і регулятор міжнародних відносин, у той же час може характеризуватися як юридична форма міжнародних (міждержавних) відносин. Його мета – забезпечувати узгодженість, правомірність і обов'язковість дій держав, інших суб'єктів різноманітних міжнародних відносин. Саме в цьому виявляється юридична природа міжнародного права, тобто його правова сутність.

Предметом міжнародного права є міжнародні відносини, що мають міждержавний характер. Суб'єктами міжнародного права є держави, міжнародні організації (ООН, ОБСЄ та ін.), транснаціональні компанії (ТНК), регіональні міжнародні організації (ЄС, СНД та ін.), фізичні особи.

Функції сучасного міжнародного права: зміцнення чинної системи міжнародних відносин (головна соціальна функція); правове регулювання міждержавних відносин (головна юридична функція); протидії існуванню і появі нових відносин та інститутів, які суперечать цілям і принципам міжнародного права; інтернаціоналізація, що полягає в розширенні та поглибленні зв'язків між державами; інформаційно-виховна (забезпечення знаннями про зміст міжнародно-правових актів, вплив на формування міжнародно-правової свідомості та ін.).

Сучасне міжнародне право поділяються на окремі інститути права, серед яких міжнародне морське право; міжнародне повітряне право; міжнародне космічне право; міжнародне екологічне право; міжнародне економічне право; право міжнародної безпеки; міжнародне гуманітарне право; міжнародне кримінальне право та інші.

Отже, ми розглянули деякі аспекти міжнародного права, яке характеризується великою різноманітністю і складається з великої кількості окремих галузей права. Далі розглянемо одну із важливих, самостійних галузей права – міжнародне гуманітарне право, яке ще називають і підсистемою цілісної системи міжнародного права. Розуміння суті міжнародного гуманітарного права дуже важливе. Особливо це важливо зараз, коли суверена Україна стала повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Сьогодні Україна є членом близько 30 міжнародних організацій, бере участь у 250 міжнародних договорах, має дипломатичні відносини більше ніж з 150 державами світу. З 1945 р. є членом ООН, розширяє зв'язки з ЄС та іншими міжнародними організаціями Європи і світу.

Термін "міжнародне гуманітарне право" уперше був запропонований Жаном Пікте і увійшов в назву Женевської дипломатичної конференції (1974-1977 рр.) з питання про підтвердження розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право (іноді воно має назву право збройних конфліктів або право війни) – це сукупність міжнародно-правових норм, які направлені на захист жертв збройних конфліктів і встановлюють заборону або обмеження методів і засобів ведення війни, а також відповідальність за порушення відповідних принципів і норм.

Завданням МГП є забезпечення захисту та гуманного поводження з особами, які виведені зі строю під час ведення бойових дій або не беруть участі у збройному конфлікті.

В далеку давнину існували правила, які містили певні обмеження щодо права воюючих сторін завдавати шкоди противнику. Ці правила, які забезпечували захист певним категоріям осіб, можна знайти в давніх культурах хетів, шумерів, персів, греків, римлян, а також в Індії, Китаї, в країнах мусульманського світу та християнських державах. До осіб, яким

надавався захист, відносились жінки, діти та особи похилого віку, роззброєні комбатанти та військовополонені. Заборонялося здійснювати напад на деякі об'єкти (наприклад, місця відправлення культу) та віроломні засоби ведення бою, зокрема, використання отрути, запалювальних стріл, та ін.

Предметом правового регулювання міжнародного гуманітарного права є суспільні відносини, які виникають в ході збройного конфлікту.

Дії щодо певного кола учасників міжнародних правових відносин і норми міжнародного гуманітарного права є загальноприйнятими універсальними нормами.

При визначенні джерел міжнародного гуманітарного права треба мати на увазі, що термін “джерело права” використовується в двох значеннях: матеріальному і формальному. Матеріальні джерела – це матеріальні умови життя суспільства. Формальні джерела права – це ті форми, в яких виражені норми права. Тільки формальні джерела права є юридичною категорією і можуть бути предметом вивчення міжнародного гуманітарного права як окремої науки.

Статтею 38 Статуту Міжнародного Суду ООН встановлюється перелік джерел міжнародного права, які є основою для розгляду Судом переданої для розгляду справи. Це: міжнародні договори як загальні, так і спеціальні; міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; загальні принципи права, які визнані цивілізованими націями; судові рішення і доктрини як допоміжний засіб.

Міжнародне гуманітарне право знаходить своє відображення як у звичаєвому праві, так і у відповідних міжнародних договорах. Джерелом міжнародного гуманітарного права є в першу чергу міжнародні договори, у яких викладені правила ведення збройних конфліктів. До них відносяться чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. про захист жертв війни, а саме:

- ❖ про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях (I Конвенція);
- ❖ про покращення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли корабельну аварію, із складу збройних сил на морі (II Конвенція);

- ❖ про поводження з військовополоненими (III Конвенція);
- ❖ про захист цивільного населення під час війни (IV Конвенція).

Зазначені Женевські конвенції отримали розвиток в двох Додаткових протоколах до них від 8 червня 1977 р.: у Додатковому протоколі I, що стосується захисту жертв міжнародних військових конфліктів; у Додатковому протоколі II, що стосується захисту жертв не міжнародних конфліктів.

Крім того, міжнародне гуманітарне право містить ряд інших міжнародних договорів, які забороняють застосування деяких видів зброї і методів ведення війни, до яких відносяться:

- ❖ Санкт-Петербурзька декларація 1868 р.,
- ❖ Гаазькі конвенції 1899 р., Гаазькі конвенції 1907 р.,
- ❖ Конвенція про заборону бактеріологічної (біологічної) зброї 1972 р.,
- ❖ Конвенція про заборону або обмеження звичайної зброї 1980 р.,
- ❖ Конвенція про заборону хімічної зброї 1993 р.,
- ❖ Гаазька конвенція 1954 р. про захист культурних цінностей в період збройного конфлікту,
- ❖ Оттавська конвенція 1997 р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знешкодження.

Безумовно, міжнародний договір є основним джерелом міжнародного гуманітарного права. Особливістю міжнародних договорів у галузі міжнародного гуманітарного права є те, що їх норми в основному застосовуються під час збройних конфліктів.

Велике значення як джерело міжнародного гуманітарного права має звичай. При розгляді співвідношення звичаєвих і договірних норм міжнародного гуманітарного права слід мати на увазі, що, як правило, договірні норми, зокрема в галузі законів і звичаїв війни, ґрунтуються на міжнародних звичаях, і є їх кодифікацією. Правила вищезазначених договорів є обов'язковими для виконання і тими державами, які не є їх учасниками, як звичаєві норми. Підтвердження цього є практика Міжнародного воєнного Трибуналу в Нюрнберзі.

До джерел міжнародного гуманітарного права, які можна назвати побічними або допоміжними, слід віднести відповідні внутрідержавні закони.

Як джерело міжнародного гуманітарного права певне значення мають судові рішення (наприклад, принципи міжнародного права, закріплені у вироку Нюрнберзького трибуналу), а рішення відповідних міжнародних організацій (наприклад МКЧХ).

Основні цілі та зміст міжнародного гуманітарного права.

Гуманітарне право переслідує дві основні мети.

По-перше, обмежити воюючі сторони у виборі засобів і методів ведення воєнних дій (право Гааги).

По-друге, захистити осіб, які не беруть участі у бойових діях (право Женеви).

Що стосується першої мети, то відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права забороняється застосовувати засоби і методи ведення війни, які: 1) не дозволяють проводити відмінність між комбатантами і некомбатантами; 2) призводять до зайвих пошкоджень або надмірних страждань, не виправданих безпосередньою військовою вигодою; 3) є причиною обширного, тривалого і серйозного збитку навколишньому середовищу.

Відмінність міжнародного гуманітарного права від права держав на ведення війни (збройного конфлікту) та від права прав людини

Міжнародне гуманітарне право, як самостійна галузь міжнародного публічного права має принципові відмінності, як від права держав на ведення війни так і від права прав людини.

Власне міжнародне гуманітарне право встановлює правила ведення війни і не розглядає питання стосовно права держав застосовувати силу. Міжнародне гуманітарне право не забороняє війну, однак це ні в якій мірі не означає, що воно визнає законність війни як такої. Воно лише відсилає до вказаних вище норм міжнародного права, викладених в Статуті ООН. Про це прямо говориться в преамбулі Додаткового протоколу I. Міжнародне гуманітарне право не розглядає причини, що лежать в основі конфлікту. Для застосування міжнародного гуманітарного права неважливо, хто є

Ініціатором конфлікту. Норми міжнародного гуманітарного права застосовуються з самого початку конфлікту і діють в рівній мірі відносно всіх учасників конфлікту. Таким чином, в міжнародному гуманітарному праві принцип так званої взаємності не застосовується.

Право на ведення війни розглядає питання, пов'язані з правом держав вдатися до сили у разі самооборони. Як відомо, в сучасному міжнародному праві встановлена заборона на застосування сили. Принцип незастосування сили і загрози цією силою закріплений в Статуті ООН. У статті 2 Статуту говориться, що “всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в міжнародних відносинах від загрози силою або від її застосування як проти територіальної недоторканості або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй”. Держава має право застосувати силу тільки захищаючись від агресії. Право держав на індивідуальну або колективну самооборону закріплене в статті 51 Статуту ООН. Законним випадком застосування сили є участь збройних сил у проведенні миротворчих воєнних операцій, які повинні здійснюватись згідно зі Статутом ООН.

Розглядаючи взаємозв'язок міжнародного гуманітарного права і права прав людини необхідно відмітити, що обидві галузі мають одне і те саме історичне і філософське коріння, зародилися в доісторичний період завдяки необхідності захистити людину від загрожуючих їй ворожих сил, що породило два прагнення: зменшити біди, заподіяні війною, і захистити людину від свавілля. У ході історичного розвитку ці прагнення розвивалися паралельними шляхами.

Принципова відмінність між даними галузями міжнародного публічного права полягає в тому, що в праві прав людини представлені найбільш загальні принципи, в той час як гуманітарне право носить специфічний характер і застосовується тільки під час збройного конфлікту. Право прав людини застосовується, як правило, як в мирний, так і у воєнний час. Однак в більшості міжнародних конвенцій по правах людини є положення, які дозволяють державам вживати заходів у відступ від своїх зобов'язань відносно деяких прав під час виникнення надзвичайних обставин (під час війни або іншої загрози безпеці держави). А міжнародне

гуманітарне право не містить загальних застережень, які б дозволяли державам відступати від своїх міжнародних зобов'язань

Початок зближення міжнародного гуманітарного права і права прав людини був покладений на Міжнародній конференції по правах людини в Тегерані в 1968 році. На цьому історичному форумі ООН уперше було розглянуто питання про застосування права прав людини під час збройного конфлікту. Відтоді документи про право прав людини в більшій мірі ґрунтуються також на концепціях, характерних для міжнародного гуманітарного права. Документи міжнародного гуманітарного права також насичені ідеями, типовими для права прав людини.

Міжнародний суд в своїх постановках застосовує як міжнародне гуманітарне право, так і право прав людини. Так, розглядаючи запит відносно до законності загрози ядерною зброєю або її застосування, Суд зробив висновок з урахуванням як права прав людини, так і міжнародного гуманітарного права

Норми і принципи міжнародного гуманітарного права і права прав людини взаємодіють один з одним і доповнюють один одного таким чином, щоб добиватися загальної мети — захищати людину.

2. Женевське право або право Червоного Хреста.

Кожна держава при будь-яких обставинах повинна дотримуватися та забезпечувати дотримання певних норм і правил ведення бойових дій, які обмежують насилля та забезпечують захист і допомогу військовим та цивільним жертвам збройних конфліктів.

Більшість цих норм та правил викладено в Женевських конвенціях 1949 року, в Додаткових протоколах 1977 року до них.

Стаття 9 Конституції України зазначає, що “чинні міжнародні договори, згода та обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”. Ратифіковані міжнародні угоди, що складають право збройних конфліктів, наша держава зобов'язалась виконувати. Суворе дотримання положень права збройних конфліктів не перешкоджає військовослужбовцям виконувати бойові завдання. Воно направлене на запобігання надмірних страждань та пошкоджень.

Стаття 6 Женевської конвенції 1864 року зазначає: “Поранених та хворих комбатантів, до якої б країни вони не належали, слід підбирати та надавати їм допомогу”. У цьому точно сформульована суть Женевського права, відомого також під назвою Право Червоного Хреста. Щодо останньої назви, то це потребує додаткового пояснення.

Вже більше ста років слова “Червоний Хрест” та “Червоний Півмісяць” на всіх континентах і практично в усіх країнах світу асоціюються з організаціями, що надають допомогу як в мирний час, так і під час збройних конфліктів, проводять свою роботу в різних галузях і об’єднують мільйони добровольців. Червоний Хрест був породжений війною, вірніше, страхіттями війни

Все почалось 24 червня 1859 року в Сольферіно, селищі на півночі Італії, де французькі та італійські війська вели бій з окупантами-австрійцями. У тій жорстокій битві за декілька годин на полі бою залишилося 40 000 жертв, вбитих та поранених.

Засновник Червоного Хреста Анрі Дюнан був вражений видом поля бою біля містечка Сольферіно, де тисячі молодих людей помирали від поранень, хоча їх можна було врятувати, якщо вистачило б лікарів та медичних сестер і медичні служби сторін, що воювали, відповідали б вимогам ситуації.

Санітарні служби воюючих сторін були недостатньо підготовлені для прийняття великої кількості поранених. Кількість медичного персоналу в арміях була дуже малою. Так, у французькій армії на 1 тисячу коней було 4 ветеринари, а на 1 тисячу солдатів – 1 хірург. Видовище тяжких страждань поранених навело жах на швейцарця Анрі Дюнана, що знаходився у тих місцях у своїх справах. Він звернувся до мешканців сусідніх селищ з проханням надати допомогу всім пораненим, не зважаючи на їхню національність.

Повернувшись до Швейцарії, Анрі Дюнан не зміг викреслити з пам’яті жахливу картину, свідком якої був. Він взяв до рук перо для того, щоб розповісти всьому світу про цю трагедію війни. У 1862 році була закінчена його книга “Спогади про Сольферіно”. Як тільки книга, що була опублікована на його кошти, вийшла з друку, Дюнан розіслав її

європейським монархам, політичним діячам, військовим, філантропам, друзям. Книга зворушила Європу, оскільки багатьом не була відома жорстока дійсність війни.

У ті часи в Женеві існувало Благодійне товариство, президентом якого був адвокат Густав Муаньє, якій запропонував Дюнану провести бесіду з іншими членами товариства. Під час зустрічі була організована комісія з п'яти чоловік. Крім самого Дюнана і Муаньє, до її складу увійшли генерал Гійом-Анрі Дюфур і лікарі Луї Аппія і Теодор Монуар – усі громадяни Швейцарії. Комісія зібралась вперше 17 лютого 1863 року і назвала себе “Міжнародним комітетом допомоги пораненим”. Пізніше у 1876 році він був перейменований у “Міжнародний комітет червоного хреста”. Ця назва збереглась і до наших днів.

26 жовтня 1863 року відкрилась міжнародна конференція, яка була зібрана завдяки наполегливій роботі членів Міжнародного Комітету. На конференції були присутні делегати з шістнадцяти країн та від чотирьох філантропічних організацій. На цій конференції було прийнято декілька резолюцій. У них, зокрема, відзначалося, що у кожній країні повинні бути створені Комітети, які будуть сприяти діяльності військово-медичних служб. Також був вибраний знак – червоний хрест на білому тлі, який мав за мету виділяти, а тому і охороняти тих, хто надає допомогу пораненим.

В наступні місяці ці п'ять членів Комітету вели напружену діяльність, в результаті якої в серпні 1864 року в Женеві відбулась міжнародна дипломатична конференція, в якій взяли участь представники шістнадцяти держав. В результаті їх зусиль на конференції була прийнята Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих воїнів в діючих арміях, яку підписали представники дванадцяти держав.

Цей документ мав велике значення для історії людства. До його прийняття такі поняття, як війна і закон не мали нічого спільного. Однак засновники Червоного Хреста довели, що правові норми повинні виконуватися навіть під час війни і можуть в деяких випадках регламентувати поведінку учасників бойових дій.

З цього моменту санітарні вози, військові госпіталі та медичний персонал повинні були “визнаватися нейтральними і такими, що мають

право на захист та повагу воюючих сторін. Поранені та хворі бійці, до якої б сторони вони не належали, повинні підбиратися та забезпечуватися доглядом”.

У Конвенції 1864 року було остаточно закріплено емблему – червоний хрест на білому тлі.

Один за одним утворювались товариства, які приймали ту саму емблему. Якщо червоний хрест був затверджений Конвенцією 1864 року, то друга емблема – червоний півмісяць – з’явилася кілька років потому. Незважаючи на те, що червоний хрест як данина поваги до Швейцарії і не мав ніякого релігійного значення, під час російсько-турецької війни у 1876 році Оттоманське Товариство допомоги пораненим змінило його на червоний півмісяць. З’явилися інші знаки, які необхідно було юридично визнати. На Дипломатичній Конференції 1929 року були визнані емблеми червоного півмісяця та червоного лева і сонця.

У 1919 році Генрі П. Дейвісон, один з керівників американського Національного товариства, скликав міжнародну медичну конференцію. На ній запропонував “об’єднати Товариства Червоного Хреста в організацію на зразок Ліги Націй, яка постійно буде вести роботу по вдосконаленню охорони здоров’я, профілактиці захворювань та полегшенню страждань людей у всьому світі”.

Так виникла Ліга товариств Червоного Хреста (з кінця 1991 року – Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця). Спочатку її штаб-квартира знаходилася в Парижі, а з 1939 року вона постійно знаходиться у Женеві.

Сьогодні Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця включає Міжнародний Комітет Червоного Хреста і Міжнародну Федерацію товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, штаб-квартири яких знаходяться в Женеві, а також 175 Національних товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця по всьому світі. Створення нових товариств продовжується. Національне товариство ЧХ та ЧП діє і в Україні.

Принципи діяльності Червоного Хреста та Червоного Півмісяця знов і знов підтверджуються, вони не піддавалися глибоким змінам з часів Анрі Дюнан., хоча офіційно були закріплені лише через 100 років. Сім

основоположних принципів в сьогоденнішому вигляді були одноставно прийняті у 1965 році на XX Міжнародній конференції Червоного Хреста.

Цими принципами є: гуманність, безсторонність, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність, універсальність. Перші три принципи є головними у всіх аспектах діяльності Червоного Хреста.

Однак з 1864 року Женевське право суттєво розширене, його основу складають Женевські Конвенції 1949 року і зараз включає визначення комбатантів, а також жертв війни серед цивільного населення. Воно, таким чином, стало більш складним.

Мова йде про виникнення норм міжнародного гуманітарного права, що забезпечують заступництво беззахисним під час збройних конфліктів. Під “беззахисними” треба мати на увазі осіб, які припинили боротьбу у зв’язку з пораненням або зазнали корабельної аварії, або добровільно склали зброю; це положення також розповсюджене на полонених військовослужбовців та цивільних осіб, і, нарешті, на цивільних осіб, що знаходяться під владою противника, особливо під його військовою окупацією.

Положення всіх Конвенцій містять вимогу про гуманне поводження з беззахисними. Ці вимоги у кожній з Конвенцій відповідають категоріям осіб, що охороняються її положеннями. Так, у статті 12 Конвенції “Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях» записано: “Особовий склад збройних сил та інші особи у випадку їх поранення або хвороби повинні користуватися заступництвом та захистом за всіх обставин”.

Конфліктуюча сторона, під владу якої вони потраплять, забезпечує їм гуманне поводження та догляд без будь-якої дискримінації за такими ознаками як стать, раса, національність, релігія, політичні переконання або інші аналогічні критерії. Суворо забороняється будь-яке посягання на їхнє життя та особистість і, зокрема, забороняється добивати або знущатися над ними, піддавати їх тортурам, проводити над ними біологічні дослідження, навмисно залишати їх без медичної допомоги або догляду та створювати умови для їх зараження.

Аналогічні вимоги містять в собі й інші Женевські конвенції.

Для того, щоб не залишити в законодавстві жодної лазівки, у Додатковому протоколі I наводиться розгорнуте положення про поведження з особами, що знаходяться під владою сторони, що бере участь у конфлікті.

Згідно зі статтею 75 Додаткового протоколу I, з особами, що знаходяться під владою конфліктуючих сторін, “за всіх обставин поводяться гуманно”. Вони повинні користуватися захистом “без будь-якої несприятливої різниці” – іншими словами, це положення забороняє дискримінацію, що під час війни набуває особливого значення, коли полонені знаходяться під владою противника.

Стаття 75 містить великий перелік зобов’язань та заборон. Цією статтею забороняється “насильство над життям, здоров’ям, фізичним та психічним станом осіб, зокрема вбивство” та особливо підкреслюється, що забороняються “тортури усіх видів, чи то фізичні або психічні”. Таку заборону застосування тортур містить кожна з чотирьох Женевських конвенцій. Ні за яких обставин не можна застосовувати ці нелюдські методи, не може бути “вищих цінностей” (наприклад, “свобода” чи “доля нації”), які б могли виправдати тортури. Застосування тортур у всіх випадках є серйозним порушенням Женевських конвенцій і повинно каратися як військовий злочин. Будь-які медичні експерименти на людях заборонені.

Ця ж стаття забороняє “вчинення наруги над людською гідністю, зокрема, принизливе та образливе поведження, примушування до проституції або непристойне посягання в будь-якій його формі”, “захоплення заручників”, “колективні покарання”, а також погрози здійснити такі дії. Далі вона містить вимоги щодо забезпечення справедливого та належним чином організованого судочинства. Деякі гарантії спрямовані на те, щоб кожній особі, що звинувачується в здійсненні злочину, був забезпечений справедливий суд, щоб розгляд справи та винесення вироку здійснювались у відповідності до закону.

Перш ніж перейти до розгляду правил, що стосуються окремих категорій осіб, розглянемо коротко зміст понять “повага” та “захист”.

“Повага” та “захист” є елементами одного і того ж принципу, що доповнюють один одного.

“Повага” передбачає зобов’язання не завдавати захищеним особам шкоди, не піддавати їх стражданням, не вбивати їх.

“Захист” передбачає зобов’язання відводити від них небезпеку та відвернути заповідання їм шкоди .

Тому, виходячи з цих понять, відповідна сторона, що бере участь у конфлікті, зобов’язана захищати захищених осіб.

Що стосується захисту осіб, які не беруть участі у воєнних діях (право Женеви), то мова йде про захист жертв збройних конфліктів, які знаходяться під “захистом” вищезазначених Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I. Практично всі положення Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I в тій або іншій мірі торкаються Двох основних понять “комбатант” і “особа, над якою протегують”. Тільки Додатковий протокол II не передбачає особливого статусу осіб, які беруть участь в бойових діях, і не визначає жорстко категорій осіб, над якими протегують. Додатковий протокол II дає лише відмінність між особами, які беруть участь в бойових діях і особами, які не беруть участь в бойових діях.

У статті 43 Додаткового протоколу I передбачено, що особи, які входять до складу збройних сил сторони, що знаходиться в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, які мають право безпосередньо брати участь у воєнних діях. Важливість статусу комбатанта полягає в тому, що тільки такий статус дає право на безпосередню участь у воєнних діях, тобто право виводити з ладу або вбивати комбатантів зі складу збройних сил противника та не нести за це особистої відповідальності (хоча при цьому право вибору методів не є необмеженим). У той же час особа, яка є комбатантом, може правомірно стати об’єктом нападу, тобто правомірно може бути виведена з ладу або знищена.

Женевські конвенції і Додатковий протокол I розрізняють декілька категорій осіб, над якими протегують:

- ❖ поранені, хворі і особи що потерпіли корабельну аварію, як зі складу збройних сил, так і цивільні особи;
- ❖ військовополонені;

- ❖ цивільні особи на території противника;
- ❖ цивільні особи на окупованих територіях;
- ❖ інтерновані цивільні особи.

Під спеціальним захистом Конвенцій знаходяться: біженці і апатриди (особи без громадянства, тобто особи, що не мають громадянства будь-якої держави, їхнє правове становище визначається законодавством держави перебування і, за деякими винятками, прирівнюється до правового статусу власних громадян) (стаття 73 ДП I); жінки (стаття 76 ДП I); діти (статті 77-78 ДП I); журналісти (стаття 79 ДП I).

Правовий режим військовополонених визначений III Женевською конвенцією 1949 року “Про поводження з військовополоненими”. Режим військового полону повинен забезпечувати як збереження життя військовополоненого, так і захист його прав. Згідно зі статтею 44 Додаткового протоколу I військовополоненими вважаються комбатанти, що потрапили під владу ворога.

Міжнародне гуманітарне право вимагає гуманного відношення до військовополонених; жоден з них не може бути підданий фізичному каліченню, науковому або медичному експерименту; забороняється дискримінація по причинах раси, кольору шкіри, релігії, соціального походження; умови їх розміщення в таборах повинні відповідати умовам, якими користується армія противника, розташована в тій же місцевості. Ці правила можуть розповсюджуватися і на учасників не міжнародних збройних конфліктів, тобто осіб, затриманих у зв’язку з конфліктом.

Військовополонений зберігає свій статус на протязі всього періоду полону і не може позбавитися цього статусу, в тому числі з власного бажання.

Після закінчення воєнних дій і полону всі військовополонені підлягають негайній репатріації. Невиправдана затримка в репатріації є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права (ст. 85 Додаткового протоколу I).

Якщо особа однієї сторони попадає в полон до іншої сторони в той час, коли вона займається шпигунством, то вона не має права на статус військовополоненого (ст. 46 Додаткового протоколу 1).

Згідно зі статтею 47 Додаткового протоколу I найманці не мають права не тільки на статус військовополонених, але і на статус комбатантів.

Такій категорії осіб, над якими протегують, яким є цивільне населення, присвячена IV Женевська конвенція, правила якої доповнені Додатковим протоколом I.

Основними міжнародними правовими принципами захисту цивільного населення є:

- ❖ у мирний час або відразу ж після початку збройного конфлікту сторони можуть створити санітарні зони і зони безпеки для захисту там цивільного населення;

- ❖ під час воєнних дій повинна проводитись відмінність між особами, які активно беруть участь у них (комбатантами), і цивільним населенням;

- ❖ забороняється використовувати цивільне населення для прикриття воєнних дій і для захисту тих або інших військових об'єктів або районів від нападу противника;

- ❖ забороняються колективні покарання, взяття заручників, залякування або терор;

- ❖ основні права людини діють і під час збройних конфліктів.

Згідно з правилами IV Женевської конвенції окупована територія продовжує залишатися територією тієї держави, якій вона належала до окупації.

Міжнародне гуманітарне право проводить відмінність між збройними конфліктами міжнародного характеру і збройними конфліктами неміжнародного характеру. У разі міжнародного збройного конфлікту застосовуються чотири Женевські конвенції і Додатковий протокол I. У випадку збройного конфлікту неміжнародного характеру, який досягає певної міри інтенсивності, застосовується Додатковий протокол II. У разі неміжнародного конфлікту, який не досягає певної міри інтенсивності, застосовується стаття 3, загальна для чотирьох Женевських конвенцій. Міжнародне гуманітарне право не застосовується у разі внутрішнього безладдя (окремі акти безладдя).

Відповідно до статті 1, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I, держави, які є учасниками цих Конвенцій, у тому числі і Україна, зобов'язані не тільки дотримуватися правил вказаних договорів, але і примушувати всі інші держави їх виконувати при будь-яких обставинах. Це правило може служити вагомим аргументом на користь визнання імперативності норм і принципів міжнародного гуманітарного права.

3. Правові засади євроатлантичної інтеграції України.

Європейська інтеграція – це зближення України з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві. Її метою є вступ України до ЄС.

Вступ України до ЄС підтримує переважна більшість українців, євроінтеграційний процес є відображенням волі українського народу.

Євроінтеграція є пріоритетом української влади. Президент, Уряд та парламент працюють як одна команда, щоб цей процес ішов якомога швидше. В уряді за євроінтеграцію безпосередньо відповідає Віце-прем'єр-міністр з європейської та євроатлантичної інтеграції.

Згідно з євроінтеграційним курсом українська влада взяла на себе зобов'язання проводити реформи, що дозволять нам остаточно розпрощатися з залишками радянського минулого, з його бюрократією, зневагою до людини, економічною та технологічною відсталістю. І поступово перетворюють Україну на розвинену країну з високим рівнем життя.

Євроінтеграція спрямована на дуже практичні речі, які ведуть до покращення життя українців. Безвізовий режим з Європейським Союзом; сучасні Центри надання адміністративних послуг; державні сервіси, які можна отримати без черг онлайн через додаток Дія; дороги, які будуються у відповідності до стандартів ЄС – це перші результати євроінтеграції, здійснені за підтримки Євросоюзу.

Євроінтеграція – це практичні вигоди, які отримує кожний громадянин України від того, що країна починає жити за новими, високими стандартами. Це можливості, які відкриваються для українських підприємців, студентів, виробників завдяки можливості

навчатися в Європі та постачати туди свої товари. Це також безпечна продукція для споживачів, що вироблена за європейськими стандартами.

Євросоюз є головним торговельним партнером України. Завдяки євроінтеграції українські виробники отримали спрощений доступ на ринок Євросоюзу – один із найбільших ринків світу. Україна вже стала одним із лідерів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС.

Лише у 2019 році від торгівлі з ЄС Україна отримала понад 20 млрд євро. Це означає створення нових робочих місць та підвищення зарплат завдяки експорту нашої продукції до країн ЄС з високою купівельною спроможністю.

Ще більше переваг Україна отримає, коли повністю інтегрується до внутрішнього ринку ЄС і стане повноправним членом Євросоюзу.

Євроінтеграція – не тільки про торгівлю, але й про світогляд. Нетерпимість до корупції (не тільки не брати, але й не давати хабарів), рівність прав і можливостей жінок та чоловіків, повага один до одного, гідність, одні для всіх закони – це теж життя “за європейськими стандартами”. Якісні дороги, безпечні продукти, відповідальна влада є похідними від цього.

6 базових цінностей Європейського Союзу – Повага до людської гідності, Свобода, Демократія, Рівність, Верховенство права, Повага до прав людини – це світоглядні принципи, які є близькими та зрозумілими кожному українцю. Саме вони об’єднують нас з європейцями більше, ніж закони чи міждержавні угоди.

На основі цих принципів проводяться реформи – не для Євросоюзу, як інституції, а для нас самих. Адже всі ми хочемо жити в комфортній та безпечній країні, вільно подорожувати та навчатися, знати, що в державі діють єдині для всіх закони.

Євроінтеграція – це зміна світогляду. Необхідно щоб з нашого світогляду зникла “радянщина”. Щоб основою життя, новим світоглядним стандартом в Україні стали відповідальність, повага один до одного, до права та гідності. Простіше кажучи, якщо ви з повагою ставитеся до оточення, паркуєтеся у дозволених місцях, дбаєте про чистоту свого

будинку і свого міста, ощадливо ставитеся до ресурсів своєї країни – то ви вже дієте як європеець.

Саме європейський світогляд – 6 базових цінностей – є основою добробуту Європейського Союзу. Євроінтеграція України є зміною світоглядних принципів на всіх рівнях життя і рухом до європейського добробуту.

Кампанія EUкраїна розкриває практичний зміст євроінтеграції, розповідає про 6 базових цінностей ЄС, переваги та можливості, які з'являються в житті українців завдяки тому, що Україна інтегрується до ЄС.

Кампанія реалізується за підтримки Представництва Європейського Союзу в Україні та проекту Association4U.

На виконання протоколу наради з заступниками міністрів, до компетенції яких належать питання європейської інтеграції, від 24 листопада 2020 року № 48089/0/1-20 та з метою проведення спільно з проектом ЄС Association4U всеукраїнської роз'яснювально-інформаційної кампанії EUkraine, запровадженої відповідно до Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2021-2028 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів від 25 жовтня 2017 р. № 770.

28 лютого президент Володимир Зеленський підписав заявку на членство України в Європейському Союзі.

17 червня Єврокомісія рекомендувала Європейській раді надати Україні європейську перспективу і статус кандидата на вступ до Євросоюзу.

23 червня, лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС.

Подальша підготовка до членства передбачатиме завершення всеохопної трансформації всіх сфер, що створюватиме умови, коли країна житиме за принципами Євросоюзу та його законами, які спрямовані на захист кожного громадянина та бізнесу. Це започаткує умови для наближення рівня життя, добробуту та правового захисту українців, як в інших країнах ЄС. У цьому Україну постійно підтримуватиме Єврокомісія, надаючи необхідну консультаційну та іншу допомогу.

Окрім того, статус кандидата відкриває можливості отримання фінансової допомоги у трансформації суспільства, правової системи та

економіки на шляху до членства в ЄС, а також триматиме євроінтеграційні реформи країни у пріоритеті.

Так, Україні буде доступна фінансова допомога для країн, які готуються для вступу до ЄС (Інструмент передвступної допомоги, ІРА). Така допомога може надаватись через гранти, інвестиції або як технічна допомога. Кандидатство також відкриває для України участь у програмах та ініціативах Євросоюзу.

Відносини між Україною та НАТО. Сильна і незалежна Україна має першорядне значення для євроатлантичної безпеки. Відносини між Україною і НАТО почали розвиватися ще на початку 90-х років ХХ ст. і відтоді стали одним з найбільш значущих партнерств НАТО. Починаючи із 2014 року, у зв'язку з незаконною анексією Криму Росією, співробітництво між Україною і НАТО у низці ключових галузей було активізовано. Від початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році як НАТО, так і держави-члени Альянсу надають Україні допомогу на безпрецедентному рівні.

Діалог і співпраця розпочалися, коли Україна, яка щойно набула державної незалежності, вступила до Ради північноатлантичного співробітництва (1991 рік) і програми “Партнерство заради миру” (1994 рік).

Відносини набули подальшого розвитку внаслідок підписання у 1997 році Хартії про особливе партнерство, на основі якої було започатковано Комісію Україна – НАТО (КУН), що мала опікуватися розвитком співпраці.

Починаючи з 2009 року, КУН наглядала за процесом євроатлантичної інтеграції України, зокрема, за перебігом реформ за Річною національною програмою (РНП).

Надалі співпраця продовжувала поглиблюватися на взаємовигідних засадах, причому Україна бере активну участь в операціях і місіях під проводом НАТО.

НАТО надає першорядного значення підтримці всеосяжних перетворень у галузі безпеки і оборони в Україні. Ці реформи мають вирішальне значення для демократичного розвитку України й зміцнення її здатності забезпечувати власну оборону.

З часу Варшавського саміту НАТО у липні 2016 року практичну підтримку Україні з боку НАТО оформлено у вигляді Комплексної програми допомоги (КПД) Україні.

У червні 2017 року Верховна Рада України ухвалила закон, яким членство держави в Альянсі знову визнано стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики. У 2019 році відповідна поправка до Конституції України набула чинності.

У вересні 2020 року Президент України Володимир Зеленський ухвалив нову Стратегію національної безпеки України, яка забезпечує основу для поглиблення особливого партнерства між Україною і НАТО з метою набуття країною членства в Альянсі.

Починаючи з 2014 року, у зв'язку з незаконною анексією Криму Росією, НАТО розширила підтримку, що надається Україні, у галузі розвитку потенціалу і розбудови спроможностей. Держави-члени Альянсу засуджують та ніколи не визнають незаконну та нелегітимну анексію Криму Росією, а також її дестабілізуючі й агресивні дії на сході України та у Чорноморському регіоні. Збільшено присутність НАТО у Чорному морі й активізовано співпрацю у військово-морській галузі між НАТО та Україною і Грузією.

НАТО у найсуворіший спосіб засуджує загарбницьку війну Росії проти України. Ця війна істотно підриває міжнародну безпеку і стабільність і становить тяжке порушення міжнародного права. Держави-члени НАТО закликають Росію негайно припинити військові дії, вивести усі війська з території України і по-справжньому взятися до дипломатії.

Альянс засуджує рішення Росії щодо визнання так званих “народних республік” на сході України.

Відповідь на війну Росії проти України. НАТО стоїть на боці народу України і її легітимного, демократично обраного президента, парламенту і уряду. Цілковита підтримка Альянсом територіальної цілісності і суверенітету України у межах міжнародно визнаних кордонів буде незмінною. Відколи у 2014 році Росія здійснила незаконну анексію Криму і дестабілізувала ситуацію на сході України, НАТО дотримувалася непохитної позиції цілком на підтримку суверенітету і територіальної

цілісності України у межах міжнародно визнаних кордонів. Держави-члени Альянсу суворо засуджують і ніколи не визнають незаконну та нелегітимну анексію Криму Росією, також засуджуючи його тимчасову окупацію. До того ж НАТО засуджує рішення, ухвалене Росією у лютому 2022 року, щодо визнання самопроголошених “Донецької Народної Республіки” і “Луганської Народної Республіки” на сході України, яке є кричущим порушенням міжнародного права, що ще більше підриває суверенітет і територіальну цілісність України. Крім того, НАТО у найсуворіший спосіб засуджує жорстоку і неспровоковану загарбницьку війну, розв’язану Росією проти України у лютому 2022 року, яка істотно підриває міжнародну безпеку і стабільність і становить тяжке порушення міжнародного права.

Внаслідок незаконної і нелегітимної анексії Криму Росією у 2014 році держави-члени Альянсу вирішили призупинити усіляке практичне цивільне та військове співробітництво з Росією, втім залишивши відкритими політичні і військові канали зв’язку. Від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року, держави-члени Альянсу запровадили безпрецедентні санкції з метою позбавлення Кремля ресурсів для фінансування воєнної машини. Держави-члени Альянсу і надалі посилюватимуть санкції з метою збільшення тиску на російський уряд. Завдяки цим зусиллям Росії буде дедалі складніше ремонтувати свої танки, виробляти ракети і фінансувати війну.

Держави-члени Альянсу закликають Росію негайно припинити військові дії й вивести усі війська з території України, забезпечити цілковите дотримання норм міжнародного гуманітарного права і гарантувати безперешкодний і безпечний доступ для гуманітарних потреб і надання допомоги усім, хто цього потребує. Вони також закликають Росію припинити обмежувати судноплавство в окремих районах Чорного моря і перешкоджати доступу до Азовського моря.

З огляду на безпосередні загрози, яких зазнавали територіальна цілісність, політична незалежність і безпека України, упродовж кризи регулярно проводилися консультації на рівні Комісії Україна – НАТО (КУН). У листопаді 2018 року через необґрунтоване застосування Росією військової сили проти українських суден у Керченській протоці та загрози

нарощування Росією військової моці у квітні 2021 року, було скликано позачергові засідання КУН. Інші екстрені засідання КУН, присвячені продовженню нарощування Росією військової сили і невинновданому вторгненню в Україну, відбулися у штаб-квартирі НАТО в січні та лютому 2022 року.

Окрім політичної підтримки України, НАТО також істотно збільшила практичну допомогу країні. Негайно після незаконної та нелегітимної анексії Криму Росією у 2014 році, міністри закордонних справ держав-членів НАТО узгодили низку заходів, спрямованих на підвищення здатності України гарантувати власну безпеку. Вони також ухвалили рішення про подальше розширення практичної допомоги Україні з боку НАТО завдяки істотному зміцненню поточних програм співробітництва, а також запровадженню нових вагомих ініціатив. На Варшавському саміті 2016 року заходи НАТО на підтримку України було оформлено у вигляді Комплексної програми допомоги Україні (КПД), яка має на меті сприяти розбудові здатності України гарантувати власну безпеку та запроваджувати у життя широкомасштабні реформи у галузі безпеки і оборони відповідно до євроатлантичних принципів та передових методів.

Протягом багатьох років НАТО надавала Україні підтримку у рамках КПД. Завдяки різноманітним програмам й індивідуально розробленим рекомендаціям Альянс сприяв істотному вдосконаленню потенціалу і підвищенню стійкості національних структур безпеки і оборони України, а також поліпшенню здатності цих структур протистояти гібридним загрозам. НАТО і держави-члени Альянсу також забезпечили широкомасштабну підтримку зусиль у галузі розбудови спроможностей, зокрема, шляхом здійснення підготовки і освіти, а також надання обладнання і техніки.

На Мадридському саміті НАТО у 2022 році держави-члени Альянсу ухвалили рішення про розширення КПД і збільшення підтримки України. Розширена КПД включає низку ініціатив у різних галузях, зокрема таких, як безпечний зв'язок, кіберзахист і стійкість, постачання палива, предметів медичного призначення, бронежилетів, засобів для знешкодження мін і захисту від хімічної і біологічної небезпеки, а також переносних систем протидії БПЛА. Йдеться також про ініціативи, покликані сприяти

подальшій розбудові і модернізації структур безпеки і оборони України. До того ж держави-члени Альянсу узгодили допомогу Україні у здійсненні переходу від обладнання і техніки радянського зразка до сучасних обладнання і техніки НАТО, що сприятиме підвищенню оперативної сумісності зі збройними силами Альянсу. У довгостроковій перспективі Альянс готовий надавати допомогу Україні, взяти участь у повоєнній відбудові і сприяти реформам.

Водночас держави-члени НАТО істотно збільшили двосторонню підтримку і надають ще більше обладнання і техніки, щоб Україна була в змозі реалізувати своє право на самооборону, закріплене у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Держави-члени Альянсу також виділяють вагому фінансову допомогу і забезпечують гуманітарну підтримку, зокрема, приймаючи українських біженців в своїх країнах. Держави-члени Альянсу вирішили активізувати і продовжувати надання допомоги Україні – скільки це буде необхідно для забезпечення її перемоги.

НАТО стоїть на боці народу України, її демократично обраних президента, парламенту і уряду. Альянс завжди непохитно підтримуватиме незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включаючи територіальні води.

Рамки співробітництва. Хартія про особливе партнерство від 1997 року залишається основоположним документом, який регламентує відносини Україна – НАТО. Комісія Україна – НАТО (КУН) скеровує спільну діяльність і є форумом для проведення консультацій між державами – членами Альянсу і Україною з питань безпеки, що становлять взаємний інтерес. Засідання КУН можуть проходити на різних рівнях, зокрема, на рівні глав держав і урядів, міністрів закордонних справ або оборони, послів, а також у різних робочих форматах.

Ухвалена у 2009 році Декларація про доповнення до Хартії Україна – НАТО за підсумками рішень Бухарестського саміту НАТО 2008 року визначила провідну роль КУН щодо поглиблення політичного діалогу і просування співпраці з метою підкріплення процесу реформ, спрямованих на реалізацію Україною її євроатлантичних прагнень та курсу на вступ до НАТО. Основним інструментом на підтримку цього процесу є Річна

національна програма (РНП), яка відображає цілі національної реформи в Україні і забезпечує Річні плани її реалізації. РНП складається з п'яти розділів, присвячених політичним та економічним питанням, військово-оборонним аспектам, ресурсному забезпеченню, безпековим проблемам і правовим питанням. Йдеться, з-поміж іншого, про реформи, націлені на забезпечення справедливого управління, боротьбу з корупцією, гарантування верховенства закону та прав людини, а також реформування національних структур безпеки і оборони відповідно до євроатлантичних принципів та стандартів.

Держави-члени НАТО щорічно аналізують перебіг реалізації РНП. Основну відповідальність за її реалізацію покладено на Україну. Комісія з питань координації євроатлантичної інтеграції України під головуванням Віце-прем'єр-міністра з питань європейської і євроатлантичної інтеграції, забезпечує загальну координацію її імплементації відповідними органами державної влади.

Створене у вересні 2015 року, Представництво НАТО в Україні забезпечує розвиток партнерства безпосередньо в країні. До його складу входять Центр інформації та документації НАТО і Офіс зв'язку НАТО в Україні.

❖ Центр інформації та документації НАТО було відкрито у Києві в 1997 році з метою забезпечення зусиль, спрямованих на інформування української громадськості щодо діяльності НАТО і переваг співробітництва між Україною і НАТО. Центр інформації та документації НАТО структурно входить до складу Управління громадської дипломатії штаб-квартири НАТО і є першим інформаційним представництвом Альянсу в країні-партнері з вільним доступом для усіх громадян. Трьома основними напрямками діяльності Центру інформації та документації НАТО є такі: підвищення обізнаності і розуміння Альянсу серед української громадськості; інформування громадян України щодо основних заходів співробітництва між Україною і НАТО; а також надання офіційним установам України рекомендацій і підтримки з питань розбудови потенціалу у галузі стратегічних комунікацій. Центр інформації та документації НАТО проводить різні заходи у галузі громадської дипломатії

і комунікаційні проекти, покликані сприяти реалізації основних завдань і заходів НАТО в Україні, а саме: круглі столи, семінари, конференції і мультимедійні проекти.

❖ Офіс зв'язку НАТО в Україні створено у Києві в 1999 році. Він відіграє чільну роль у розвитку відносин Україна – НАТО. Офіс зв'язку НАТО в Україні здійснює регулярні контакти з Міністерствами внутрішніх справ, закордонних справ і оборони, Офісом Президента України, Радою національної безпеки і оборони, Верховною Радою України і деякими іншими державними відомствами. Основні пріоритети діяльності Офісу зв'язку НАТО в Україні включають такі: сприяння запровадженню Україною широкомасштабних євроатлантичних реформ; розбудова політичного і практичного діалогу між Україною і НАТО; підтримка процесу трансформації і демократичного управління структурами безпеки і оборони; а також підвищення оперативної сумісності між збройними силами Альянсу і України для протистояння спільним викликам.

Під егідою Представництва НАТО в Україні також надається дорадча допомога стратегічного рівня у рамках Комплексної програми допомоги Україні.

Основні напрями співпраці. За поточних обставин було збільшено допомогу Україні в окремих критично важливих галузях. Водночас заходи в інших галузях було тимчасово призупинено або модифіковано. Втім співпраця України з НАТО продовжує розвиватися на взаємовигідних засадах і охоплює такі галузі:

Розбудова спроможностей та оперативна сумісність.

❖ НАТО сприяє реформуванню структур безпеки і оборони України під егідою Спільної робочої групи з оборонної реформи, у рамках Процесу планування і огляду сил ПЗМ, Процесу НАТО із сприяння доброчесності (ПД) та Індивідуальної щорічної програми із сприяння доброчесності, Програми НАТО із вдосконалення військової освіти, діяльності Спільної робочої групи з оборонно-технічного співробітництва, а також дорадчої місії при Представництві НАТО у Києві.

❖ Починаючи з 2016 року, у рамках Комплексної програми допомоги (КПД) держави-члени Альянсу сприяють реформуванню

структур безпеки й оборони України відповідно до стандартів НАТО шляхом надання дорадчої підтримки стратегічного рівня через Представництво НАТО в Україні, а також запровадження низки програм із розбудови спроможностей та проектів Цільових фондів. Співпраця у цій галузі має вирішальне значення для поточної трансформації позиції України у сфері безпеки та й надалі залишається невіддільною складовою демократичних перетворень в країні.

❖ У 2014 році у зв'язку з незаконною анексією Криму Росією було запроваджено низку проектів Цільових фондів, покликаних забезпечити розбудову спроможностей та сталий розвиток потенціалу в таких ключових галузях:

✓ Командування, управління, зв'язок та комп'ютеризація (С4) – Проект С4 Цільового фонду має на меті допомогти Україні реорганізувати та модернізувати її структури та потенціал у галузі командування, управління, зв'язку та комп'ютеризації, сприяючи підвищенню оперативної сумісності з НАТО з метою участі у навчаннях та операціях під проводом Альянсу, а також вдосконалення здатності України гарантувати власну безпеку і оборону. Проекти у рамках цього Цільового фонду нині знаходяться на різних стадіях реалізації і передбачають забезпечення вимог у таких галузях, як регіональна безпека повітряного простору; надійні тактичні комунікації; обмін експертними знаннями; а також підвищення обізнаності з ситуацією.

✓ Медична реабілітація – Цей проект Цільового фонду було створено у 2014 році з метою гарантування швидкого доступу до належного медичного обслуговування пацієнтам з категорії діючих та звільнених військовослужбовців й цивільних службовців структур безпеки і оборони. До того ж проект спрямований на те, аби в Україні запрацювала стабільна система медичної реабілітації, яка була б в змозі забезпечувати тривале лікування. У рамках даного проекту Цільового фонду було забезпечено участь України у спортивних змаганнях “Ігри нескорених” для поранених, травмованих і хворих військовослужбовців, як на дійсній військовій службі, так і ветеранів.

✓ Перехід до цивільної кар'єри – Цей проект Цільового фонду допоміг Україні у створенні і запровадженні у життя надійного, ефективного інтегрованого підходу до соціальної адаптації колишніх військовослужбовців як невіддільної складової кадрової політики у Збройних Силах України. Нині він завершився, але є прикладом того, як Офіс зв'язку НАТО в Україні співпрацює на найвищому рівні з українськими міністерствами з метою сприяння виробленню і реалізації стратегічної політики. Це також свідчення того, як конкретні ініціативи змінюються відповідно до нових потреб.

✓ Утилізація боєприпасів, що не вибухнули, та знешкодження саморобних вибухових пристроїв (СВП) – Цей проект Цільового фонду опікувався безпосереднім втіленням у життя окремих конкретних рекомендацій Плану допомоги Україні у галузі утилізації боєприпасів, що не вибухнули, і знешкодження СВП. У рамках проекту надавалася вибіркова підтримка цивільним гуманітарним заходам, спрямованим на усунення загроз, що походять від вибухонебезпечних предметів, включаючи СВП. НАТО також сприяє створенню умов для трансформації процесів утилізації боєприпасів, що не вибухнули, та розбудови механізмів знешкодження СВП в Україні.

✓ Кіберзахист – Цей проект, мету якого було досягнуто, а отже реалізацію завершено у 2017 році, було спрямовано на набуття Україною виключно оборонного технічного потенціалу з метою протидії кіберзагрозам. Серед заходів допомоги передбачалося створення центру реагування на комп'ютерні інциденти для відстеження порушень кібербезпеки, а також лабораторій для розслідування таких інцидентів.

✓ Матеріально-технічне забезпечення та стандартизація – Цей проект Цільового фонду мав на меті забезпечити реформування системи логістики та стандартизації у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, таких як Національна гвардія України та Державна прикордонна служба за доцільністю.

Щоб Україна і НАТО могли поглиблювати співробітництво на оперативному рівні, було розроблено відповідну правову базу, яка включає Угоду «Партнерства заради миру» (ПЗМ) про статус збройних сил на

території іноземної країни, що набула чинності у травні 2000 року, Угоду про надання підтримки з боку країни дислокації військ, ратифіковану у березні 2004 року, та Угоду про стратегічні авіап перевезення, ратифіковану у жовтні 2006 року.

У червні 2020 року Україна стала партнером НАТО із розширеними можливостями. Цей статус надається учасникам Ініціативи оперативної сумісності партнерства за особливо вагомий внесок до операцій під проводом НАТО та інших завдань Альянсу. Статус партнерів із розширеними можливостями гарантує Україні пріоритетний доступ до набору інструментів оперативної сумісності НАТО, таких як навчання, тренування, обмін інформацією та спільна обізнаність з ситуацією. Окрім України, партнерами НАТО з розширеними можливостями є Австралія, Фінляндія, Грузія, Йорданія та Швеція.

Україна також розбудовує потенціал та вдосконалює оперативну сумісність з НАТО завдяки участі в Силах реагування НАТО.

Ширше співробітництво. На тлі агресивних дій Росії проти України, у липні 2016 року на Варшавському саміті НАТО було запроваджено Платформу Україна – НАТО із протидії гібридній війні. Вона становить механізм, покликаний підвищити здатність виявляти гібридні загрози та забезпечити спроможність визначати вразливості і відповідно зміцнювати стійкість держави і суспільства. Нині тривають проекти на підтримку досліджень, підготовки та експертних консультацій, насамперед приділяючи увагу аналізу набутого досвіду, протидії дезінформації та підвищенню стійкості.

Від початку кризи в Криму та на сході України у 2014 році, фахівці НАТО надають дорадчу допомогу стосовно того, як Україні краще підготуватися до можливих непередбачуваних ситуацій та які заходи необхідно вжити для реагування на кризи, що можуть загрожувати життєво важливій енергетичній інфраструктурі, а також щодо ризиків у галузі захисту цивільного населення. Нині співпрацю зосереджено на вдосконаленні спроможності забезпечувати захист цивільного населення та стійкості перед обличчям гібридних загроз. У 2019 році Дорадча група з питань стійкості видала рекомендації українським установам, як підвищити

національну стійкість. Співпрацю у цій галузі скеровує Спільна робоча група Україна – НАТО з питань планування на випадок надзвичайних станів цивільного характеру. Україна також регулярно бере участь у заходах Євроатлантичного центру координації реагування на катастрофи та неодноразово приймала на своїй території навчання із ліквідації наслідків катастроф.

Україна почала брати активну участь у проектах програми НАТО “Наука заради миру і безпеки” (НМБ) у 1991 році. Спільна робоча група з питань науки і довкілля сприяє визначенню пріоритетних галузей практичного наукового співробітництва у рамках програми НМБ. Починаючи з 2014 року, у відповідь на кризу в Україні, було активізовано співпрацю з Україною у галузі пов’язаної з безпекою цивільної науки і технологій, і відтоді вона є найбільшим отримувачем грантів НАТО за програмою НМБ. Пріоритетними галузями наукового співробітництва з Україною у рамках програми НМБ є такі: передові технології, боротьба з тероризмом, захист від хімічних, біологічних, радіоактивних та ядерних (ХБРЯ) речовин, а також енергетична безпека та безпека довкілля. Варто, зокрема, відзначити внесок України до програми під назвою «DEXTER» (Detection of EXplosives and firearms to counter TERrorism), що запроваджується у рамках НМБ і метою якої є розробка єдиної системи виявлення вибухівки та вогнепальної зброї у громадських місцях.

НАТО також підтримує Україну щодо запровадження у життя Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 з питань жінок, миру і безпеки.

Офіс зв’язку НАТО в Україні відіграє чільну роль щодо надання дорадчої допомоги з боку НАТО у галузі реформування структур безпеки та оборони України.

Центр інформації та документації НАТО у Києві сприяє зусиллям Уряду України та неурядових організацій у галузі інформування громадськості щодо НАТО та роз’яснення відносин між Україною та НАТО. До того ж НАТО надає консультативну і фінансову допомогу з метою сприяння розбудові потенціалу українських органів влади у галузі громадської дипломатії, відносин зі ЗМІ і стратегічних комунікацій.

Спільна робоча група Україна – НАТО з оборонної реформи.
Співробітництво між Україною і НАТО у галузі реформування структур безпеки і оборони є наймасштабнішим порівняно з будь-якою іншою країною-партнером. Спільна робоча група Україна – НАТО з оборонної реформи (СРГОР) є центральним органом співпраці у цій галузі.

Започаткована у 1998 році під егідою Комісії Україна – НАТО, СРГОР запроваджує ініціативи з питань цивільно-військових відносин, демократичного контролю і цивільного управління Збройними силами й іншими структурами безпеки, оборонного планування, розроблення політики, стратегії і концепцій національної безпеки.

Завдяки діяльності СРГОР Україна має змогу скористатися істотним досвідом і фаховими знаннями держав-членів Альянсу. СРГОР також є каналом передачі допомоги Україні з боку країн-членів НАТО. До того ж вона забезпечує інституційну основу для реалізації співробітництва між НАТО і відповідними міністерствами і установами, залученими до процесу безпекової і оборонної реформи в Україні. Йдеться, зокрема, про Раду національної безпеки і оборони України, Міністерства закордонних справ і оборони, Національну гвардію, Державну прикордонну службу, Службу безпеки України, Верховну Раду України тощо.

У засіданнях СРГОР беруть участь представники усіх держав-членів Альянсу і України, а за конкретних обставин до засідань СРГОР можуть долучатися представники відповідних країн-партнерів і громадськості.

30 вересня 2022 р. президент Володимир Зеленський підписав заявку на вступ України до НАТО за прискореною процедурою. Генеральний секретар Єнс Столтенберг отримав заявку і констатував, що «двері НАТО відчинені», але рішення приймають усі 30 членів Альянсу. Поки що лише половина цих країн прокоментувала намір України приєднатися до організації.

Отже, розширене співробітництво між Україною і НАТО сприяє не тільки оборонному будівництву Української держави, але й створює умови для подальшого просування України до західної моделі розвитку.

Висновки

Міжнародне гуманітарне право є галуззю публічного міжнародного права, що розвиває і нормативно закріплює комплекс соціальних норм, сформованих протягом усієї історії людства на основі правового позитивізму і загальнолюдських цінностей.

Женевські Конвенції і Додаткові протоколи до них мають широке визнання у світі, і це говорить про непересічне значення міжнародного гуманітарного права, поки існують на землі війни і збройні конфлікти, ведуться бойові дії.

Подальша підготовка до членства в ЄС передбачатиме завершення всеохопної трансформації всіх сфер, що створюватиме умови, коли країна житиме за принципами Євросоюзу та його законами, які спрямовані на захист кожного громадянина та бізнесу.

Розширене співробітництво між Україною і НАТО сприяє не тільки оборонному будівництву Української держави, але й створює умови для подальшого просування України до західної моделі розвитку.

Питання для самоконтролю

Сформулюйте визначення міжнародного права і його призначення.

Які Ви знаєте підгалузі міжнародного права?

У чому полягає основна відмінність міжнародного гуманітарного права від права прав людини?

Які принципи міжнародного гуманітарного права Вам відомі?

Що розуміється під поняттям міжнародне гуманітарне право, на які підгалузі воно поділяється?

Що є джерелами міжнародного гуманітарного права?

Які функції виконує міжнародне гуманітарне право?

Що таке “Право Гааги” і “Право Женеви”?

Охарактеризуйте зміст Женевських конвенцій (1949 р.) і Додаткових протоколів до них (1977 р.).

Визначите міжнародні правові принципи захисту цивільного населення у час збройного конфлікту.

Охарактеризуйте правовий статус “комбатантів” і “осіб над якими протегують”.

Перерахуйте категорії осіб, що знаходяться під спеціальним захистом Женевських конвенцій у час збройних конфліктів.

Що таке європейська інтеграція?

Охарактеризуйте основні напрями співпраці Україна –НАТО.

Що Вам відомо про Мадридський саміт НАТО у 2022 році?

Список використаної та рекомендованої літератури.

Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН; Статут, Міжнародний документ від 26. 06. 1945.

Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. Додаткові протоколи від 8 червня 1977 р. Амстердам. Київ, 1997.

Конвенція про заборону бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї, від 10 квітня 1972 р.

Конвенція про заборону або обмеження видів звичайної зброї, що завдають надмірні пошкодження або мають не вибірккову дію, від 10 жовтня 1980 р.

Конвенція про заборону хімічної зброї, від 13 січня 1993 р.

Конвенція про захист культурних цінностей в період збройного конфлікту від 1954 р.

Оттавська конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знешкодження, від 18 вересня 1997 р.

Конвенція про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання (1984).

Конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р.

Конвенція про незастосування терміну давності до військових злочинів та злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р.

Декларація ООН про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970.

Міжнародне гуманітарне право; за ред. В. П. Базова. Київ: Варта, 2000. 176 с.

Ананьїн В. О. , Горлинський В. В. , Пучков О. О. Правознавство: навчальний посібник; за. ред. В. О. Ананьїна. Київ: ІСЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 278 с.

Погорілко В. Ф., Шпіталенко Г. А. Правознавство: підручник. Київ: Каравела, 2011. 592 с.

Список рекомендованої літератури.

1. Правова робота в Збройних Силах України: навчальний посібник / за заг. ред. В.І. Кириленка Київ: РВЦ “Військовий інститут”, 2010. 408 с.
2. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. Київ.: Центр громадської експертизи, 2009. 104 с.
3. Кривенко О.В., Качан І.І. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч.посібник. Київ: 2008. 182 с.
4. Коропатнік І.М., Шопіна І.М.. Військове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 648 с.
5. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник / В. Л. Бурячок та ін.; за заг. ред. В. Б. Толубка. Київ: ДУТ, 2015. 288 с.
6. Ананьїн В. О. , Горлинський В. В. , Пучков О. О. Правознавство: навч.-метод. посібник; за. ред. В. О. Ананьїна Київ: ІСЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 278 с.
7. Погорілко В. Ф., Шпіталенко Г. А. Правознавство: підручник. Київ: Каравела, 2011. 592 с.
8. Балюк Г. І. , Демський Е. Ф. , Ковальський В. С. Правознавство: підручник; за ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 632 с.
9. Шпіталенко Г. А. Шпіталенко Р. Б. Основи правознавства: навч. посіб. Київ: Каравела, 2008. 376 с.
10. Коваленко Л. Т. Правознавство: навч.-метод. посіб. Київ: ІСЗІ НТУУ “КПІ”, 2011. 162 с.
11. Карпенко М.І. Організація та зміст правової роботи у Збройних Силах України. *Наука і оборона*. 2001. № 2. С.22.
12. Карпенко М.І. Охоронці законності та правопорядку у війську. *Народна армія*. - 2002.-№ 184.
13. Мельник Т.М. Творення суспільства тендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. Київ: Стилос, 2010. 440 с.
14. Основи теорії тендеру : навч. посібник; відповід. ред. М.М. Скорик. Київ: К.І.С., 2004. 536 с.23.
15. Міжнародні стандарти і національне законодавство про права і свободи людин. Робочі матеріали семінару у рамках проекту “Міжнародне право і національне законодавство:”Правові основи впровадження засад демократії і захисту прав військовослужбовців у Збройних Силах України; під редакцією Т.П. Кудлай. Київ: Українська секція МТПЛ, 2002. 104 с.
16. Карпенко М.І. Правовому забезпеченню діяльності військ (сил) нормативноправову основу. *Народна армія*. 2003. №182.
17. Карпенко М.І. Верховенство право – над усе. *Народна армія*. 2004. №183.

18. Карпенко М.І. Активним суб'єктом реформування Збройних Сил України повинна стати юридична служба. *Право військової сфери*. 2005. №3-4.
19. Алещенко В.І. Правове виховання в механізмі формування правової свідомості військовослужбовців Збройних Сил України. *Право військової сфери*. 2005. №7.
20. Бабіч М. М. Правове виховання військовослужбовців – важлива складова запобігання правопорушень. *Право військової сфери*. 2005. №8.
21. Основи законодавства України: підручник; за заг. ред. В.І. Кириленка. Вінниця: Нова книга, 2002. 616 с.
22. Долгополов А.М. Організація юридичної служби на підприємствах. Київ: Наукова думка, 2000.
23. Домбровський С.Ф. Організація правової роботи та юридичного обслуговування підприємств, установ та організацій: навчальний посібник для студентів навчальних закладів та факультетів. Харків: Консум, 2005. 396 с.
24. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Нариси з теорії права: навч. посіб. Київ: Істина, 2004. 304 с.
25. Саміло А. Правові аспекти реалізації та удосконалення правової роботи в Збройних Силах України. *Право військової сфери*. 2007. №7
26. Аверьянов В.Б. Аппарат государственного управления: содержание деятельности и организационные структуры. Київ: Наукова думка, 1990.
27. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. Київ, 1984.
28. Адміністративна відповідальність в Україні: навч.посіб.; за ред. А.Т. Комзюка. Харків, 1998.
29. Біла Л.Р., Картузова І.О. Організація державної служби в Україні: навч.- метод. посіб. Одеса: Юрид. літ., 2000.
30. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник. Харків, 1998.
31. Військове законодавство України та право: короткий довідник офіцера. Київ, 1994.
32. Державне управління в Україні: навч. посіб.; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ, 1999.
33. Основи законодавства України: підручник; за заг. редак. В.І Кириленка. Вінниця, 2002.
34. Поніматченко Ю.А. Правове регулювання діяльності Збройних Сил України: підручник. Вінниця, 2002
35. Конституційне право України: підручник; за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 2006. 344 с.

36. Конституція України. Текст основного закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд та коментарі В. Ф. Погорелка та В. Л. Федоренка. К.: Каравела, 2006. 748 с.
37. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання, 2007. 467 с.
38. Конституція України (із змінами і доповненнями). Київ: Атака, 2006. 64 с.
39. Закон України “Про державну службу” від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII.
40. 30.Закон України “Про Державну службу спеціального зв’язку та захисту інформації” від 23 лютого 2006 р. № 3475-IV.
41. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. № 2453-VI.
42. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII.
43. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X.
44. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV.
45. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III.
46. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III.
47. Закон України “Про національну систему конфіденційного зв’язку” від 10 січня 2002 р. № 2919-III.
48. Закон України “Про захист інформації в автоматизованих системах” від 5 липня 1994 р. № 1703-IV.
49. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2006 р. № 373. “Правила забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах” 80/94-ВР.
50. Закон України “Про вибори народних депутатів України” від 25 березня 2004 р. № 1665-IV.
51. Закон України “Про Конституційний Суд України” від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР.
52. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР.
53. Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII.
54. Закон України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII.
55. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213 “Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану”

Н а в ч а л ь н е в и д а н н я

Ананьїн Валерій Опанасович
Волошина Наталія Миколаївна
Гангал Артур Васильович
Горлинський Віктор Вікторович

ПРАВознавство

Курс лекцій

В авторській редакції

Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”

Підписано до друку __. __.20__. Формат 60/84^{1/16}. Папір офіс. Гарнітура Times.

ІСЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського,
м. Київ вул. Верхньоключова, 4, тел.. 454-91-51